

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

OSMANLI DEVLETİ VE KAPİTÜLASYONLAR

HAZIRLAYAN

Ayşe YERLİKAYA

0830204125

DANIŞMAN

Doç. Dr. Behset KARACA

ISPARTA-2011

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZLİ YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMASI VE SÖZLÜ SINAV TUTANAĞI

İLGİ: Enstitü Yönetim Kurulu'nun ....../...720..... Tarih ve ...../ ..... Sayılı Kararı.

.....TARİH..... Anabilim Dalında ders dönemine ait
Eğitim-Öğretim programını başarı ile tamamlayan ....0830204125.....
numaralı ....Ayşe Yertikaya.....'in hazırladığı

Osmanlı Devleti ve Kapitalizasyonlar

başlıklı TEZLİ YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMASI ve SÖZLÜ
SINAVI Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin..... md. si uyarınca...../..... 720...
.....Perşembe..... günü saat ..10.00..... 'da yapılmış; sorulan sorular ve alınan
cevaplar sonunda adayın tez savunmasının KABULÜNE / REDDİNE /
DÜZELTME SÜRESİ VERİLMESİNE, OYBİRLİĞİYLE / OYÇOKLUĞUYLA
karar verilmiştir.

SINAV JÜRİSİ

BAŞKAN

Prof. Dr. Rahmettin Zülal

ÜYE

Doç. Dr. Behret KARACA

ÜYE

Y. Doç. Dr. Celal ERDÖNMEZ

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans/ Doktora tezi olarak sunduğum “OSMANLI DEVLETİ VE KAPİTÜLASYONLAR” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

AYŞE YERLİKAYA
06.04.2011

ÖNSÖZ

Bir ülke için içinde yaşanan ekonomik durumu doğru teşhis etmek, açıktır ki, o ülkenin geleceği bakımından doğru önlemlerin alınmasında yaşamsal önem taşır. Bunun gibi, ülke geçmişinde olup bitenleri bilmek ve ders almak da yine gelecekte uygulanacak politikaları belirlemek bakımından birinci derecede bir yere sahiptir.

Türkiye’de, kapitülasyonlar üzerinde sıkça konuşulmasına, özellikle Türk iktisat tarihi ve yabancılar hukuku alanında yapılan birçok çalışmada kapitülasyonlara yer verilmesine rağmen konuyla ilgili müstakil çalışmaların azlığı şaşırtıcıdır. Kapitülasyonların ortaya çıkış nedeni ticarîdir, Ama zamanla bambaşka amaçlar için kullanılmıştır Kapitülasyonlardan son derece olumsuz olarak etkilenen Osmanlı Devleti’nde bile kapitülasyonlar meselesini ele alan kitaplar azdır ve büyük çoğunlukla da II. Meşrutiyet dönemine aittir. Kapitülasyonlar Osmanlı Devleti’ni egemenlik hakkının bir gereği olan, ülkesi üzerindeki yetkisini kullanmasına engel olmuş ve bu devleti çöküşe sürüklemiştir. Osmanlı Devleti’ni adlî, ticarî, malî ve idarî konularda çeşitli sınırlamalarla karşı karşıya bırakmıştır.

Osmanlı Devleti’nin malî, iktisadî, adlî, idarî birçok alanını kapsayan bu kadar önemli bir konu hakkında yeterli derecede ilmî ürün ortaya konulmamıştır. Lozan’da Türkiye açısından en önemli konulardan biri kapitülasyonlardı. Amaç kapitülasyonları verdiği zararlar ortadan kaldırmaktır. Nihayetinde de 24 Temmuz 1923’de Osmanlı Devleti getirisi ve götürüsüyle mutlu sona ulaşmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmanın giriş bölümünde kapitülasyonun geniş tanımı ve Osmanlı Devleti öncesindeki kapitülasyonların tarihsel gelişiminden bahsedilmiştir. Birinci bölümünde ise Osmanlı Devleti’ne kapitülasyonların verilme nedenleri ve kapitülasyonların çeşitleri ikinci bölümünde ise Osmanlı Devleti’nde kapitülasyon verilen devletler ve kapitülasyonların etkileri ele alınmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümünde ise kapitülasyonların artık oluşturduğu olumsuz durumların neticesinde kaldırılması kararının alınması ve bu kararın uygulanması ile kapitülasyonların kaldırılmasının Osmanlı Devleti’nde ve Avrupa Devletleri açısından meydana getirdiği etkiler ve bunların etkilerin sonuçları ele alınmıştır.

Amaç burada kapitülasyonların tarihte ilk kez ortaya çıkışı ve bu gidişatın daha sonraki dönemlerde Osmanlı Devletini de nasıl etkilediğini ve bu etkinin gerek ekonomik gerekse de sosyal açıdan Osmanlı Devleti'ni hangi aşamaya getirdiğini daha net görebilmek ve anlayabilmek açısından bir fikir edinmemizi sağlamaktır.

Bu çalışmada beni yalnız bırakmayıp büyük destekleri olan sevgili aileme ve tez danışmanım sayın hocam Doç. Dr. Behset Karaca'ya, teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmamda beni yönlendiren ve katkıda bulunan hocalarım Prof.Dr. Fahrettin Tızlak'a, ve Yardımcı Doçent Doktor Celal Erdönmez'e teşekkürü borç bilirim.

Ayşe YERLİKAYA

ISPARTA,2011

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin egemenliğini sınırlayan ve zamanla Osmanlı ekonomisinin gelişmesini köstekleyen kapitülasyonların olumsuz sonuçları ilk veriliş yıllarında fazla hissedilmezken XIX. yy' da daha belirgin hale geldi. Yerli sanayi dalları kapitülasyonların korunması altında ülkeye giren yabancı mallarla rekabet edemeyerek çökme noktasına kadar vardı. Eşit olmayan gümrük ve vergilendirme koşulları, yerli girişimcilerin büyük zarar görmesine yolaçtı. Kapitülasyonlara bağlı olarak Osmanlı topraklarındaki yabancı uyruklar insan hakları ve bireysel özgürlükler bakımından üstün ve ayrıcalıklı bir konum kazandılar. Kapitülasyonların getirdiği ağır koşullardan rahatsızlık duyan Osmanlı yöneticileri XIX. yüzyılın ikinci yarısında ayrıcalıklara son verme çabasına girdiler. Ve bunun neticesinde kapitülasyonlardan kurtulma süreci oldukça uzun ve sıkıntılı olmuştur. Ama Osmanlı Devleti aldığı bu kararın arkasında sonuna kadar durmuş ve bunun sonucunu da Lozan Barış Konferansında alarak yüzyıllar boyunca sırtında büyük bir kambur olarak taşıdığı sosyal, ekonomik ve de siyasi yükten kurtulmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din ve vicdan özgürlüğü, Osmanlı Devleti, yabancı, kapitülasyonlar, inanç özgürlüğü.

ABSTRACT

Negative conclusions of the capitulations limiting the sovereignty of the Ottoman and preventing the development of Ottoman economy in time was not experienced more at the beginning of the first issue but it became more apparent XIX. century. Domestic industries came to the point of collapse because of it not to be able to compete with the foreign goods entering under the protection of capitulations. Unequal conditions of the customs and taxation led to damage to large domestic entrepreneurs. Depending on the capitulations, foreign nationalities on the territory of the Ottoman won superior and privileged position in terms of human rights and individual freedoms. The Ottoman administrators who were uncomfortable with severe conditions brought by capitulations made an effort to end the privileges in the second half of the XIX. century. And as a result of this, recovery process from the capitulations were quite a long and troubled. However; the Ottoman Empire stand behind the given decision to the end and got the result of this on the Lausanne Peace Conference and managed to get rid of social, economic and political burden as a hump on his back carrying.

Keywords: Freedom of religion and conscience, Ottoman Empire, foreigners, capitulations, freedom of belief.

KISALTMALAR

a.g.e : Adı geen eser

a.g.d : Adı geen dergi

a.g.m : Adı geen makale

a.g.t : Adı geen tez

AUHF: Ankara Üniversitesi Hukuk Falkesi

ASBE : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

ev. : Çeviren

..: anakkale niversitesi

der. : Dergi

dip. : Dipnot

E.. : Ege niversitesi

haz. : Hazırlayan

.. : İstanbul Üniversitesi

S. : Sayı

s. : Sayfa

S.D.. : Süleyman Demirel niversitesi

vb. : Ve benzeri, bunun gibi

vd. : Ve Devamı

yay. : Yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
GİRİŞ.....	1
A. KAPİTÜLASYON VE İMTİYAZ KAVRAMLARI.....	1
B. OSMANLI DEVLETİ ÖNCESİ KAPİTÜLASYONLAR VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ.....	6
1. Antik Yunan ve Roma'da Kapitülasyonlar	8
2. Avrupa Devletlerinde Kapitülasyonlar	11
3. İslam Devletleri ve Kapitülasyonlar	14

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE KAPİTÜLASYONLARIN VERİLME SEBEPLERİ VE ÇEŞİTLERİ

A. KAPİTÜLASYONLARIN VERİLME SEBEPLERİ	19
B. OSMANLI DEVLETİ'NDE KAPİTÜLASYONLARIN ÇEŞİTLERİ	24
1. Dinsel Nitelikteki Kapitülasyonlar	24
2. İdari ve Kişisel Nitelikteki Kapitülasyonlar	27
3. İktisadi Nitelikteki Kapitülasyonlar	29
4. Adli Nitelikteki Kapitülasyonlar	34

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTÜLASYON VERİLEN DEVLETLER VE KAPİTÜLASYONLARIN ETKİLERİ

A. OSMANLI DEVLETİ İLE KAPİTÜLASYON ANTLAŞMASI YAPAN BAŞLICA DEVLETLER VE ELDE ETTİKLERİ İMTİYAZLAR.....	39
1. Fransa'ya Verilen Kapitülasyonlar	39
2. Avusturya'ya Yerilen Kapitülasyonlar	43
3. İngiltere'ye Verilen Kapitülasyonlar	44

4. Rusya'ya Verilen Kapitülasyonlar	45
5. Diğer Devletlere Verilen Kapitülasyonlar.....	52
B. BALTA LİMANI ANTLAŞMASI VE KAPİTÜLASYONLAR	54
C. OSMANLI DEVLETİNİN BORÇLANMASI VE KAPİTÜLASYONLARIN OSMANLI EKONOMİSİNE ETKİSİ	62
1.Mali Bunalımın Nedenleri.....	72
2.Mali Bunalıma Karşı İslahat Hareketleri.....	76
3. Rüşum-1 Sitte Antlaşması Ve Muharrem Kararnamesi.....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASI GİRİŞİMLERİ VE KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILIŞI

A.KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASI GİRİŞİMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ.....	81
1.19.Yüzyıl Öncesi Girişimleri	85
2. 19. Yüzyıl Sonrası Girişimleri.....	86
3. İttihat Terakki Girişimleri.....	89
B. KAPİTÜLASYONLARI KALDIRILMASI KARARININ ALINMASI..	92
1. Kapitülasyonların Kaldırılması Kararının Resmi Olarak Duyurulması: .	95
2. Kapitülasyonların Kaldırılması Kararına Yönelik Tepkiler	97
3. Kapitülasyonların Tek Taraflı İlgâ Edilmesi:.....	99
4.Kapitülasyonların Kaldırılmasını Kabul Eden Devletler	105
5. Kapitülasyonların Yeniden Yürürlüğe Konulması.....	109
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	118
ÖZGEÇMİŞ.....	127

GİRİŞ

OSMANLI DEVLETİ'NDE KAPİTÜLASYONLAR

A. KAPİTÜLASYON VE İMTİYAZ KAVRAMLARI

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu zamanlarda tek taraflı olarak ahidname adı altında bağış olarak verilmiş olan kapitülasyonlar, yıllar geçtikçe Osmanlı'yı sarmış sarmalamış ve bir bütün olarak, her alanda zarara uğratarak, hem mali hem idari hem de iktisadi yönden tamamen onu yabancıların kontrolüne açık bir duruma getirmiştir. Osmanlı Devleti, kendisine zarar vermeye başladığı andan itibaren kapitülasyonları kaldırmaya çalışmış, ancak her defasında yabancı elçilerin protestolarıyla karşılaşmış ve geri adım atmak zorunda kalmıştır.

Osmanlı tarihinin gerçeklerinden biri de, kökenleri ta devletin kuruluş yıllarına inen kapitülasyon sözcüğünün nereden geldiği hakkında öz itibariyle birbirine yakın çeşitli açıklamalar vardır.¹ Mesela bu açıklamalardan birine göre kapitülasyon sözcüğü, başlıklara ve bölümlere ayrılmış devletlerarası anlaşma anlamına gelen caput=capitel, capitulum ve capiulation'dan gelmektedir. Fakat bu kelime zamanla farklı manalar kazanmış ve genel olarak devletler arasında yapılan antlaşmalar ile bir ülkede oturan yabancılara verilen ayrıcalıkları ifade eder olmuştur.²

XV. yüzyıldan itibaren ise, "capitulasyon" kelimesi türetilmiştir. Bu yeni kelime ise başlangıç dönemlerinde galibin mağluba, büyük devletin küçük devlete vermiş olduğu tek taraflı imtiyazlar ile müsaadeler anlamında kullanılmıştır.³ Ayrıca anlaşmazlığa düşmüş iki taraf arasında meydana gelen uzlaşmaya da kapitülasyon denilmekteydi. Diğer taraftan bir devletin tebaasının yabancı ülkelerdeki hukukunu; fakat özellikle İsviçreli askerlerin (önceden İsviçreli askerler yabancı devletlerin ücretli olarak askerî hizmetinde bulunurlardı) hizmetinde buldukları devletle ilişkilerini belirleyen mukavele de kapitülasyon olarak adlandırılmaktaydı.

Devletler hukuku terminolojisinde kapitülasyon babları, fasılları, maddeleri

¹ Mehdi Fraşerli, *Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışı (İmtiyazat-ı Ecnebiyyenin Tabikat-ı Hazırası)*, Yayına hazırlayan: Fahrettin Tızlak, Isparta, 2008, s.17.

² Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara, 1986, s.1.

³ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971, s.183.

kapsayan bir vesika veya senet olup bir ülkede yabancı tebaa ile konsolosların hukukî olarak imtiyaz ve istisnaî durumlarını belirlerdi. Tarihî manasıyla kapitülasyon ise bir ülkenin tebaasının diğer bir ülkede edindiği haklar demektir⁴.

Kapitülasyonlar karşılığında Latince *excepta, cauta* istisnalar, şartlar kavramları da kullanılmıştır. Batı dillerinde ise bu sözcüğe ayrı ve özel bir anlam yüklenerek, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere ve tebaalarına verdiği ayrıcalıkların bir sözleşmeye bağlanmasını ifade etmek için kullanılmıştır.⁵

Kapitülasyon terimi yukarıdakilerden farklı anlamlarda da kullanılmıştır. "*Bir kumandan, müdafaa ettiği mevki ve emri altında bulunan askeri düşmana bırakacak olunca, teslim şartlarını havi olarak tanzim edilen senede*"⁶. Fransızca da kapitülasyon (*capitulation*) denilmekte olup, terimin İtalyanca⁷ (*capitolazione*) ile İngilizcede⁸ de (*capitulation*) benzer karşılıkları vardı. Kapitülasyon sözcüğü, teslim olmak, uzlaşmak, boyun eğmek anlamlarına gelen Fransızca *capituler* fiilinden türetilmiştir. *Capituler* sözcüğü de Latince *Capitulum* kelimesine dayanır.⁹ Kapitülasyonlar pek çok dilde farklı isimlerde anılsa da bıraktığı etkiler ve zararlar hep aynı olmuştur.

Kavramsal olarak baktığımızda, kapitülasyon, ekonomiyi canlandırmak ve ihtiyaç maddelerinin karşılanması için verilen imtiyaz, hak ve muafiyetlerin zaman içinde siyasal üstünlük ile birlikte ekonomik bir hegemonya ve dayatmaya dönüşmesini ifade eder. Ele aldığımız imtiyaz kavramı ise rekabetçi bir sistemde ekonomik üstünlük ile ele geçirilen karlı işlere karşılık gelir. Ayrıca bir yerin bir şehrin teslimi için yapılan sözler anlamını da ifade etmektedir¹⁰.

Kapitülasyonların kökeni, Osmanlılardan çok önceye gitmektedir. Aslında "kral ya da kilise emirnamelerinin bölümleri" anlamına gelen Latince *capitulum*'dan türetilen bu deyim, savaş sırasında bir ordunun ya da bir kentin teslimiyle ilgili

⁴ Mehmet Zeki Pakalın, "Kapitülasyon", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, s.178.

⁵ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, 1954, s.5.

⁶ Ahmed Reşid, "Kapitülasyonlar", *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1928, s.4.

⁷ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri: Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, İstanbul, 1990, s.7-8.

⁸ Yılmaz Altuğ, *Yabancıların Hukuki Durumu*, İstanbul, 1968, s.43.

⁹ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ü Lügati't Türk, Yayına Hazırlayan: Besim Atalay*, İstanbul, 2005, s.606.

¹⁰ İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul, 2011, s.205- 214.

olarak yapılan anlaşmalar için kullanılıyordu. Ancak daha sonra bunun kapsamı daraltılmış ve Avrupa Hıristiyan devletleri uyruklarının " İslam ülkelerinde sahip oldukları hakları düzenleyen anlaşmaları belirleyen bir içerik kazanmıştır. Ancak bu konuda çok değişik görüşler öne sürülmüştür.

Türkçeye çevrilen bazı eserlerde kapitülasyonların verilmiş nedeni ve kapitülasyon terimi şöyle açıklanmaktadır:

Şeriat hükümlerinin yabancılara uygulama olanağı bulunamamasından dolayı, Türkiye tarihinde birçok örnekleri görülen taassubun depreşmesine karşı, yabancılara anlaşmaya dayanan güvence vermek ve kendilerini büsbütün aynı ve bağımsız bir takım yasalara bağlı bulundurmaları gerekiyordu. İşte bu zorunluluk yüzündendir ki, İslam ülkelerinde oturan yabancılara bağlı oldukları konsolosların korumaları altında yaşamalarını, can ve mal dokunulmazlığı, bağlı oldukları hükümetleri dahilinde geçerli yasalara tabi olmalarını sağlayan kapitülasyonlar yöntemi ortaya çıkmıştır. Kapitülasyonları yalnızca bir Müslüman devletle Müslüman olmayan başka bir devlet arasında da yapılan ahitler olarak görmek doğru değildir. İki Hıristiyan devlet arasında, kapitülasyonların bütün özelliklerini taşıyan anlaşmalar yapıldığı görülmektedir.

Nitekim Türklerin Venediklilere verdiği kapitülasyonların, Cumhuriyetin Bizanslılardan elde ettikleri ayrıcalıkların devamından başka bir şey olmadığı görülmektedir.¹¹ Hakikaten, kapitülasyon müessesesi, Batı Türklerinin bir icadı değildir. Batı Türkleri, fethettikleri memleketlerde, bu müesseseyi bulmuşlardır. Yoksa Politis gibi bazı müelliflerin anladığı ve anlamak istedikleri gibi bu müessese Hıristiyanlar tarafından İslamcılara veya Türklere karşı bir *modus vivendi* şartı olarak kabul ettirilmiş değildir.¹² Kapitülasyonlar, bir kere tanındıktan sonra tarafları karşılıklı olarak bağlayan bir hak ve yükümlülükler rejimi meydana getirmişlerdir.¹³ Osmanlı Devleti'nde kapitülasyon terimi ise XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

¹¹Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya ilişkileri I, Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine Kadar*, İstanbul, 1990, s.13.

¹² Mahmut Esat Bozkurt, *Devletler Arası Hak Hukuku Düvel*, Ankara, 1940, s.103.

¹³ N. Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul,1981,s.26-27.

kullanılmaya başlamıştır¹⁴

Kapitülasyonlar Batı'daki Hıristiyan alemine mensup kişilerden İslam ülkelerinde geçici veya devamlı bulunanlarına can ve mal güvenliğine sahip olarak yaşamaları amacıyla Müslüman hükümdarların verdiği imtiyazlardır ki, bilhassa Osmanlı Padişahları tarafından uygulanmaya konmuş ve XX. asra kadar devam etmiştir¹⁵.

Kapitülasyon, "Avrupalı devletlerin kendi ülkeleri dışında sürekli ya da geçici olarak bulunan yurttaşlarının, ülkesinde buldukları devletin yetkilerine değil de, kendi devletlerinin yetkilerine tabi olmak biçiminde elde ettikleri ayrıcalıklarla, ticaret ve gümrük konularında elde ettikleri kolaylıklar ve ayrıcalıklar düzeni" şeklinde de tarif edilebilir.¹⁶ Başlangıçta, kapitülasyonlar bir hükümdar tarafından verilen imtiyazlar, hak ve ayrıcalıklar sekindeydi.¹⁷ Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonun süresi onu veren hükümdarın iktidarı ile sınırlıydı. Aslında her hükümdar değişikliğinde bu imtiyazlar yenileniyordu¹⁸. 1740 yılında Fransızlara verilen kapitülasyonda bunun süresi sınırsız olarak belirlendi ve bundan sonraki kapitülasyonlara "dostluk ve ticaret antlaşmaları" adı verildi.¹⁹

Osmanlı tarihçiliği açısından bakacak olursak bu kelimeyi Osmanlı memleketinde daimi veya geçici olarak oturan Hıristiyan devletler vatandaşlarına verilen müsaade ve imtiyazları ihtiva eden anlaşmalardır diye de tarif edebiliriz.²⁰

Osmanlı Kapitülasyonları, Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancılara verilen ekonomik, adli, idari vb. hak ve ayrıcalıklardır. Osmanlı Devleti'nin verdiği kapitülasyonların çoğu iki taraf için geçerli olsa da ekonomisi güçlü olan taraf

¹⁴ Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Çöküşü*, İstanbul, 1975, s.81; Yasemin Saner Gönen, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi)*, İstanbul, 1998, s.25.

¹⁵ M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, s. 177.

¹⁶ Hüseyin Pazar, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Ankara, 1998, s.73.

¹⁷ Yılmaz Altuğ, *a.g.e.*, s.42.

¹⁸ Belkıs Konan, "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din Ve Vicdan Özgürlüğü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2000, s.9.

¹⁹ Pakalın, *a.g.e.*, s.178. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki kullanım örneklerinden bazıları şöyledir: Ali Resat ve Macar İskender'in çevirdikleri kitapta kapitülasyon "bahs olunmus müsaadat ve imtiyazat" dır. Bkz., Ali Reşat, Macar İskender, *Kapitülasyonlar, Tarihi, Menşei, Asılları*, İstanbul, 1330, s.10.

²⁰ Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli Ve İdari Modernleşmesine Etkisi*, İstanbul, 2009, s.125.

kapitülasyonlardan fayda sağlarken ekonomisi zayıf olan taraf kapitülasyonlardan zarar görmüştür.²¹ Kapitülasyonun çeşitli anlamları olmasına²² rağmen Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kapitülasyonları açıklarken verilen genel tanım şu şekildedir:

*“Bir ülkede yasayan yabancı devlet vatandaşlarına tanınan imtiyazlar bütünü”.*²³ Görüldüğü gibi kapitülasyonların tanımlanmasını sağlayan temel unsur imtiyazlardır. Kapitülasyonları tanımlayan temel unsurun imtiyaz kelimesi olmasının yanında muafiyet, hak ve ayrıcalık kelimeleri de aynı şekilde kapitülasyonları tanımlarken kullanılmıştır.

Bu kelimeler genellikle aynı anlamı ifade eder şekilde verilmiş ve hepsi birden yabancıların kapitülasyonlarla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kazanımlarını belirtmiştir. Kavramsal olarak baktığımızda, kapitülasyon, ekonomiyi canlandırmak ve ihtiyaç maddelerinin karşılanması için verilen imtiyaz, hak ve muafiyetlerin zaman içinde siyasal üstünlük ile birlikte ekonomik bir hegemonya ve dayatmaya dönüşmesini ifade etse de ” *Kapitülasyon*” kelimesi tam olarak “*imtiyaz*”ı ya da imtiyazlar bütününi açıklamadığı gibi genellikle aynı anlamda kullanılan “*ayrıcalık*” kelimesi de “*imtiyaz*”ın tam karşılığı değildir. Nebioğlu imtiyazla ayrıcalık arasındaki farkı açık bir şekilde ortaya koyar:

“Her ne kadar İmtiyaz'da bir ayrıcalık varsa da, bu sözcüğün bir yönüdür... Bir kişiye, bir topluma veya bir şirketin tekeline verilmiş bir izin, bir ruhsat da bir imtiyazdır; bu, verilmiş bir berat, bir lisans, özel bir hak, bir patent veya bir gediktir: Gazete çıkarmak, demiryolu, gemi, tekel işletmeleri gibi. Geçmişte, 'kibrit imtiyazı' vardı; buna 'kibrit ayrıcalığı' demek oldukça zordur.

Geçmişte, bize bağlı kalmak, iç işlerinde muhtar olmak üzere bazı devletlere de

²¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Ankara, 2006, s.45.

²² Latince “capitulare” ya da “capitulum” kelimesinden türediği düşünülen bu kelime, bir yerin teslimi için yapılan anlaşma, barış anlaşması yapma ve diğer devlet vatandaşlarına muafiyetler veren anlamsalar şeklindeki anlamlara gelmektedir. Bkz. Mehmet Emin Elmacı, *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, 2005, s.13-14; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul, 1946, s.177-178.

²³ Cahit Doğan, “Kapitülasyonların Siyasi ve İktisadi Sebepleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ağustos, 1980, s.127; Altuğ, *a.g.e.*, s.41; Konan, *a.g.t.*, s.8; Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, 1934, s.402.

imtiyaz verilmiştir ayrıcalık' sözcüğü, bunların hiç birini karşılayamamaktadır."²⁴

Kapitülasyon metinlerini incelediğimiz zaman imtiyaz, hak veya ayrıcalık kelimelerine çok sık rastlamayız. Bu kelimelerin metinlerde sıklıkla yer alışı ticaret antlaşmaları ile olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu ticaret antlaşmalarında genellikle birinci maddede ilgili devletin vatandaşlarının, "*hukuk ve imtiyaz ve muafiyetlerden*" yararlanılacağı belirtilmiştir. Örnek olarak: 20 Mart 1840 tarihli Abdülmecit döneminde Felemenk²⁵, 1 Ekim 1861 tarihli İngiltere²⁶, 13 Mart 1862 tarihli Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan antlaşmaları verebiliriz. Yürürlükten kalktığı 1899 yılına kadar Osmanlı'nın çeşitli devletlerle yaklaşık 62 ticaret antlaşması yaptığı göz önüne alınırsa bu örneklerin ne kadar arttırılabileceği ortadadır.

B. OSMANLI DEVLETİ ÖNCESİ KAPİTÜLASYONLAR VE TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Dünyada kapitülasyon uygulamasının ilk örneklerine Ortaçağ'da rastlanmaktadır. Bu dönemde İtalyan kent devletlerinin çeşitli Batı kentleriyle ticareti gelişmiş, ticaretle ulaşılan bölgelerde yabancı topluluklar oluşmuş ve bu topluluklar üzerinde bölgesel olarak icraî yetkilere sahip hakimler görev yapmaya başlamıştır. Bu kişilere "*konsol*" ya da "*konsül*" adı verilmiştir. Zamanla konsolların sayısının arttığı, yetkilerinin de genişlediği görülmektedir. Öyle ki, bunların yetkileri sadece kendi vatandaşlarının bulunduğu yabancı kentlerle sınırlı kalmamış, giderek yabancı karasuları ve açık denizlerde bulunan tebaayı da kapsar hale gelmiştir. İtalyan kent devletlerinin yurtdışındaki vatandaşları için kendi hâkimlerini ataması uygulaması, ilk önceleri Batı Avrupa için söz konusu olmuş, daha sonra Doğu'da da benzer uygulamalara gidilmiştir²⁷. Sözü edilen devletler, özellikle XI. yüzyılın sonlarından itibaren, giderek zayıflamaya başlayan Bizans İmparatorluğu'nun bu durumundan

²⁴ Gündüz Ökçün, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri*, Ankara, 1997, s.60., B. Konan, *a.g.t.*, s.79.

²⁵ Nejdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, 1981, s.237.

²⁶ Kurdakul, *a.g.e.*, s.296-335.

²⁷ Turgut Işıksal, "Kapitülasyonlar: Lozan'da İngiliz Heyetine Verilen Gizli Raporun Tam Metni", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, No: 34-36, Ağustos-Eylül 1970, s. 56-63.

istifade ederek türlü konularda imtiyazlar elde etmeye başlamışlardır.

İnsan, geçmişle gelecek arasında kendini tanıma, keşfetme ve sürekli yeniden konumlandırma çabası içindedir. Bu nedendir ki zaman içinde geriye ve ileriye döntük muhakemeler yaparak, bireyin toplumsal varoluşunun ürünü olan müesseselerin, geleneklerin, kuralların, zihniyetlerin ve sair kültür kurumlarının tarihsel ve toplumsal kökenlerini araştırır, irdeler.

Bu etkinliği gerçekleştirirken, adeta kör bir kuyuya inerek bilinenden bilinmeyene doğru bir yolculuğa çıkar. Çalışmamıza konu edindiğimiz "kapitülasyon" kurumunun tarihsel kökenini incelerken de böyle bir yolculuk yapmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Zira zaman içinde muhtevası değişen bir kurumu, tarihsel açıdan belli bir toplum ve zaman dilimi ile sınırlandırmak hiç de kolay değildir. Nitekim hemen kapitülasyon kurumunun içinde bulunduğu ilişkiler bütününe bağlamından uzaklaşma tehlikesi ile karşı karşıya kalınabilir. Bu kaygılar ışığında meseleyi ele alırsak kapitülasyonların tarihi binlerce yıl öncesine kadar götürülebilecek derinliktedir. Bu tarihlendirme esnasında karşımıza çıkan temel kavram ise "yabancılık" olmaktadır. Çünkü değişen içeriğine rağmen kapitülasyonların değişmeyen en önemli işlevi yabancıların haklarının korunması ya da bazı yabancılara bir takım özel yararlar sağlamak olmuştur.

Toplumların, önceleri içinde yabancılık unsuru ihtiva eden karşılaşmalarda belirli bir önyargıyla hareket ettikleri söylenebilir. Bu itibarla uzaktan gelen yabancı, ilk etapta bir "düşman" algılamasıyla muhatap oluyordu. Dolayısıyla içinde buldukları toplum tarafından kendilerine çeşitli haklar sağlanan bir statüye sahip değillerdi. Herhangi bir şekilde kanun, örf-adet ya da başka kurallar silsilesi dahilinde bir hak süjesi olarak değerlendirilmiyorlardı. Böylece hiçbir haktan faydalanamıyorlar ve bir mal olarak kabul görmekte idiler. Zaten esir edilmelerinin doğal bir sonucu olan bu durum, Antik Yunan ve Roma'daki kölelerin statüsüyle de benzerlik arz etmektedir. Hindistan'daki Manu kanunlarına göre ise hayvanların değerine yakın bir konuma sahiplerdi. Manu kanunlarında bahsi geçen devletin kast sisteminde, filler ve atlar gibi asil hayvanların hemen üstündeki

dereceyi yabancılar işgal etmektedir²⁸.

1. Antik Yunan ve Roma'da Kapitülasyonlar

İnsan, geçmişle gelecek arasında kendini tanıma, keşfetme ve sürekli yeniden konumlandırma çabası içindedir. Bu nedendir ki zaman içinde geriye ve ileriye dönük muhakemeler yaparak, bireyin toplumsal varoluşunun ürünü olan müesseselerin, geleneklerin, kuralların, zihniyetlerin ve sair kültür kurumlarının tarihsel ve toplumsal kökenlerini araştırır, irdeler. Bu etkinliği gerçekleştirirken, adeta kör bir kuyuya inerek bilinenden bilinmeyene doğru bir yolculuğa çıkar. Zira zaman içinde içeriği değişen bir kurumu, tarihsel açıdan belli bir toplum ve zaman dilimi ile sınırlandırmak hiç de kolay değildir.

Nitekim hemen kapitülasyon kurumunun içinde bulunduğu ilişkiler bütününden uzaklaşma tehlikesi ile karşı karşıya kalınabilir. Bu kaygılar ışığında meseleyi ele alırsak kapitülasyonların tarihi binlerce yıl öncesine kadar götürülebilecek derinliktedir. Bu tarihlendirme esnasında karşımıza çıkan temel kavram ise “yabancılık” olmaktadır. Çünkü değişen içeriğine rağmen kapitülasyonların değişmeyen en önemli işlevi yabancıların haklarının korunması ya da bazı yabancılara bir takım özel yararlar sağlamak olmuştur.²⁹

Roma hukukunda yabancıların (*Peregrini*) hukuki statüsüne baktığımızda ise ilk başlarda yabancılara karşı düşmanca bir yaklaşımın geçerli olduğunu görmekteyiz. Buna göre Roma kanunlarından (*ius civile*) ancak Roma vatandaşları faydalanabilirdi. Daha sonraları toplumlararası münasebetin ve ticari ilişkilerin artması nedeniyle bu katı uygulamadan giderek vazgeçilmiş; yeni kanunlar, müesseseler ve statüler ihdas edilmiştir³⁰. Toplumların, önceleri içinde yabancılık unsuru ihtiva eden karşılaşmalarda belirli bir önyargıyla hareket ettikleri söylenebilir. Bu itibarla uzaktan gelen yabancı, ilk etapta bir “düşman” algılamasıyla muhatap olmaktadır. Böylece hiçbir haktan faydalanamıyorlar ve bir mal olarak

²⁸ Yılmaz Altuğ, *a.g.e.*, İstanbul, 1966, s. 25.

²⁹ Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi*, İstanbul 2009, s.19.

³⁰ Ziya Umur, *Roma Hukuku*, İstanbul, 1999, s. 166-167.

kabul görmekteydiler. Zaten esir edilmelerinin doğal bir sonucu olan bu durum, Antik Yunan ve Roma'daki kölelerin statüsüyle de benzerlik arz etmektedir. Hindistan'daki Manu kanunlarına göre ise hayvanların değerine yakın bir konuma sahiplerdi. Manu kanunlarında bahsi geçen devletin kast sisteminde, filler ve atlar gibi asil hayvanların hemen üstündeki dereceyi yabancılar işgal etmektedir³¹.

Devlet, hukuk ve egemenlik bağlamında meseleyi ele aldığımızda çağdaş egemenlik tanımından yola çıkarak türetilen kavramların konuyu aydınlatmakta yeterli olmadığını görmekteyiz. Nitekim ulus devlet süreci ile başlayan günümüz modern egemenlik anlayışı, doğrudan doğruya ülke-toprak (territory) ile ilişkilendirilmektedir. Fakat eski çağlarda egemenlik daha ziyade kişiler üzerinden vücut buluyordu. Devletin egemenliği sadece kendi uyrukları üzerinde geçerliydi. Kısacası yurttaşlık, bir ülkede yaşayan yabancılara tanınamayacak kadar ayrıcalıklı bir statü idi. Yaygın kanaate göre Antik Yunan'da sosyal yapı üç sınıftan oluşuyordu: Hiç bir hak ve özgürlüğe sahip olmayan mal statüsündeki *Köleler*; özgür olmalarına karşın tüm yurttaşlık haklarından yoksun Polis'e yerleşmiş olan *Metekler*, yani yabancılar; özgür, bağımsız ve siyasal katılım hakkına sahip gerçek Yunanlılar olan *Yurttaşlardır*. Yabancılar daha ziyade zanaat ve ticaretle uğraşan kesimlerdi ve özgür köleler ile aynı statüde sayılırlardı.³²

Yunan kapitülasyonları dediğimizde Yunan site devletleri dönemine gitmek gerekmektedir. Bu döneme ait bilinen ilk kapitülasyonlar, Fenikelilerin Kral Proteus zamanında (MÖ 3.) Memphis kentinde kendi ibadethanelerini yapma hakkını elde ettikleri dini nitelikteki uygulamalardır. Daha sonra MÖ 6. yüzyılda hüküm süren Mısır Kralı Amasis, Yunan ticaretini geliştirmek adına Yunanlılar ile dostluk ve bağlanma anlaşmaları yapmıştır. Böylece Yunanlıların ticari işletmeler açmalarına ve kendilerine özel mahkemeler kurmalarına izin vermiş oluyordular.

Kral Amasis'in verdiği ayrıcalıklardan yola çıkılarak kapitülasyonların kökeni hakkında önemli bir tespit bulunulmuştur. Buna göre kapitülasyonları doğuran ülke dışılık uygulamalarının kökeninde aslında din yatmaktadır. Benzer

³¹Yılmaz Altuğ, *a.g.e.*, İstanbul, 1966, s. 25.

³²Mehmet Akad, *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul, 2006, s. 4-5.

husus ortaçağ kapitülasyonlarının da temel karakteri olup, yabancı konsolosların kendi dinlerine uygun ibadet etme hakkına her zaman bu tür anlaşmalarda yer verilmiştir. Çünkü egemenliğin maddi dünyada dışavurumu bakımından gündelik hayattaki dinsel pratikler çok önemli bir yere sahiptir. Roma vatandaşlarına uygulanan *ius civile* yanında bir de yabancılara uygulanan *ius gentium* ortaya çıkmıştır. Fakat Roma hukukunda *ius gentium*'un öncülü sayılabilen *hospitium* ve *patranadus* adında iki müessese vardır. Anlaşmalar yoluyla işleyen ve bir çeşit koruma (*protect*) sistemi olarak kabul edilen bu uygulamalar, yabancılara Roma hukuk sistemi dışında tutmama çabası taşıyordu. Hatta yabancılar arasındaki hukuki ilişkilere ve ihtilaflara bakmakla görevli bir yabancılar praetoru (*praetor peregrinus*) bile tayin edilmiştir. Zamanla bu iki müessesenin yeterli olmaması sebebiyle yabancılara, Roma hukukunun bir parçası olan *ius gentium* tatbik olunmaya başlanmıştır³³. Bu çerçevede bir Romalı ile yabancı arasındaki ihtilafa *ius gentium* uygulanmıştır³⁴. Eklemek gerekir ki Roma, dostça ilişkiler içinde olmadığı barbarlara ya da diğer yabancılara hiçbir hak tahsis etmemiştir. Bu karşılıklı imtiyaz anlaşmalarının yapıldığı tarihe bakıldığında her iki tarafın da döneminin güçlü devletlerinden olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim özellikle Bizans İmparatorluğu, buhranlı bir dönemi atlatmış ve en parlak olduğu çağları yaşamaktaydı³⁵.

Sonuç olarak tarihsel gelişim süreci bağlamında "ilk kapitülasyonlar" a baktığımızda bu kurumun: Siyasi, iktisadi ve hukuki olarak iktidarın merkezileştiği, devlet örgütlenmesinin etkin bir şekilde toplumsal kontrolü sağlayacak derecede kurumsallaştığı, hukukun, bir ölçüde kendiliğinden ortaya çıkış sürecini ifade eden ilkel hukuk yerine, karmaşık toplumların hukuk sisteminde her türlü iktidar bileşenlerinin katkısıyla, "türetilen hukuk" biçimini almaya başladığı dönemde ortaya çıktığını söylemek mümkündür³⁶.

³³ Bülent Tahiroğlu ve Belgin Erdoğan, *Roma Hukuku Dersleri*, İstanbul, 2003, s.97-102.

³⁴ Y. Altuğ, *a.g.e.*, s.30-31.

³⁵ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret İşıltan, Ankara, 1999, s.23.

³⁶ Mehmet Tevfik Özcan, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, İstanbul, 2001, s.75.

2. Avrupa Devletlerinde Kapitülasyonlar

Roma İmparatorluğu IV. yüzyılda fiilen ikiye ayrılmış ve orta zamanlar (*Middle Ages*) olarak adlandırılan Ortaçağ başlamıştır. Avrupa tarihinin geleneksel biçimde üç bölüme ayrılmasında orta bölümde kalan bu dönemde, Roma'nın tarihsel misyonunu ve kurumlarını Doğu Roma ya da Nova (*Nea*) Roma olarak bilinen Bizans İmparatorluğu³⁷ devralmıştır.³⁸

Ancak Bizans İmparatorluğu'nda kapitülasyonları ele almadan önce, Batı Roma'nın mirasçıları sayılan ve kapitülasyonlar bakımından önemli gelişmelere sahne olan, Gotlar ve İtalyan Şehir Devletleri, diğer adıyla İtalyan Denizci Devletleri'ne kısaca bakmak gerekir. Zira Akdeniz havzasında insana yontulabilecek siyasi, iktisadi, askeri, hukuki, dini ve kültürel her türlü etkinlikler, bu bölgeyi tarihin bazı dönemlerinde dünyanın merkezi konumuna taşımıştır. MS V-VI. yüzyıllarda İtalya'da egemenlik kuran ve Doğu Gotları olarak bilinen Ostrogotlar, *Edictum Theodorici* isimli bir düzenleme ile tüm Roma ve Got halkını aynı yasaya tabi tutmaya çalışmışlarsa da, başarılı olamamışlardır³⁹.

Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinden sonra, özellikle Akdeniz havzasındaki hakimiyetin tesisi bakımından ortaya çıkan boşluğu İtalyan Denizci devletleri doldurmuştur. İtalya'nın Akdeniz ticaret örgütlenmesindeki önemli liman kentlerinde ortaya çıkan Amalfi, Pisa, Venedik, Ceneviz ve Floransa gibi şehir cumhuriyetleri, zamanla Bizans topraklarına yerleşerek koloniler kurmuşlardı⁴⁰. Bizans topraklarında en güçlü konuma önce Venedik, sonra da Ceneviz Cumhuriyeti gelmiştir. Venedik, VII. yüzyıldaki Lombard akınlarına karşı Bizans'ın müttefiki olarak direnince, bu desteğin karşılığı siyasi özerklik olmuştur. 697'de ilk Doc'unu (*Doge*) seçen Venedik, 991'de Altın Ferman ile Bizans'tan özerlik elde etmiştir. Bu sayede, Venedikli tacirlerin Bizans İmparatorluğu sınırlarında ödedikleri gümrük vergileri düşürülmüş oluyordu.

³⁷ Ayrıntılı açıklama için Bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Ankara, 2000, s. 18-19.

³⁸ Ayrıntılı açıklama için Bkz. G.L. Serdler, *Bizans Siyasal Düşüncesi*, Çev: Mete Tuncay, İstanbul, 1997, s.10.

³⁹ Altuğ, *a.g.e*, s.43-44.

⁴⁰ Nebioğlu, *a.g.e*, s. 4-5.

Venedik, üstün diplomatik becerisi sayesinde Akdeniz ticaretinde ve Bizans topraklarında diğer denizci cumhuriyetlere göre giderek bariz bir üstünlük kurmuştu. Liman kentlerindeki paralı zümrenin Oligarşik hakimiyeti altındaki Venedik, XI. yüzyıla gelindiğinde, tüm Adriyatik Denizi'ne egemen olmakla kalmamış, Mora ve Ege'de koloniler kurarak uzun bir süreliğine İstanbul'a yerleşmeyi de başarmıştır. Cenova, diğer denizci cumhuriyetlere göre Bizans topraklarında ve doğuda koloniler kurmakta yaklaşık 300 yıl kadar gecikmişti. Bunun nedeni; Lombardlar'ın istilasını ve daha sonra Frank ve Roma-Germen İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girmesidir. Fakat XII-XIV. yüzyıllar arasında gemicilik tekniği ve uzun mesafe ticaretinde gösterdikleri başarı, onları kısa sürede Venedik'in Karadeniz ve Ege'deki en büyük rakibi konumuna getirmiştir⁴¹.

İlk olarak 991'de Venediklilerin İstanbul'da kendi yargı yetkilerine tabi olmaları kabul edilmişti. XI-XII. yüzyılda Venedik ile Bizans arasında imtiyazlar içeren anlaşmaların yoğunlaştığını ve adli nitelikteki hükümlerin giderek daha belirgin bir hale gelmeye başladığını görüyoruz. Bizans ve Venedikliler arasında akdedilen 1056 tarihli ticaret sözleşmesinde, yararlanılacak imtiyazlar açıkça belirtilmiştir.

Kapitülasyonlar ile yabancılara sağlanan imtiyazların etkisi, İstanbul'un gündelik hayatında yüzyıllar boyunca hissedilmiştir. Şöyle ki XI. yüzyıldan itibaren İtalya'dan doğuya büyük bir göç dalgası başlamıştır. Bu göç yoğun olarak Bizans topraklarına olmakla, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de devam etmiştir. Göç edenler arasında önceleri tüccarlar ağırlıktaydı. Fakat sonraki devirlerde doktor, mimar, mühendis gibi teknisyenlerin göçüne dönüştüğünü görüyoruz⁴². Bu nedendir ki imparatorluğun başkenti olan İstanbul'da Venediklilerin, Cenevizlilerin ve Pisalıların mahalleleri, yargıçları ve limanları vardı. Sosyal hayat da ister istemez belirli mekanlar ve çevreler etrafında örgütleniyordu. Bu sebeple sonraları "Pera" diye anılan Galata çevresi, bankacılık ve gemicilik gibi ticari adetler, eğlence yaşamı, diplomasi geleneği gibi konularda, Latin kültürünün yüzyıllar boyunca yerel kültürle etkileşim içinde olduğu bir yer

⁴¹ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 106-108-109.

⁴² Maurice Aymard, "Göçler", *Akdeniz İnsanlar ve Miras*, Çev: Aykut Derman, İstanbul, 1999, s.88-113.

olarak varlığını sürdürmüştür. Bizans İmparatoru tarafından 1275'te verilen imtiyazlara göre Galata adeta bağımsız bir Ceneviz idaresine dönüşmüştür⁴³. Venedik, İtalyan kent devletleri arasında Bizanslılarca her zaman en çok gözetilen devlet olarak kalmıştır. Cenevizliler ise, Jean'dan sonra Bizans İmparatoru olan Manuel döneminde Piza ve Venediklilerin sahip olduğu imtiyazlara benzer imtiyazlara kavuşmuşlar, ancak bu durum uzun süre devam edememiştir. Cenevizlilerin kendileri gibi Bizans'tan imtiyaz elde etmesini içlerine sindiremeyen Piza ve Venedikliler 1162 yılında bu devletin İstanbul'daki antreposunu basarak yağmalamışlar, böylece Cenevizlileri ülkelerine dönmek zorunda bırakmışlardır. Yaşanan bu olay, ileride Piza ile Cenova arasında kanlı bir savaşın başlangıç sebebinin oluşturmuştur⁴⁴.

İtalyan kent devletleri XII. yüzyılın sonunda Bizans İmparatorluğu'ndan konsolosluk yetkilerini genişleten imtiyazlar da elde etmişlerdir. Bizans İmparatorluğu 1199 yılında Venedik'e verdiği bir kapitülasyonla, kendi ülkesinde bulunan Venedikliler arasındaki davalara bakma yetkisini Venedik konsolosluk otoritesine bırakmıştır. 1199 Antlaşması, davalı tarafın Venedikli, davacı tarafın Bizanslı olduğu uyuşmazlıkların çözümünde de aynı makamın otoritesini kabul etmiştir. Buna benzer bir imtiyaz 1261 yılında Cenevizlilere tanınmıştır⁴⁵.

Haçlı seferleri sırasında (1095-1291) adli imtiyazlar verme usulünün genel bir durum aldığını söylemek mümkündür. Zira İtalyan şehirlerinden maddi destek alan Hıristiyan prensler, denizci cumhuriyetlere, Doğu'da işgal ettikleri şehirlerde geniş adli imtiyazlar sağlamışlardır. Hatta bazı şehirler yardım bile etmeden ne gibi muafiyetler elde edeceklerini pazarlık usulü ile kararlaştırabilmişlerdir⁴⁶. Venedik, ilk Haçlı seferinde sağladığı sevkiyat desteği karşılığında, Lübnan'ın Sidon şehrinde ilk ticari koloniyi kurma hakkını kazanmıştır. Böylelikle şehrin pazar yeri, Venediklilerin eline geçmiş, para basma ve kendi mahkemelerini kurma imtiyazlarını kazanmışlardır. Aynı hakları 1123'te Kudüs kralı Baldwin'e yardım ederek Kudüs ve çevresi (Tyre) için de elde ettiler. Kutsal şehirde benzer imtiyazlar

⁴³ Altuğ, *a.g.e.*, s.43-44.

⁴⁴ W.Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev.: Enver Ziya Karal, Ankara, 1975, s.209.

⁴⁵ Şakir Berki, *Devletler Umumi Hukuku*, Ankara, 1968, s.42.

⁴⁶ Kemaleddin Birsan, *Devletler Hususi Hukuku*, İstanbul, 1936, s. 134-135.

1157'de Pisa'ya da tanınmıştı⁴⁷.

Bizans İmparatorluğu tarafından kapitülasyonların yoğun olarak verildiği XI-XV. yüzyıllar, imparatorluğun idari ve mali yapısının bozulduğu ve dağılmanın gerçekleştiği dönem olarak dikkat çekmektedir⁴⁸. Bizans İmparatorluğu dahilinde kapitülasyon hakkı elde etmiş tüm devletlere yerleşme ve yargı hakkı tanınmıştır. Öyle ki her taht değişiminden sonra Bizans tahtına oturan yeni hanedan üyesi, başka başka imtiyazlar tanıma mecburiyetinde kalmıştır. Başta Venedik ve Ceneviz olmak üzere bütün Denizci Latin Cumhuriyetleri bu adli, idari ve ticari imtiyazlar sayesinde imparatorluğu, o koca yapıyı kurtların ağacı kemirmeleri gibi içten içe yemiş bitirmiştir. Aynı zamanda Bizans egemenliğine son veren IV. Haçlı seferini İstanbul'a yönelten de yine Latinler olmuştur. Nitekim İstanbul'da bir Bizans İmparatoru hüküm sürdükçe Venedik'in tekel konumu, emniyette kabul edilemezdi. Bu nedenden dolayı Venedik'in büyüklüğünün temelinde İstanbul'un yağmalanması (1204), kapitalizme özgü bu büyük "şenlik" yatar⁴⁹. Yağma ve savaş ganimetlerinin paylaşılmasını Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünü tescilleyen ve Bizans hanedanını yaklaşık 60 sene boyunca merkezden ülkenin sınır boylarına sürgün eden Bizans'ın taksimi izlemiştir.

3. İslam Devletleri ve Kapitülasyonlar

Hazreti Muhammed'in İslamiyet'i ilan edişi ile halifeleri tarafından İslam devletinin genişletilmeye başlandığı zamanlarda kapitülasyonlara rastlanmaktadır. Söz gelimi, ilk halifelerden Hazreti Ömer (634-644) Kudüs'ü aldığı zaman, Patrik Sofronius'a, Hıristiyanların kendi hukukları ve kendi töre ve gelenekleri ile yaşaması iznini verdi. Bu Arapların verdiği ilk kapitülasyondur. Araplar tarafından tek yönlü verilen bu imtiyaz dinsel hoşgörünün bir örneğidir, yukarıda adı geçen tek yönlü kapitülasyonlar grubuna girer. Bu ilk imtiyazdan sonra Arap egemenliğine giren Hıristiyanlar'a, hukuk, din ve ticaret serbestliği tanınmaya başlandı.⁵⁰

⁴⁷ Ortaylı, *a.g.e.*, s.111-112.

⁴⁸ Altuğ, *a.g.e.*, s.45-46.

⁴⁹ Bahadır Apaydın, *a.g.e.*, s.32.

⁵⁰ Şevket S.Aydemir, *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, Ankara, 1931,s.82.

Tarihi gelişimine bakıldığında kapitülasyonların sadece Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında olmadığını görmekteyiz. Nitekim iki Hıristiyan devlet arasında olduğu gibi iki Müslüman devlet arasında da olabilmektedir. Fakat bazı yazarlar kapitülasyonları, Hıristiyan olmayan ülkelerde yabancıların hukuki durumunu düzenleyen rejim olarak tarif etmekle aksi yönde fikir beyan etmişlerdir⁵¹. Bu görüşe katılmak mümkün değildir. Evet Darü'l-harb'den, yani İslam'ın egemen olmadığı memleketlerden güvencesiz gelen yabancılar, esir edilir veya öldürülürdü. Fakat İslam hukukundaki *Amân/Eman* müessesesine göre devlet başkanı veya herhangi bir Müslüman, bu gibi kişilerin canları, malları, ikametleri, dini-ticari faaliyetleri hakkında "*amân*", yani sulh verebilirdi. Bağışlanan amândan faydalanan şahıs ya da cemaat, amânın genel şartlarına aykırı hareket etmediği sürece sağladığı imkânlardan istifade edebilirdi.

Kapitülasyonlar sadece Hıristiyanların hukuki durumunu güvence altına almak için tanınmış bir ayrıcalık değildir. Çünkü İslam hukukuna göre *Amân* müessesesi zaten bu konuda genel bir düzenleme yapıyordu. Kapitülasyonlara özellikle İslam devletinin halifeler tarafından egemenlik alanının genişletildiği dönemde rastlanmaktadır. Fakat bu minvalde verilen kapitülasyonlar, ilkel dönem özelliklerini ihtiva etmekle daha ziyade dini hoşgörünün bir uzantısı niteliğindedir. Kudüs'ün zabtı sırasında halife Ömer, kutsal makamları ziyarete gelenlere bir takım müsaadeler tanımış (MS 636) ve Kudüs Ortodoks Patriği Zephirinus'a Hıristiyanların kendi hukukları ve geleneklerine göre yaşayabilme iznini vermişti⁵².

Müsaadeye göre Hıristiyanların kutsal yerlerde ibadet etme hakkı güvence altına alınmış ve Hıristiyanlar her türlü vergiden muaf tutulmuşlardır. Bunlar, Araplar tarafından tek yönlü ve bir bağış olarak verilen ilk kapitülasyonlardır. Müslüman olmayan devletler tarafından İslam devletlerine de zaman zaman kapitülasyonlar verildiği olmuştur. IX.-X. yüzyıllarda Çin'in Canton (Kanfou) bölgesinde Arap tacirlerin bir koloni kurmalarına izin verilmiştir. Buna göre aralarındaki uyuşmazlıklara İslam hukuku kuralları

⁵¹ Halil İnalcık, "Osmanlı'nın Avrupa İle Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", *Doğu Batı*, s.60-61.

⁵² Bernard Camille Collas, *1864'te Türkiye*, İstanbul, 2005, s. 304-307.

uygulanacak ve kadıların yargı yetkisine tabi olacaklardır. Yine aynı yüzyılda Büyük Charlemagne'nin, Sultan Harun Reşid'den Fransız konsoloslarının kutsal topraklarda yargılama yetkilerini tanıyan adli ayrıcalıklar elde ettiği ileri sürülmektedir⁵³. Ceneviz, Pisa ve diğer İtalyan Denizci Cumhuriyetleri'ne, Salahaddin Eyyubi tarafından 1173, 1177, 1179, 1180, 1207 ve 1215 yıllarında çeşitli imtiyazlar içeren kapitülasyonlar bahşedilmiştir⁵⁴.

1631'de Fransız Kralı XIII. Louis ve Fas Kralı Molla Elqualid 1721'de yaptıkları karşılıklı anlaşma ile birbirlerine kapitülasyonlar tanıdılar ve 1729, 1751, 1760, 1791 ve 1801'de yenilemişlerdir. 1782'de İspanya'dan kapitülasyon alan Türkler'e, 1809'da İngiltere, Malta adası dahilinde kapitülasyon tanıdılar. 1825'de Faslılar'a Sardunya'da kapitülasyon verilmiştir. Kapitülasyonlar Eyyubi, Memluk, Endülüs, Mısır ve İran gibi Müslüman devletler tarafından Avrupalı devletlere yaygın olarak verilmiştir

Genel olarak denebilir ki Osmanlı döneminden kalan kapitülasyonlar ayrılan ülkelerin hukuk sisteminde bir süre daha uygulamada kalmıştır. Fakat en nihayetinde bu ülkelerin tamamı kapitülasyonları ilga etmiştir. Yunanistan'da 1830, Balkan ülkeleri olan Romanya'da 1878, Sırbistan'da 1884, Karadağ'da 1880 ve Bulgaristan'da I.Dünya savaşı sonrasında kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Ortadoğu ülkelerinden Irak'ta 1934, Suriye ve Lübnan'da ise tam anlamıyla ancak bağımsızlıklarını kazandıkları 1945 senesinde ilga edilebilmiştir. Kuzey Afrika'daki Fas, Tunus ve Cezayir'de buraları işgal eden ülkeler tarafından diplomatik müzakereler sonucunda kaldırılmıştır⁵⁵.

---

⁵³ Halil İnalçık, "a.g.e.", s.60-61.

⁵⁴ Osman Nebioğlu, *a.g.e.*, Ankara, 1986, s.7-8.

⁵⁵ Yılmaz Altuğ, *a.g.e.*, s.50-55.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE KAPİTÜLASYONLARIN VERİLME SEBEPLERİ VE ÇEŞİTLERİ

Osmanlı kapitülasyonlarının tarihsel seyri ve mahiyeti hususunda dönemlendirme bakımından değişik görüşler ileri sürülmektedir. Osmanlı kapitülasyonlarının kaynağı imparatorluğun kurucusu olan Osman Bey'e kadar götürülmektedir. Buna göre Osmanlılar, Ege kıyılarına ulaşır ulaşmaz komsuları ile Fransız kapitülasyonları ile tanınanlarla aynı özellikte ayrıcalıklar içeren anlaşmalar yapmıştır⁵⁶. Osmanlı'dan önce Anadolu beylikleri tarafından bazı Hıristiyan devletlere XIII. yüzyılda kapitülasyonlar verilmiştir. Buna göre ilk imtiyazlar Anadolu Selçuklu sultanlarınca 1207'de Kıbrıs Krallığı ve Venediklilere tanınmıştır⁵⁷.

İmtiyaz tanıyan belgelerin en eskisi I. İzzettin Keykavus tarafından Kıbrıs Kralı'na gönderilen mektuptur. Fakat bu imtiyazları gösteren belge mevcut değildir⁵⁸. Alaeddin Keykubat'ın tahta çıkışından hemen sonra Venedikliler ile 8 Mart 1220 tarihinde yaptığı antlaşma mucibince tanınan imtiyazları içermektedir. Bu antlaşmada ticari ve hukuki nitelikte bir çok hüküm yer almaktadır. Benzeri nitelikteki antlaşmalar bununla sınırlı değildir.

Nitekim Anadolu'da, XIII ve XIV. yüzyıllarda, özellikle ticaret yolları üzerinde etkin konumda bulunan çeşitli Türk Beylikleri tarafından Latin Denizci Cumhuriyetlere kapitülasyonlar verildiği bilinmektedir. Osmanlılar, 1352 senesinden itibaren Rumeli bölgesinde hâkim konuma gelmeye başlamış ve diplomatik ilişkiler yoluyla çeşitli ittifaklar kurmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, o dönemlerde Venedik'le savaş halinde olan Cenevizliler ile sıkı münasebetler kurulduğunu ve ilk Osmanlı kapitülasyonunun verildiğini görüyoruz.⁵⁹

---

⁵⁶ Mahmud Esat Bozkurt, *Osmanlı kapitülasyonları Rejimi Üzerine*, Çeviren: Ahmet Öylek, Ankara, 2008, s.37.

⁵⁷ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1958, s. 139-146.

⁵⁸ Osman Turan, a.g.e., s. 139-143.

⁵⁹ Bülent Arı, "Osmanlı Kapitülasyonlarının Tarihçesi ve Mahiyeti", *Yeni Türkiye*, 701 Osmanlı Özel Sayısı,

Ortaçağda özellikle X. yüzyıldan itibaren Hıristiyan Avrupa ile Müslüman Doğu arasındaki ticari ilişkilerde bir yoğunlaşma göze çarpar. Akdeniz, Karadeniz, Orta Asya, İran ve Anadolu coğrafyasında yıllar süren Haçlı savaşları sonrası dönemde ticari ilişkilere dayalı nispi bir barış ortamı kurulmuştur⁶⁰. Kanuni devrine kadar Osmanlılar, yalnız mevcut olan kapitülasyonları tanımakla yetinmiştir. Doğrudan doğruya verilen ilk Osmanlı kapitülasyonu ise Kanuni döneminde Fransa'ya verilen kapitülasyonlardır⁶¹. Fransızlara verilen bu kapitülasyonlar XVI. yüzyılda verilen ilk kapitülasyonları teşkil eder.

Memlûklar zamanında, Fransızların Mısır'da ticaret yapabileceklerine dair müsaade tasdik edilmiş, daha sonra diğer Osmanlı topraklarında ticaret yapabilmelerini düzenleyen kapitülasyonlar verilmiştir. Ancak bunun tarihi hakkında da çelişkiler vardır⁶². İlk kapitülasyonların, İstanbul'un fethinden sonra "*ahd-name* (*ahidname*)" ya da "*nisan*" şeklinde Venediklilere bağışlandığı da ileri sürülmektedir.⁶³

İktisadi ihtiyaçlar ve gerçeklikler, Avrupa ile Müslüman Devletler arasındaki derin tarihsel çelişkilere rağmen bir takım siyasi kabullenişleri doğurmuştur. İşlek bir ticaret limanı olan ve kıtalararası kavsak olma özelliğine sahip İstanbul'da ise Venedik konsoloslukları XIV. Yüzyıl ortalarında iki büyük liman bölgesi olan Aysuluk (Selçuk) ve Balat'ta tesis edilmişlerdi. Yıldırım Beyazid döneminde bu yerler Osmanlı idaresine geçmiş ve padişah bu imtiyazları onaylamıştır. Osmanlı Sultanı daha sonra Anadolu ve Rumeli'de, denizde ve karada egemenliği altında bulunan bütün yerlere bu onayı temsil etmiştir. 1419 tarihinde I. Murat ile Venedik arasında imzalanmış olan barış antlaşmasında ve daha sonra 1430 ve 1446 antlaşmalarında da önemli imtiyazların sağlandığı ileri sürülmektedir⁶⁴.

XVIII. yüzyıla kadar bütün Osmanlı kapitülasyonları hukuki bakımdan padişah tarafından verilmiş tek taraflı bir *bağış* niteliği taşıyordu⁶⁵.

C. II, Ankara: Y. Türkiye Yay., 2000, 242-251.

⁶⁰ İnalçık, "a.g.e.", s.55-57.

⁶¹ Sevig, s.178.

⁶² Mübahat S. Kütükoğlu, *Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri*, İstanbul, 2000, s. 223.

⁶³ E. Bozkurt, *Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine*, s.38-43.

⁶⁴ Halil İnalçık, "İmtiyâzât", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul, 2000, s. 248.

⁶⁵ Sevig, s.184.; İnalçık, a.g.e., s. 249.

Kapitülasyonların geçerlilik süresi ise bağışlayan Osmanlı padişahının saltanat süresi ile sınırlıydı. Böylelikle her saltanat değişiminden sonra daha önce verilmiş kapitülasyonların yenilenmesi icap ediyordu. Yani kendiliğinden bir yenilenme ya da devamlılık söz konusu değildi. Bu anlaşma, yabancı ülke mallarının ülkeye serbestçe girişine sınırları açmış, kapitülasyon sistemini sağlamlaştırmış, Avrupa devletlerinin bu Anlaşma ile kazandıkları kısıtlamalardan kurtulma ve bir köprü başı ele geçirme⁶⁶ sonucu olarak da Avrupa malları Osmanlı pazarlarını doldurmuş, gümrüksüz giren İngiliz gelişmiş makine endüstrisi malları Osmanlı'nın korumasız el tezgahı endüstrisini kısa zamanda ezmiştir. Bu durumda kısa sürede Osmanlı Devletini dışarıya bağımlı hale getirmiştir. Sanayi Devriminin en büyük zararını bünyesinde hisseden Osmanlı Devletinin bu durumdan kurtulabilmesi kolay olmayacak bu durumdan dolayı uzun yıllar kendi içinde ve dışarıda da bir çok yabancı ülkeyle mücadele edecektir. Osmanlı Devleti kurulduğu zaman çevresinde kapitülasyonlar kurumu zaten bulunmaktaydı⁶⁷. Ayrıca Osmanlı padişahlarının Avrupa devletlerine kendi hükümlerlerini tanıtmak amacıyla ve kendi dönemlerindeki siyasi şartlar gereği yarar elde etmek amacıyla da kapitülasyonlar verdikleri de bilinmektedir⁶⁸.

A.KAPİTÜLASYONLARIN VERİLME SEBEPLERİ

Kapitülasyonlar geçmiş dönemlerde uluslararası ticaretin ana unsurlarından biri olarak kabul edilmiş ve bunun bir gereği olarak da çeşitli devletler, yabancılara çeşitli haklar vermeyi gerekli görmüştür.⁶⁹ Bizans 1275'de Cenevizlilere, aynı şekilde Fransa ve İngiltere de Venedik ve Cenevizlilere, Memluklara Fransızlara Kapitülasyon vermişlerdir.⁷⁰ Dolayısıyla kapitülasyon, doğu ve Yakındoğu devletlerinin bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷¹ Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde de kapitülasyon gerçeği ile daha devletin ilk kuruluş dönemlerinden itibaren karşılaşmaktadır.Çünkü Osmanlı, Bizans ve Memlukların mirasını

⁶⁶ Hüseyin Şahin, "Türkiye Ekonomisi", *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, Bursa, 2007.s.2.

⁶⁷Suphi Nuri İleri, *Türkiye'de Yabancıların Hukuku ve Statut Personelle Meselelerinin Tatbiki*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara,1938, s.8-22.

⁶⁸Bilsel, *a.g.e.*, s.31.

⁶⁹ Nebioğlu,*a.g.e.*, s.1.

⁷⁰ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi*, Ankara, 1977, s.72.

⁷¹ Pakalın, *a.g.m.*, s.177.

devralarak⁷²çeşitli tarihsel, dinsel ve toplumsal nedenlerinden dolayı kapitülasyonları uygulamıştır.⁷³

Bu nedenlerden başlıcalarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Bir kere Osmanlı , yabancılara kapitülasyon vermekle, bunun için başvuran devletten daha çok siyasi çıkarlar elde etmeyi, bir başka deyimle Hıristiyan dünya içerisinde müttefik elde etmeyi öngörmüştür. Bunun yanında Avrupa ile gelişecek olan ticari ilişkiler sayesinde kalay, kurşun, barut, çelik, kimyasal maddeler, altın ve gümüş sikke gibi nadir bulunan veya stratejik öneme sahip malları edinmekte bu sebepler arasında yer almıştır. Burada zikredilen ürünler, toplumdaki seçkinler zenginler zümresinin tükettiği kaliteli yünlüler ile mücevherat, kristal eşya, ayna ve saatlerdir. Bunlardan başka ticaretin sağladığı ve sağlayacağı umulan gelir kaynakları da bu işte etkili olmuştur. Çünkü Osmanlı hazinesi gümrük vergilerinden sağlanan nakit akışına her zaman ihtiyaç duymuştur.⁷⁴ Bundan başka Osmanlı Devleti, en güçlü olduğu zamanlarında bilinçli olarak vermiş olduğu bu ticari ayrıcalıklarla ülkeye gelecek olan yabancı tüccarlar sayesinde ticaretin ve ekonominin geliştirilmesi hedefini gütmüştür.⁷⁵

Osmanlı Devleti 17. yüzyıldan itibaren Kapitülasyonların ve çağın gerisinde kalışının etkilerini çok daha fazla hissederek bu yükün altından kalkmaya çalışacaktır. 18. yüzyılda gerçekleştirilmeye çalışılan askeri, idarî ve malî düzenlemelerden arzu edilen neticeyi alamadığı gibi, çöküşü de hızlandıran bir unsur hâline gelmiştir. Coğrafi keşiflerle ticaret yolları yön değiştirdince Osmanlı toprağından geçen ipek ve baharat yolu eski önemini kaybetti. Bu durum refahını bu ticaret yollarına borçlu olan Anadolu şehir hayatının sönmesine neden oldu ve ticaret hayatını olumsuz etkiledi.

Yeni keşiflerle sınırsız hammadde kaynaklarına ve maden bolluğuna kavuşan Avrupa'da altın ve gümüş bolluğunun getirdiği talep artışı Osmanlı ülkesindeki hammadde ve buğdayın bu kıtaya akmasına yol açtı. Bu durum Osmanlı el

⁷² Yasemin Saner Gönen, "Hukuki Kapitülasyonlar ve sonuçları", *Osmanlı*, Ankara, 1999, s.340.

⁷³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara, 1972, s.231.

⁷⁴ İnalçık, a.g.e., s.238. Osmanlı Devleti'nin yabancılara kapitülasyon vermesinde etkili olan hususlar hakkında ayrıca Bkz. Mehmet Emin Elmacı, *İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, 2005, s.16-17.

⁷⁵ Mübahat Küttükoğlu, "Ahidnameler ve Ticaret Muhadeleri", *Osmanlı*, Ankara, 1999, s.330.

sanatlarını hammadde darlığına soktu, yiyecek sıkıntısı oldu. Değerli maden sıkıntısına düşen Osmanlı Devleti para birimi olan akçenin ayarını düşürmek zorunda kaldı. 100 dirhemden 269 akçe kesen Osmanlı III. Murat devrinde 100 dirhemden 950 akçe kesmek zorunda kaldı. Ekonomideki en yıkıcı etkiyi kapitülasyonlar yapmıştır. Devletin güçlü olduğu dönem siyasi kazanç sağlamak için sadece Fransa'ya verilen bu imtiyazlar daha sonra yükümlülük şekline dönüşünce devletin istismarı için vesile oldu. 1838 Balta limanı Antlaşması ile yabancıların ticaret kısıtlaması kaldırıldı⁷⁶.

Gümrük duvarını kaldıran bu antlaşma ucuz Avrupa mallarını Osmanlı pazarlarına doldurdu. Avrupa'nın mali sermayesi 1854 de ilk borç antlaşması ile girdi. Alınan borçlar yatırım olarak değerlendirilmedi. Savaşlara ve gösterişe harcanınca devlet faizlerini bile ödeyemez oldu. Sonuçta alacaklı devletler 1881 de Duyun-u Umumiye kurarak Osmanlı Devleti'nin bütün gelir kaynaklarına el koydular.

Ekonomik dengelerin bozulması yönetimde, devlet kurumlarında sosyokültürel yapıda da etkili olmuş gerileme süreci başlamıştı. Mutlakiyet nedeniyle padişahların kişilikleri bu süreçte önemli unsur olmuştur. Yönetimdeki otorite boşluğu, kadınların, ulema ve saray ağalarının ön plana çıkmasına, taht kavgalarına sebebiyet vermiştir. Merkezden ayrılmak istemeyen veliahtlar merkeziyetçi yönetimi üç kıtaya yayılan imparatorlukta yönetim aksaklıklarına neden oldu. Yer yer çıkan celali isyanları bu bozulan gidişin ilk ayak sesleri olmuşsa da merkezde kimse bunu fark edecek durumda değildi. Önceleri büyümek sonraları sınırları korumak için yapılan savaşlar büyük kayıpları da beraberinde getirmiştir. Bol ganimetle dönülmeyen savaşlar ekonomiyi iyice bozduğu gibi çalışacak nüfusun savaşta erimesi, insan gücü potansiyelinin savaşlarda kaybedilmesi, üretici yaş grubunun tükenmesine neden olmuştur. Tımar sisteminin bozulması hem ekonominin hem de ordunun gücünü zayıflatmış, ateşli silahlar sipahilerin önemini azaltmış, maaşlı askerler hazineye yük getirmiştir⁷⁷. Milliyetçilik hareketleri Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıklar üzerinde olumsuz etki yapmış, Sırp Yunan isyanları devleti uzun

⁷⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1998, s. 259.

⁷⁷ Sina Akşin, *Siyasi Tarihi*, İstanbul, 1990, s.30-31

süre yormuştur⁷⁸. Avrupa'nın Osmanlı Devletinin çeşitli yerlerinde açtıkları okullar bilim adamı yetiştirmekten ziyade kültürlerini yaymak ve yerleştirmek için kullanmaları devletin yetişmiş insan gücü potansiyelini iyi kullanamamasına neden olmuştur.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki uluslar için açık bir pazar haline gelmiştir. Savaşların kaybedilmesi ile ekonomik çöküş başlamış, kapitülasyonlar ve Sanayi Devriminin getirdiği yeniliklere yabancı kalmak da imparatorluğun yıkımını kaçınılmaz kılmıştır. Kapitülasyonlar nedeni ile yabancı sermaye Osmanlı'ya gelerek Osmanlı ekonomisinin temelinden sarsılmasına neden olurken teknolojik geri kalmışlık da ayağa kalkma umutlarını yok etmişti işte bu gibi sebepler yüzünden olumsuzlukların ortaya çıkması dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu kurtuluşu kapitülasyon vermekte bulacaktır.

Kısaca bu değerlendirmeden sonra kapitülasyonların veriliş nedenlerini şu şekilde belirtmek mümkündür.

Kapitülasyonların, Osmanlı İmparatorluğuna girişinin ve uzun süre varlığını devam ettirilişinin tarihsel, toplumsal ve siyasal nedenleri vardır. Bu nedenler birkaç başlık altında toplanabilir:

1. Osmanlı İmparatorluğu XIII. yüzyılda kurulduğu zaman çevresindeki ülkelerde kapitülasyon kurumu vardı ve toplumlararası bir gelenek olarak yaşıyordu. Osmanlıların toplumsal, kültürel ve ekonomik yaşamına başta Bizans, Selçuklular ve Arap kavimleri olmak üzere çeşitli toplumların etkisi olmuştur⁷⁹. Bizans iç ve dış siyasetini sürdürmek için çeşitli ülkelere imtiyazlar, kapitülasyonlar vermişti. Selçuklular ve Akdeniz kıyılarındaki Arap ülkeleri de yabancılara çeşitli kapitülasyon hakları tanımışlardı. Söz konusu yörelerin egemenliği Osmanlılara geçince doğal olarak kapitülasyon kurumu da Osmanlılara geçmiş ve onlar da bu geleneğe uymuşlardır⁸⁰.

⁷⁸ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, 2000, s.83.

⁷⁹ Mehmet Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, 1981, s.165.

⁸⁰ M. F. Köprülü, *a.g.e.*, s.279.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıta üzerine yayılıp bir Dünya Devleti kurmasıyla, egemenliği altına aldığı ülkelerde oturan çeşitli etnik köklerden gelen ve değişik dinlere bağlı olan halkların gelenek, yaşayış ve görüşlerine hoşgörü ile davrandığı bir gerçektir. Osmanlılar uyruklarının dinsel inançlarına ve hukuk kurumlarına saygı gösterdi. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldığı zaman kentte yaşayan Rumlara ve öteki yapancılara kendi töreleri, gelenekleri ve dinlerinde serbest olma iznini verdi, Cenevizlilere ve Venediklilere Bizanslıların verdiği imtiyazları bazı küçük kısıtlamalarla aynen tanıdı. Yavuz Sultan Selim de Mısır'ı aldıktan sonra, Mısır sultanlarının Fransızlara ve İtalyan şehir devletlerine verdiği imtiyazları geçerli saydı⁸¹.

3. Osmanlı İmparatorluğu'nun bağlı olduğu düzen, yaşadığı sürece kapitülasyonların doğmasına ve sürmesine neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu kökü dinden gelen şeriat hukukuna dayanıyordu. Bu hukukun karakteri kesinlik ve değişmezlik taşıyordu. Şeriat hukuku dine sıkı sıkıya bağlı olduğu için yalnız Müslümanlara uygulanabiliyordu. Kuran başka dinden olanlar için bazı hükümler taşımaktadır⁸². Türklerin hoşgörüsü, başka dinlere bağlı olanlara iyi davranışları onların karakterine ve Kuran'ın "dinde zorlama yoktur" hükmüne dayanır. İbn-i Saad'in Hazreti Muhammed'den aktardığı bir hadise göre onlar İslam olursa, iyi olmazlarsa öyle kalsınlar. İslam dini geniştir.

Bu hükümler Müslümanlar ile başka dinlerden olanlar arasındaki ilişkilere temel olmuş, tek Tanrıya inananlar her zaman hukuk düzenleri, töre ve gelenekleri ile yaşamaya devam etmişlerdir.

Kuran'ın manevi dünya ile ilgili hükümlerinin uyrukluk altına alınanlara uygulanmaması, onların kendi kuralları çerçevesinde yaşamasını sağlamıştır. Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarının sahip oldukları haklar zaman içinde yazılı hale de getirilmiştir. Bu düzen, tarihsel süreç içinde Osmanlı Devleti'nin uyruğu olmayan, uzun veya kısa bir zaman için Osmanlı topraklarında oturan

⁸¹ Osman Nebioğlu, *a.g.e.*, s.10.

⁸² Kuran'ı Kerim sadece dini kurallar değil, aynı zamanda hukuk, örf ve geleneksel hükümler de içermektedir. Bu hükümler dini ahlaki, siyasi ve medeni hayatı da düzenler.

yabancılara da uygulanmıştır⁸³.

Kapitülasyonların uzun süre varlığını devam ettirmesinin en önemli nedenlerinden biri de şüphesiz ki 1856 Paris Kongresi ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri arasına girdiği, Batı medeniyetini benimsediği bir anda, Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak, siyasal güçsüzlüğünden yararlanarak onu sömürmek istemeleri, bunun için devamlı olarak geçmişten kalan imtiyazları genişletmek çabaları içine girmeleridir⁸⁴.

B. OSMANLI DEVLETİ'NDE KAPİTÜLASYONLARIN ÇEŞİTLERİ

Kapitülasyonlar yabancılara adli, idari, ticari, dini ve kişisel/siyasi olmak üzere beş ana başlıkta haklar tanımıştır⁸⁵. Başta imtiyaz niteliğinde olması sebebiyle yalnızca belirli statülere sahip olanların yararlanabildiği bu hakların, zaman içinde herkesin faydalanabildiği temel hak ve özgürlüklere dönüştüğünü görüyoruz. Bu hak gruplarından bazıları dönemin ihtiyaçları ve hakim hukuk ilkeleri doğrultusunda daha öne çıkmış ve geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Söz konusu hakların sınıflandırmasını yaparken kapitülasyonları belli bir döneme özgülemek oldukça güçtür. Ayrıca bir dönemle sabitlemek mümkün değildir. Mesele bu açıdan karışık olmakla beraber ortaya çıkışı, gelişimi, sonuçları ve günümüze etkileri bakımından kapitülasyonları Sanayi Devrimi dönemine özgüleyip, hakları daha çok bu döneme göre sınıflandırmak daha doğru olacaktır.

1. Dinsel Nitelikteki Kapitülasyonlar

Genel yapısı itibarıyla teokratik bir devlet olan ve her şeyin din temeline oturtulduğu Osmanlı Devleti'nde de özgürlük kavramının İslam esasları içinde ele alınması gerekir. Ancak çalışmamızın çekirdeğini teşkil eden yabancılar söz konusu olduğunda bu kavramın kapitülasyonlarda yer alan hükümler doğrultusunda

⁸³ O. Nebioğlu, *a.g.e.*, s.11.

⁸⁴ R. Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri-Kapitülasyonlar*, İstanbul, 1934, s.4.

⁸⁵ Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, 1981, s. 25.

incelenmesi gerekmektedir. Bunun dışında bazı temel düzenlemelerde de din özgürlüğü kavramına yer verildiği görülmektedir.⁸⁶

Gerek Osmanlı Devleti, gerek o dönemin medeni devletlerinde anayasa ile sağlanan temel haklardan biri olan din özgürlüğünden yararlanan yabancılar sadece şahıslar değil, aynı zamanda kiliselerin tüzel kişilikleriydi. Osmanlı Devleti'nde din serbestliğinden yararlanan devletler ise ayrıcalık sahibi olan devletler ile ayrıcalık sahibi sayılmasa bile, uluslararası hukuk kuralları ve konsolosluk antlaşması yapmış olan Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Japonya gibi devletlerdi.⁸⁷

Özellikle tek tanrılı ve kitaplı dinlerin kutsallık algılamaları dini nitelikteki hakların sıkça kapitülasyon hükümleri arasında yer almasını sağlamıştır. Nitekim kutsal mekanlar ve ibadet özgürlüğü tek tanrılı ve kitaplı dinlere mensup tacir sınıfının ticari etkinliklerinde oldukça önemli bir yer işgal eder. Tacirler yüzyıllar boyu hem dini hem de ticari etkinlik üzerinden şekillenen ortak bir kimlikle hareket etmişlerdir. Bu itibarla ilk kapitülasyonlarda dinsel nitelikteki hakların ticari nitelikteki hakların önünde seyrettiğini söylemek mümkündür. Başlıca sağladığı haklar; yabancılara kutsal mekanları ziyaret ve ibadet özgürlüğü, yeni ibadet yerleri inşa etme, din adamları sınıfına mensup bazı yabancılara vergi bağışıklığı tanıma gibi alanları kapsardı⁸⁸.

Osmanlı ülkesine gelen yabancılara İslam hukukunun genel eman ve ahit anlayışı çerçevesinde gerekli şartları sağlamak koşuluyla ibadet ve inanç özgürlüğü tanınmıştı. Fakat bu genel nitelikteki hak ve özgürlük ile sadece bazı kişi ve gruplara sağlanan kapitülasyon niteliğindeki hakları karıştırmamak gerekir. Zira bu iki müessese arasında yakın bir ilişki olması, konuları ve hukuki nitelikleri bakımından karıştırılmalarına sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda kapitülasyonlarda konusu bakımından dinsel nitelik taşıyan hakların başlıcaları şunlardır:

a- İbadet Özgürlüğü

Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancılar dinlerini kilise ve mabetlerinde serbestçe icra edebilir ve dini törenlerini yapabilirlerdi. Bununla birlikte, kilise

⁸⁶ Ahmet Mumcu, *Atatürk'ün Kültür Anlayışında Din ve Vicdan Özgürlüğü'nün Yeri*, Ankara, 1991, s. 30-31.

⁸⁷ Belkıs Konan, *a.g.t.*, s.172.

⁸⁸ Pamir Aybars, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *A.U.H.F.*, 2002 s.28.

haricinde ayin yapabilmeleri konusunda hükümlerde bir açıklık olmadığından, bu haklarını kilise dışında kamuya açık yerlerde kullanamayacaklarını söyleyebiliriz.

b- Kiliselerin İnşa ve Tamir Edilmesi Hakkı

Hükümlerden çıkarabileceğimiz ikinci sonuç, Osmanlı Devleti'nin izni olmadan yeni kiliseler inşa edilemeyeceği, kiliselerin tamir edilemeyeceği ve yenilenemeyeceğidir. Bu kuralın İslam hukukundan geldiği bilinmektedir. Kiliselerin inşa ve tamiri ile ilgili olan kural, diğer tek tanrılı dinler için de geçerliydi.

c- Hac Ziyareti Yapma Hakkı

Kapitülasyon maddelerinde yer alan ayrıcalıklar, yabancılara hac ziyareti yapma ve Kutsal Yerleri görme hakkını vermekteydi. Hac hakkı sadece dost ülke vatandaşlarına değil, Osmanlı Devleti ile hâlihazırda savaş halinde bulunan ülke vatandaşlarına da tanınmış bir haktı. Hac ziyareti yapma hakkı sadece Katolik mezhebine mensup olanlara değil Ortodoks ve Protestan mezhebine dâhil olanlara da verilmiştir.

*Dinlerince kutsal sayılan yerlere gidebilme ve buraları yönetme hakkı, dinlerinin gereği gibi ibadet etme hakkı, ibadethane açma hakkı ve kendi din ve mezheplerine göre yargılanma hakkı,*⁸⁹ diye de bu hakları özetleyebiliriz.

Belirtmek gerekir ki kendi din ve mezhebine göre yargılanma hakkı ile kendi devletinin ya da tebaası olduğu ülkenin kanunlarına göre yargılanma hakkı aynı durumları ifade etmemektedir⁹⁰.

Kapitülasyonlar ile yabancılara verilen dinsel nitelikli haklar konu bakımından hemen hemen aynı olmakla beraber ülke çeşitliliği bakımından artış göstermiştir. Bu kapsamda Avusturya, Hollanda, İspanya, Danimarka, Prusya ve Rusya gibi ülkelere dinsel haklar içeren kapitülasyonlar verilmiştir. Bu hakların Katolik mezhebine tanındığı gibi bir anlam çıkmakla birlikte esasen diğer Hıristiyan mezhepleri de istifade edebiliyordu⁹¹. Kapitülasyonlar tarafından yabancılara verilen dinsel nitelikli haklar Osmanlı Devleti'ni büyük ölçüde

⁸⁹ Belkıs Konan, *a.g.t.*, s.174.

⁹⁰ Osman Nebioğlu, *a.g.e.*, s.6.

⁹¹ Belkıs Konan, *a.g.t.*, s.68.

etkilemiştir. Kapitülasyonlar ile verilen dinsel haklar ve özgürlükler, anayasal düzeyde koruma altına alınmıştır. Örneğin “*din değiştirme*” irtica suçunu oluşturuyor ve ölümle cezalandırılıyordu. İrtica bu dönemde bir suç olmaktan çıkarılmıştır. Kanun-i Esasi ile her ne kadar devletin dininin İslam olduğu belirtilmişse de kapitülasyonlarla verilen din ve mezhep özgürlüğünün anayasada güvence altına alındığını da söylemektedir. Yukarıda zikrettiğimiz dinsel nitelikli haklar, başta kutsal yerlerin idaresi hakkı olmak üzere Osmanlı Devleti’nin zayıfladığı dönemde çok güçlü diplomatik silahlara dönüşmüşlerdir.

Özellikle Rus ortodoksisi 1774 tarihli Küçük Kaynarca antlaşmasından sonra Osmanlı ülkesindeki bütün Hıristiyanların koruyucusu olma eğilimine girmiştir. Hele 1878 Berlin Adlaşması, Osmanlı hükümetinin, topraklarındaki dini makam ve mekanlar üzerindeki yetkisini neredeyse ortadan kaldırmıştır. Sonuç olarak kapitülasyonlarla verilen dinsel haklar zamanla kötüye kullanılmış ve hukuksal bağlamda bir özgürlük alanı olmaktan çıkarak Osmanlı Devletini sıkıştırmaya yarayan politik bir araca dönüşmüştür.

2. İdari ve Kişisel Nitelikteki Kapitülasyonlar

Osmanlı kamu hukukunun ⁹² bir parçası olarak görebileceğimiz kapitülasyonlarda yabancılara siyasi/idari-kişisel nitelikteki haklar verilmiştir. Bu başlıktaki hakları birlikte ele almamızın nedeni ise her iki hak grubunun birbiri içine geçmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira siyasi-idari nitelikteki hakların sağladığı statüden kişisel nitelikte hakların ortaya çıkması söz konusudur.

Sağlanan başlıca idari-kişisel nitelikteki haklar şunlardır:

Yabancıların Osmanlı topraklarına serbest giriş hakkı, ikamet hakkı, şahıs ve mallarının korunması hakkı, kapitülasyon rejimine tabi büyükelçi ve konsolosların diğer devlet temsilcilerine göre üstünlük hakkı, konutlarına bayrak çekme hakkı, hizmetli çalıştırma hakkı, son dönemlerde ise daha çok idari nitelikte

---

⁹² Mahmud Esat Bozkurt, *Osmanlı kapitülasyonları Rejimi Üzerine*, Çeviren: Ahmet Öylek, Ankara, 2008, s.34-35.

sayılabilecek postane, okul ve hastane açma hakkıdır⁹³.

Fransızlara 1536 da verilen kapitülasyonların 17. maddesi, Fransa büyükelçilerinin diğer Avrupalı uluslar karşısındaki üstün statüsüne vurgu yapar. Buna göre Fransa büyükelçileri Osmanlı nazarında, İspanya ve diğer kralların büyükelçilerine göre “*öncelik hakkına* sahiptirler. 43. madde kapitülasyonların sağladığı himayelerden kimlerin faydalanabileceği hususunu ele alır.

Bu bağlamda Fransızlara tanınan ayrıcalıklar ve bağımsızlıkların büyükelçilerin hizmetlilerini de kapsayacağı belirtilmiştir. Burada *mahmilik usulünün* yerleştiğini ve kapsamının genişlediği görülmektedir⁹⁴.

Buna göre yabancılar Osmanlı tebaası olan kimseleri himayelerine alarak onları da adeta kapitülasyonların sükeleri haline getirmişlerdir. Kapitülasyonların Osmanlı egemenliğini en çok aşındırdığı konulardan birini işte bu hak gurubu teşkil etmektedir. Zira ileride bu haklar, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini doğrudan doğruya tartışmalı hale getirecektir. 1740 kapitülasyonlarının 45 ve 46. maddelerinde büyükelçilerin diledikleri çevirmenleri hizmetlerine alabilecekleri ve istedikleri yeniçerileri kullanabilecekleri ve bunların hiç bir şekilde rahatsız edilemeyecekleri hükme bağlamıştır. 47. madde Osmanlı tebaası olan büyükelçi hizmetlilerinin vergiden muaf olmalarını düzenlemiştir. 50. madde ise evlerinin güvenliği için istihdam ettikleri yeniçerilerin vergi muafiyetlerini ve subaylarca korunmalarını hükme bağlanmıştır⁹⁵.

İdari-kişisel nitelikteki kapitülasyonlar dönemin değişen diplomatik ilişkilerine göre *en çok müsaadeye mahzar* şartı gereğince Venedik, Ceneviz, İngiltere, Rusya gibi ülkelere de verilmiştir. İdari ve siyasi nitelikteki hakların bir çoğu belki günümüzde her devlete verilen olağan diplomatik muafiyetler gibi görünebilir. Fakat o dönemlerdeki uygulama biçiminin eşitsiz ve ölçüsüz olduğunu hesaba katmak zorundayız. Üstelik söz konusu dönemde kapitülasyonlar, hukuksal gelenekten ziyade siyasi güç ilişkilerine göre uygulama

⁹³ Altuğ, *a.g.e.*, s.63.; E. Bozkurt, *a.g.e.*, s.35-36.

⁹⁴ Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, 1981, s. 41-43.

⁹⁵ Y. Altuğ, *a.g.e.*, s.62-66

alanı bulmaktaydı. Özellikle bu kapsamda ortaya çıkan *mahmilik usulü* adeta ayrı bir kapitülasyon rejimi olma özelliği kazanmıştır. Kapitülasyonlar bu dönemde artık kişisel statüler belirlemekten ziyade mahkemeler, hastaneler, postaneler, okullar, şirketler gibi örgütlenmeler üzerinden kurumsal statüler belirlemeye başlamıştır. Nihayet tekil sülhler yerine yapılan klasik himaye sisteminden, devletlerin kurumsal ölçekte emperyal örgütlenmelerine imkan sağlayan bir sisteme geçiş söz konusudur. Bu meyanda hukukun, geçiş döneminin teorik çerçevesini oluşturmaya hizmet ettiğini söylemek mümkündür.

3. İktisadi Nitelikteki Kapitülasyonlar

Tarihsel gelişimine baktığımızda kapitülasyonların ortaya çıkmasını sağlayan ve esaslarını belirleyen etkinliklerin temelinde büyük ölçüde ticari faaliyetlerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Çünkü zikrettiğimiz birçok hususun ortaya çıkışına zemin oluşturan gelişme, iktisadi yaşamın uluslararası bir nitelik kazanması ile olmuştur.

Kapitülasyonların süjesi çoğu zaman tacir sınıfıdır. Zaman içerisinde toplumlararası ticaretin yoğunlaşmasına paralel olarak başta tacirlere ve daha sonra yabancılara bir takım haklar verilmiştir. Artık hukukunu yanında taşıyan ayrıcalıklı bir sınıf mevcuttur. Yabancı tacirlere serbest ticaret yapma hakkı, limanları kullanma ve koloniler oluşturma hakkı, serbest ithalat ve ihracat hakkı, çeşitli vergi ve resimlerden muaf tutulma hakkı gibi bir takım imtiyazlar tanınmıştır.

Yabancıların ticari imtiyazları onların bütün vergilerden muaf tutulmalarıydı. Sadece gayri menkul vergileri, ithalat ve ihracat vergilerini kendi devletlerinin Osmanlı'ya izin verdikleri derecede öderlerdi. Rahatlıkla ticaret yapabildikleri gibi Osmanlı karasularında gemi işletmeciliği, yolcu ve eşya naklini de ellerinde bulundurlardı⁹⁶. Özellikle kıyı bölgelerinde yabancıların postane açma hakkı vardı. Yabancılara gelen ve giden her türlü mektup, telgraf ve paketler hükümet ve yerel yönetimler tarafından denetlenemezdi.

---

⁹⁶ M. E. Elmacı, *a.g.e.*, s.5.

Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar içeren Antlaşmalar yapması da belli nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenlerin başında Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki gelenek görenek açısından farklılıklar olduğu gibi, adli sistemin de İslam hukukuna dayanıyor olması gelmekteydi. Bu hukukun karakteri kesinlik ve değişmezlik taşımaktaydı ve yalnızca Müslümanlara uygulanmaktaydı. Bu yüzden Avrupa devletleri Hıristiyan olan kendi vatandaşlarının Osmanlı'da kendi haklarına göre yargılanmasını istemişlerdi Bu nedenle ülkedeki yabancı ve gayrimüslimler kendi kuralları çerçevesinde kendi sahip oldukları haklardan yararlanmaya başladılar⁹⁷ ki bu da kapitülasyonları geçerli bir konuma getirmişti.

Onların iddiasına göre, kanunların şahsiliği anlamına gelen bu isteğe göre; her toplumun kendine göre bir hukuk ve gelenek ve görenekleri vardı. Bu toplumların bireylerinin diğer ülkelere gittikleri zaman iş olsun ticaret olsun buralarda belli bir süre kalmaları gerektiği için çıkan hukuki sorunlarda da kendi haklarına göre yargılanmaları söz konusu olmaktaydı. Dolayısıyla kanunların şahsiliği kapitülasyonların ortaya çıkışını kolaylaştırmış oluyordu⁹⁸.

İktisadi nitelikteki kapitülasyonları ele almadan önce klasik Osmanlı iktisadi yapısına kısaca değinmek gerekir. Osmanlı Devleti “Klasik” diye nitelenen özelliklerini 14-16. yüzyıllar arasında kazanmış ve 19. yüzyılın ilk yarısına kadar bu klasik yapısında köklü bir değişikliğe uğramamıştır. Fakat bu tarihten sonra devletin klasik iktisadi, idari ve siyasi yapısı köklü değişim yaşamıştır. Klasik Osmanlı iktisadi yaşamına başlıca üç ilke hakim olmuştur:

Bunlar İaşe Gelenekçilik ve Fiskalizm⁹⁹ ilkeleridir. Konumuz bakımından önemli olduğu için biz sadece İaşe ilkesine değinmek durumundayız. İaşe ilkesi, iktisadi faaliyete tüketici cephesinden bakan görüşe dayanır. Buna göre ticari etkinliklerin esas amacı, *insanların ihtiyaçlarının karşılanmasıdır*. Üretilen mal ve hizmetin mümkün mertebe piyasada bol, kaliteli ve ucuz olması gerekir. Toplumun yaşamını idame ettirmesi, sosyal düzenin muhafazası ve devlet faaliyetlerinin aksamadan yürütülebilmesi için iktisadi yaşamın iaşe ilkesine

⁹⁷ Nebioğlu, *a.g.e.*, s. 10.

⁹⁸ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara, 1953, s.5

⁹⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, s. 43-48.

dayanması gerekiyordu. İşte Osmanlı Devleti bu bağlamda ülkede ürünlerin bol,kaliteli ve ucuz olması için kapitülasyonları serbest bırakmıştır.

Osmanlı iktisadi yaşamına hakim ilkelerin yarattığı sonuçları ister istemez belirli dönemlere özgülemek mecburiyetindeyiz. Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancıların iktisadi nitelikteki hak ve ayrıcalıkları genel olarak tüm vergilerden ve resimlerden muaf tutulmaları anlamına geliyordu. Sadece gayrimenkul vergileri ile *ad valorem*¹⁰⁰ ithalat ve ihracat vergileri bu kapsamda değildi. İktisadi nitelikteki hakları çeşitli tarihlerde verilmiş olan kapitülasyonlardan derlemek suretiyle beş ana başlıkta sınıflandırmak mümkündür¹⁰¹:

Ticari Alım Satım Üzerine Hükümler: Her türlü mal alım satımını yapma hakkı, Kara ve deniz taşımacılığı yapma hakkı, Bir limandan başka bir limana rüsum vermeden mallarını taşıma hakkı, ihracatı yasak olan sahtiyan, keçi derisi, pamuk, iplik, balmumu, mensucat, gön gibi ürünleri Fransız tüccarlar satın alabilecek ve serbestçe ihraç edebileceklerdir. Liman kentlerinde kurulan pazarlarda malların fiyatlarını serbestçe belirleme hakkı, Satışı yasak olan bir mal yüklü olan Fransız gemisine el konamayacak ve Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde bulunan bir devletin uyruğuna ait malları taşıyan bir Fransız gemisi müsadere edilemeyecektir. Limanlarda depolanmış olan mallardan vergi ve resim alınmayacaktır.

Ticaret Üzerine Hükümler: Ülke içinde ticaret hakları saklıdır. Denizde ve karada serbest ticaret hakkı, Serbest ithalat ve ihracat yapma hakkı, Serbest şekilde aracı, komisyoncu ve simsar seçme hakkı, Toprak ürünleri ve küçük sanat mamulleri ülke içinde kayıtsız şartsız satın alınır.

Deniz Ticareti, Gemiler ve Deniz Seferleri Üzerine Hükümler: Doğu limanlarına ticaret malları götüren tüm gemiler Fransız bayrağı çekmek zorundadır. Fransızlar istedikleri limana serbestçe girebilirler, Ticaret gemileri bütün limanlarda kayıtsız ve şartsız mal yükleyebilir ve boşaltabilir, Osmanlı İmparatorluğu Fransız gemilerinin korsan saldırılarına karşı ticaret güvenliğini korur ve sağlar.

¹⁰⁰ Belirli bir yüzde öngörülerek alınan vergilere denir

¹⁰¹ Osman Nebioğlu, *a.g.e.*, Ankara, 1986, s.7-8.

Vergi ve Resimlerde Bağışıklık Sağlayan Hükümler: Osmanlı memleketinde 10 yıl süreyle aralıksız oturan Fransız uyruğu her türlü rüsum ve vergiden¹⁰² muafır. Fransız uyrukları ve Fransa egemenliği altındaki ülkelerin halklarından olanlar, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında oturup ticaret veya başka işler yaparlarsa kendilerine hiçbir vergi konamaz. Yabancı tüccarların gemilerinden ve rıhtıma indirilmiş mallardan yasaların öngördüğü resim ve vergilerin dışında hiçbir vergi alınmazdı.

Gümrük Vergileri Alanındaki Hükümler: Fransızlardan geçiş resmi istenmeyecektir. Gümrük vergisi para yerine mal ile ödenecektir. Fransızlardan % 3 gümrük alınacaktır, İhraç resmi %12'dir, İthal mallarda vergi %5'dir ve ithal edilen mallardan yeni bir vergi daha alınmaz, Transit mallardan % 3 vergi alınır.

Bu şekilde Kapitülasyonlar ile sağlanan vergi muafiyetleri yabancılara, Osmanlı pazarlarına giriş ve çıkışlarında muazzam avantajlar sağlıyordu. Ne var ki sonraları benzeri hükümler ihtiva eden Ticaret Anlaşmaları ile bir çok kapitülasyon maddeleri 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı iktisadi bunalımının tetikleyicisi olmuştur¹⁰³. Vergi koyma gücü ve yetkisi bir devletin en başta gelen egemenlik ölçütüdür. İşte bu dönemde Osmanlı vergi koyma yetkisini kullanamaz hale gelmiştir. Devlet artık kapitülasyon sahibi ülkelerin onayı olmaksızın ne gümrük tarifelerini artırabiliyor ne de herhangi bir maddeye tekel koyabiliyordu. Öyle ki bazı kanunları yayınlamak için dahi onların rızasını almak gerekiyordu. Artık tamamen Osmanlı Devleti'nin eli kolu bağlı konumdaydı. Nitekim yabancı anonim şirketlerin hükümetten izin almadan çalışmalarını yasak eden bir kanun, kapitülasyonların yabancılara tanıdığı ticaret serbestisi hükmüne dayanılarak kabul edilmemiştir. *Devletler iktisadi imtiyazlarını o derecede kötüye kullandılar ki Türkiye kendi sanayisini geliştiremedi ve aşağı kalitede Avrupa malları büyük miktarda memleketi doldurdu*¹⁰⁴.

Tanı ve kesin çizgilerle belirlenemese de, kapitülasyonlarla yabancılara tanınan ticarî ve mali ayrıcalıklar genel olarak şu şekilde ortaya konabilir:

¹⁰² Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.I, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995, s. 344-361.

¹⁰³ M. Küttükoğlu, *a.g.e.*, s.79

¹⁰⁴ Y. Altuğ, *a.g.e.*, 65.

Her şeyden önce müsteminler'e ticaret serbestliğinin tanındığı söylenebilir. Bu çerçevede, örneğin alkollü içecekler Müslüman tebaaya yasak olduğu halde, Osmanlı topraklarında yaşayan kapitülasyon sahibi devletlerin vatandaşları şarap ithal etme veya evlerinde imal etme haklarına sahiptiler¹⁰⁵, Avrupalı tacirlerin Osmanlı ülkesine geliş gidişleri serbestti, ayrıca can ve malları da güvence altındaydı. Müsteminler köle edilemezler ve mallarına da ganimet olarak el konamazdı. Üstlerinin ve mallarının aranması, ancak yasak madde, köle ve kaçak suçlu sakladıklarından kuşkulandırılması durumunda söz konusu olabilirdi. Müsteminler denizde de serbestlik ilkesinden yararlanırlar, "karşılıklılık" şartı ile Müslümanlarca onların gemilerine saldırılamazdı¹⁰⁶. Müstemin tacirler mal alım ve satımlarında da serbestliğe sahiptiler. Yasak mallar dışında her türlü alışverişi serbestçe yapabilirlerdi¹⁰⁷. Ayrıca Osmanlı karasularında balık, mercan avlayabilir, istedikleri gibi ticaret yapabilirlerdi. Bundan da vahimi, devletlerinin hazinelerine döviz akıtmaktaydılar¹⁰⁸. Kabotaj hakkı da yalnızca onlara aitti. Türkler kendi öz limanlarında, karasularında yolcu ve eşya taşıma hakkına sahip değillerdi. Yabancılar, ayrıca küçük sanat ve mesleklerde de adeta tekel teşkil eden hukukî ve fiili şebeke kurmuşlardı. Bu şebekenin bozulmaması için aralarında yapmış oldukları sıkı yardımlaşma ve destekleşme siyaseti dikkat çekicidir¹⁰⁹. Kapitülasyonlar öyle boyutlara ulaşmıştır ki, Osmanlı güvenlik güçlerinin yabancı birahane, meyhane, otel ve işyerlerine ilgili devletin konsolosluk temsilcisi olmadan müdahale edebilmesi mümkün olmamıştır.

Yabancılar, Osmanlı ülkesinde sadece emlak ve gümrük vergilerini vermekte; Osmanlı topraklarında serbestçe iktisadî faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin rızasını almadan gümrük vergilerini yükseltmediği gibi herhangi bir maddeyi tekel haline de getiremezdi. Osmanlı Devleti'nin kabotaj hakkı olmadığından, Osmanlı karasularında yük ve yolcu taşıma, gemi işletmeciliği yabancıların elinde idi. Bâbîâli, yabancı uyruklu şirketleri kapsayan kanunlar yapmak istediğinde, kapitülasyonların ticaret serbestliği hükümlerine

¹⁰⁵ Mustafa Çufalı, *Kapitülasyonların Mahiyeti ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılısındaki Rolü*, İstanbul, 2000, s.156.

¹⁰⁶ İnalçık, *a.g.e.*, s.1181, 1182.

¹⁰⁷ Pazarıcı, *a.g.e.*, s.82

¹⁰⁸ Berki Şakir, *Devletler Genel Hukuku*, Ankara, 1968, s.42.

¹⁰⁹ Çufalı, *a.g.m.*, s. 159.

aykırı olduğu iddiasıyla yabancı elçilerin itirazıyla karşılaşmaktaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, yabancıları ilgilendiren konularda yabancı ülkelerin muvafakatini almadan kanun yapıp uygulayamıyordu¹¹⁰.

Kısaca özetleyecek olursak Osmanlı ekonomisi, kapitalist ekonomik sistemin geçerli olduğu dönemde iktisadi nitelikteki kapitülasyonlar sebebiyle hızla gerilemiştir. Bu dönüşüm ile paralellik taşıyan bir başka olumsuzluk da devletin vergi hukuku alanındaki mutlak düzenleme yetkisinin giderek sınırlanmış olmasıdır. Özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren hem iç hem de dış vergi düzeninde ciddi bozulmalar başlamış ve devletin vergilendirme yetkisi neredeyse işlemez hale gelmiştir.

4. Adli Nitelikteki Kapitülasyonlar

Her devletin ülkesi üzerinde kural olarak münhasır yetkisi vardır. Bu yetki yasama, yürütme ve yargı alanındaki tüm işlemleri ve vatandaş ya da yabancı olsun ülke üzerinde yaşayan herkesi ve bulunan her şeyi kapsamaktadır. Buna göre, kabul edilmiş uluslararası yükümlülükler bulunmadığı sürece bir devletin ülkesinde yabancı bir devletin yetki kullanması söz konusu değildir.¹¹¹ Ancak bir devletin ülkesi üzerindeki yetkisine teamülen ya da bir anlaşma ile uluslararası hukuktan kaynaklanan istisnalar getirilebilir. Buna göre bir devlet, ya ülkesi üzerindeki yetkilerini her hangi bir devlete devretmeksizin kullanmaktan vazgeçer veya bu yetkilerin kullanılmasını başka devletlere geçici ya da sürekli olarak devreder ki, kapitülasyonlar bu ikinci tür istisnalar arasında sayılmaktadır.¹¹²

Doğuşunu kolaylaştıran nedenler arasında başlıca kanunların yerselliği İlkesi yerine bir devlet vatandaşının nerede bulunursa bulunsun kendi devletinin yetkilerine tâbi tutulmasını kabul eden kanunların kişiselliği ilkesinin hakim olmasının, din farkının ve siyasi ve ekonomik menfaatlerin gösterildiği¹¹³ kapitülasyonlar, Osmanlı

¹¹⁰ Y. Altuğ, *a.g.e.*, s.68.

¹¹¹ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri, 1 .Kitap*, Ankara, 1999, s.71-72.

¹¹² Geniş bilgi için bkz.. Pazarcı, (2003), s. 156 vd.

¹¹³ Hüseyin Pazarcı. *a.g.e.*, Ankara ,1999, s.71-72. Kapitülasyonların verilme nedenleri hakkındaki görüşler için ayrıca bkz., Muammer Raşit Seviğ-Vedat Raşit Seviğ, *Devletler Hususi Hukuku (Yabancıların Hukuki Durumu)*, C.II, İstanbul, 1970, s.32 vd.; M. Cemil, *Lozan*, C.II, İstanbul, 1933, s.29-30.

İmparatorluğu tarafından da güçlü olduğu dönemlerde bazı devletlere verildi. Ancak zamanla kapsamının ve mahiyetinin değişmesi, faydalanan devlet sayısının artması suretiyle Devletin mücadele etmek zorunda kaldığı büyük bir problem haline geldi, Osmanlı Devleti, 14. yüzyıl ortalarından itibaren yabancılara ayrıcalıklar verdi, geniş kapsamlı Ödünlerin verildiği süreç ise esas olarak Fransa'ya verilen kapitülasyon hakları ile 16. yüzyıldan itibaren başladı ve Osmanlı topraklarındaki yabancılar, kapitülasyonlarla ve antlaşmalarla adli ve idari alanda, ticari ve mali konularda bir çok ayrıcalığın sahibi oldular.

Kapitülasyonlara bağlı olarak, adli alanda yabancıların Osmanlı Devleti'ndeki durumu, bir uyumsuzluğun taraflarının tabiiyetlerinin aynı veya farklı olması ya da taraflardan birinin yabancı, diğerinin Osmanlı olması ve davanın özel hukuk ya da ceza hukuku kapsamında bulunmasına göre farklı görünüşler arz etti. Yabancılara tanınan ayrıcalıklarla yargı yetkisini önemli ölçüde sınırlandıran devlet, tarafların tabiiyetine göre bu yetkisinden ya tamamen vazgeçti; ya da yargı yetkisini kullanmakla birlikte, kullanıma yabancı devletlerin müdahalesini de kabul etti.

İstanbul'un fethinden sonra ilk olarak Cenevizlilere, kendi yargıçlarını seçme, aralarındaki uyumsuzlukları kendi yasalarına göre çözme imkanı sağlandı. Sonraki tarihlerde de Venedik'e (1454 ve sonrasında), yargı işlerine İstanbul'a gönderilecek bir konsolos tarafından bakılması ve Floransa'ya (1460), adli davalarının kendi konsoloslarınca görülmesi ayrıcalığı tanındı. Venedik'e 1521'de bir başka hak daha verildi. Buna göre, Osmanlılar ile Venedikliler arasındaki davalar bir tercümanın da hazır bulunması kaydıyla kadı tarafından görülecekti.¹¹⁴ Daha sonra ise Fransa'ya ve diğer bazı devletlere verilen kapitülasyonlar ve birçok devletle yapılan antlaşmalar ile yabancılara adli ayrıcalıklar tanınmaya devam edildi.¹¹⁵

Geniş kapsamlı imtiyazların verildiği süreç ise esas olarak Fransa'ya verilen kapitülasyon hakları ile 16. yüzyıldan itibaren başladı ve Osmanlı topraklarındaki yabancılar, kapitülasyonlarla ve antlaşmalarla adli ve idari alanda, ticari ve mali konularda bir çok ayrıcalığın sahibi oldular.

¹¹⁴ Yasemin Saner Gönen, *a.g.t.*, s.61-62.

¹¹⁵ Kapitülasyonların tarihine ilişkin olarak bkz. Halil İnalcık, "İmtiyâzât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, s. 247.

Kapitülasyonların düzenlediği ayrıcalıkların en önemlilerinden biri de adli nitelikteki haklardır. Adli nitelikteki kapitülasyonları hukuksal açıdan ele alabilmek için öncelikle bu hükümlerin tarihsel gelişimine bakmak gerekir. Bu bağlamda karşımıza çıkan en önemli hukuk sujesi tacirler, hukuksal ilişki biçimi ise ticari ilişkiler olmaktadır. Dönemlere ve tanındığı devletlere göre bir takım farklılıklar gösteren bu konuda, özellikle 1535'de geniş kapsamlı kapitülasyon ayrıcalıklarının tanınmasıyla başlayan dönemden itibaren bir genelleme yapabilmek mümkündür.¹¹⁶ Roma döneminde bağımsız bir hukuk disiplini olarak ticaret hukukundan söz etmek doğru değildir. Zira Romalılar *ius gentium* ve *bona fides ilkesi*¹¹⁷ sayesinde ticareti oldukça kolaylaştırıcı bir hukuk sistemi yarattıkları için ayrı bir ticaret hukukunu gerekli görmemişlerdi. Bununla beraber 12. yüzyıldan itibaren uluslar arası ticaretin ulaştığı ekonomik boyut, tacirler bakımından kaynağı daha çok ticari teamüllere dayalı bağımsız bir hukuk alanını zaruri kılmıştır. *Lex mercatoria* olarak bilinen bu hukuk, *Ius mercatorium* konusunda uzman hakimler tarafından hızlı ve basitleştirilmiş muhakeme usulüne dayanan bir özellik arz ediyordu¹¹⁸.

Osmanlı Kapitülasyonları'nın adli nitelikteki hükümlerinin uygulama biçimi, uyuşmazlık taraflarının vatandaşlık durumlarına göre değişiklik arz etmektedir. Osmanlılar ile yabancılar arasındaki hukuk davalarına yerel mahkemeler bakıyordu. Fakat dava yine tercüman huzurunda görülür ve kadı yazılı delil olmadan karar veremezdi. Tercümanlar eğer davada hazır olmazsa, dava tercüman iştirak edene kadar ertelenirdi. Bununla beraber taraflardan birinin bu durumu kötüye kullanmasına örneğin davayı sürüncemede bırakmasına da müsaade edilmezdi.

Ceza davalarında iki tarafta yabancı ve aynı tabiiyete sahip ise kendi konsolosluk mahkemeleri yetkiliydi. Fakat adli ayrıcalıklara sahip devletler bu iddiayı reddederek uygulanmasına engel olmuşlardı. Ceza işlerinde taraflardan

¹¹⁶ Pamir, Aybars, "a.g.t.", s.3.

¹¹⁷ Latin dilinde *ius* sözcüğü, hem hak hem de hukuk anlamında kullanılır. Böylece bir yandan, toplumsal yaşamı düzenleyen hukuk kurallarını ifade ederken, diğer yandan da, hukuk tarafından korunan menfaatleri ifade eder. *Ius gentium* kavramındaki *ius* ise, tıpkı *ius civile* kavramında olduğu gibi hukuk anlamındadır.

¹¹⁸ Arzu Oğuz, "Hukuk Tarihi ve Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Uluslararası Ticaret Hukuku", A.Ü.H.F, Ankara, 2000, s.10.

biri Osmanlı ise o zaman Osmanlı mahkemeleri davaya bakıyordu. Beraber yine tercümanın mahkemede hazır bulunması gerekiyordu. Farklı tabiiyette olanlar arasındaki bu tür uyuşmazlıklarda genel eğilim, davaların, "actor sequitur forum rei" ilkesi doğrultusunda davalının tabiiyetinde olduğu devletin konsolosluk mahkemesinde görülmesi yönünde oldu. Tabiiyetleri farklı kişiler arasındaki ceza davalarında yetkili yargı merciinin neresi olduğuna ilişkin olarak ise kapitülasyonlarda ve antlaşmalarda açık bir hüküm yer almamıştır.¹¹⁹ Osmanlı Devleti, 1881 'de, yabancılar arasındaki ceza davalarını görme hususunda, ceza davasının kamu düzenine ilişkin olduğu ve asayiş ve genel ahlaki ilgilendirdiği gerekçesi ile yetkili olduğunu iddia etti ise de, kapitülasyonlar ilga edilinceye kadar yabancılar arasındaki ceza davalarının konsolosluk mahkemelerinde görülmesine devam edildi¹²⁰.

Toparlayacak olursak, ticari ilişkilerde yaşanan gelişmeler yeni bir tüccar sınıfı ve hukuku yaratmıştır. Bu yeni hukukun kendine göre ilkeleri, usulleri ve teamülleri vardır. Dolayısıyla feodal üretim ilişkilerinden kopuş aynı zamanda feodal malikane hukukundan da kopuş anlamına geliyordu. Ticaretin bu denli merkezileşmesi Osmanlı kapitülasyonlarına da yansımıştır.

Aynı tabiiyete sahip yabancılar arasındaki davalar kendi ülkelerinin konsolosu tarafından görülürdü. Genelde konsolosların yargı yetkisi içerisine taşınmaz mallar dışında kalan¹²¹ ve kendi vatandaşlarını ilgilendiren her türlü dava girmektedir. Davaların sonuçlanmasından sonra konsolosluk mahkemelerinden çıkan ilamlar, ilgili konsolosluk tarafından infaz edilir; konsoloslar gerekirse kendi tebaalarını hapsedebilir ve onların mallarını satabilirdi. Farklı devlet uyruğundaki yabancıların davalarında esas, davacının davasını davalının mensup olduğu yabancı konsoloshanelerde açmasıydı. Böylece dava, davalının mensup olduğu ülkenin konsoloshanesinde görülürdü. Osmanlı tebaası ile yabancılar arasındaki davalar, Osmanlı mahkemelerinde Osmanlı kanunlarına uygun olarak görülürdü.

¹¹⁹ Ayrı tabiiyetteki yabancılar arasındaki ceza davalarının sanığın bağlı bulunduğu devletin konsolosluk mahkemesinde görüldüğüne ilişkin olarak bkz. M. Cemil, s.44; Pazarcı, (1999), s.78. Türk mahkemelerinin yetkili olduğuna dair bkz. Şakir Berki, *Devletler Umumi Hukuku*, Ankara ,1968, s.44.

¹²⁰ Mehdi Fraşerli, *İmtiyazat-ı Ecnebiyyenin Tatbikatı Hazırası*, Matbaa-ı Cemil, Samsun, 1325, s.157; Yılmaz Altuğ, *a.g.e.*, İstanbul, 1971, s.62; Gönen, *a.g.e.*, s.75.

¹²¹ Y. Altuğ, *a.g.e.*, s.68.

Osmanlı tebaası ve yabancılar arasındaki ticaret ve hukuk davaları görülürken, davaların seyri ve mahkeme ilamlarının yerine getirilmesinde gerek konsolosluk tercümanlarının gerekse karma mahkemelerin yabancı yargıçlarının Osmanlı adliyesi üzerinde olumsuz etkileri oluyordu.¹²²

---

¹²²Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Çöküşü*, İstanbul, 1975,s.81.

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTÜLASYON VERİLEN DEVLETLER VE KAPİTÜLASYONLARIN ETKİLERİ

A.OSMANLI DEVLETİ İLE KAPİTÜLASYON ANTLAŞMASI YAPAN BAŞLICA DEVLETLER VE ELDE ETTİKLERİ İMTİYAZLAR

1. Fransa'ya Verilen Kapitülasyonlar

Osmanlılar ile Fransızların doğrudan gerçekleştirdikleri ilk ilişkiler Fransa kralı I. François'in Kutsal Roma-Germen İmparatoru Şarklen'e 1525'te yenilip esir düşmesi üzerine Osmanlılardan yardım istemesiyle başlamıştır. İki ülke arasında bu tarihten sonra da siyasi, askeri, ticari ve diğer alanlarda ilişkiler devam etmiştir¹²³.

Osmanlı Devleti'nin her bakımdan en parlak devrine eriştiği, fetihlerin genişlediği, kültür ve sanatın en parlak seviyesine ulaştığı, Kanuni Sultan Süleyman Han zamanında, Fransa kralı birinci Fransuva'yla Uhud-i atika adı verilen yeni bir imtiyaz anlaşması imzalandı. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin diplomatik ilişkilere girmeye başladığı dönemdir. 1535'de Kanunî tarafından yürürlüğe konulan antlaşmayla başlamaktadır. Antlaşma, Kanunî ile Fransa Kralı I. François'nun adlarına, Şubat 1535'de Sadrazam İbrahim Paşa ile Jean de la Forest arasında İstanbul'da imzalanmıştır.¹²⁴ Şubat 1535-1536¹²⁵, iki devlet arasında karşılıklı antlaşma olup, Osmanlı tarafından tek taraflı olarak herhangi bir imtiyaz verilmiş değildir¹²⁶. Osmanlıların Fransızlara 1536'da vermiş olduğu imtiyazlar yabancı bir devlete verilen ilk imtiyazlar değildir. Bununla birlikte bu imtiyazlar, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda vermiş olduğu ilk imtiyazlardır. Bu kapitülasyonlarla Fransız tüccarlarının Osmanlı topraklarında ticaret yapabilmeleri sağlanırken Osmanlı Devleti, Fransızlarla iyi ilişkilerini devam ettirmeyi ve Osmanlı topraklarında ticari ve iktisadi hayatın gelişip canlılık kazanmasını sağlamayı

¹²³ Rıfat Uçarol, "Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.11, İstanbul, 1989, s. 211.

¹²⁴ Oral Sander, *Ankara'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, 1993, s.82, 83.

¹²⁵ Arı, a.g.e., s.244

¹²⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1998, s. 259.

düşünmüştür.¹²⁷

Kanunî Sultan Süleyman Han devrinde Osmanlı Devleti'nin cihan devleti hâline gelmesi ve Avrupa'ya hâkim olması karşısında diğer Avrupa devletleri tedirgin oldular. Osmanlı Devleti'nin kuvvetlenmesini istemeyen Almanya imparatoru ve İspanya kralı Şarlken, buna mani olmak için çareler aradı. Almanya-İspanya İmparatoruyla, İran Şah'ının Osmanlı Devleti aleyhinde birlik kurmak istediklerini tespit eden Kanunî Sultan Süleyman Han, Fransa'nın zayıf durumundan istifade ederek Şarlken'in Avrupa'ya hâkim olma isteğine mâni olmak için, siyasi bakımdan desteklediği gibi Fransa ile 1535'de ticarî bir muahede imzaladı. Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilk ahitname bu idi.¹²⁸

Şubat 1536 tarihli ilk Kapitülasyon antlaşması ile adli, mali, ticari, dini ve siyasi bir takım imtiyazlar Fransa kralına bahşedilmiştir. Bu ayrıcalıklarla; İstanbul'da bir Fransız yargıcı (Baille) bulundurulacak ve böylece Osmanlı memleketinde yaşayan Fransızlar arasındaki hukuki ve cezai davalara bu kişi bakacaktı. 1536 Kapitülasyon Antlaşması, Fransa tüccarlarının kendi topraklarına kolayca ve serbestçe gitmelerine ve tekrar gelmelerine, ayrıca ticaret yapmalarına imkân tanımaktaydı. Bunun yanı sıra tüccarların can ve mal güvenliklerinin sağlanacağı belirtilmekteydi. Bu tüccarların ölümleri halinde miraslarının ülkelerindeki varislerine intikal edeceği de Kapitülasyon Antlaşması ile Osmanlı Devleti tarafından taahhüt edilmekteydi. Tüccarların aralarında anlaşmazlık çıkması halinde bu anlaşmazlıklar kendi hukuklarına göre halledilecekti ve her tüccar mallarını istediği yerde satabilecekti. Ayrıca tüccarlar mal getirip götürdüklerinde genellikle % 2-5 gümrük vergisi ödeyip başka vergi ödemeyecekler ve getirdikleri para da vergiye dahil olmayacaktı.¹²⁹

1536'da Fransa ile yapılan birinci Kapitülasyon Antlaşması ile İstanbul'da "Frank toplumu" denilecek olan bir tür millet doğdu ve bundan sonra Doğu ile ticaret yapmak isteyen diğer Avrupa devletlerine de tanınacak ayrıcalıkların modeli yaratılmış oldu. Bu ilk Kapitülasyon Antlaşması, aslında zaman tahtta bulunan iki

¹²⁷ Halil İncelik, "İmtiyâzât", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C.22, İstanbul, 2000, s.48.

¹²⁸ Necdet Kurdakul, *a.g.e.*, s.41.

¹²⁹ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 260.

hükümdar için geçerliydi. Fakat ileriki yıllarda antlaşmaların yenilenmesi veya yeni antlaşmalar imzalanması ve her padişah değişikliğinde ahidnamelerin tekrarlanması suretiyle kapitülasyonlar 1740'da daimi hale getirilmiştir.¹³⁰

Fransızlara verilen ilk kapitülasyonun 1536 tarihli antlaşma olmadığını kabul edenler, 1569 tarihindeki antlaşmanın genel tasdikli bir imtiyaz olduğunu ve dolayısıyla Fransızlara verilen ilk kapitülasyonun bu tarihte verildiğini ileri sürmektedir. Fakat bu görüşün doğru olmadığını gösteren bilgiler mevcuttur. Sultan IV. Mehmet zamanında (1673) yine Fransızlara bahşedilen ahidnamede Fransızlara o tarihe kadar verilmiş olan imtiyazlar sıralanırken “Bilcümle merhum ve mağfurüle Sultan Süleyman Han ve ecdad-ı izam... Zamanlarında inayet olunan ahidnameler” ifadelerinin kullanılması Fransızlara verilen ilk kapitülasyonun Kanuni Sultan Süleyman zamanında verildiğini gösterirken yine Testa'nın neşrettiği La Forest'in haleflerinin mektupları da Fransızlara Osmanlılar tarafından verilmiş olan ilk ahidnamenin Kanuni zamanında verildiğini desteklemektedir.¹³¹

Kanuni'nin takip ettiği bu siyaset ile Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti ve nüfuzu arttı. Avrupa'da Osmanlı idaresi için müspet yönde büyük propaganda yapılmasına, Osmanlı Devleti'nin büyüklüğünün tanınmasına, dolayısıyla İslâmiyet'in yayılmasına sebep oldu. Hatta Avrupa'da reform hareketlerinin önderi olarak kabul edilen Luther; “Ya Rabbim! Büyük Türkleri bir an önce başımıza getir de, senin ilahi adaletinden onlar sayesinde nasibimizi alalım” demesine sebep oldu.

132

18 Şubat 1536'da imzalanan bu anlaşma, Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı Devleti'nin iktisadî, siyasî, askerî ve sosyal bakımdan en güçlü olduğu on altıncı yüz yılda; fakir, zayıf, muhtaç ve kralını dahi esaretten kurtardığı Fransa'ya imtiyaz vermesi kendi açısından ileriye dönük ticarî ve siyasî bir yatırımdı. Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız din adamlarının ve kutsal yerleri ziyaret etmek isteyen Fransızların ve müttefiklerinin güvenliklerinden başka bir taahhüdü içermemektedir. 1536 kapitülasyonları, daha sonraki yıllarda Fransızlarla ve diğer devletlerle

¹³⁰ Mübahat S. Küttükoğlu, “Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri”, *Osmanlı*, C. 3, Ankara, 1999, s. 330.

¹³¹ Küttükoğlu, *a.g.m.*, s. 329

¹³² Aybars, *a.g.m.*, s.88-89.

yapılacak her türlü kapitülasyonlara esas oluşturmuştu¹³³.

On beş maddeden oluşan¹³⁴ bu anlaşma'ya göre Fransız tacirler, Osmanlı topraklarında Türklerin verdiği kadar vergi ödeyerek ticaret yapabilecekler ve Türkler de Fransa'da aynı haklardan yararlanabileceklerdi¹³⁵. İkinci olarak, Fransızlar Osmanlı topraklarında konsüler yargı organları kuracaklardı.

Osmanlı makamları bunların verecekleri kararları uygulayacaklardı. Yine, bu antlaşmaya göre Osmanlı topraklarındaki tüm Fransız yurttaşlarına tam olarak dinsel özgürlük tanınıyor, Fransa'ya kutsal yerleri koruma ve bakma hakkı veriliyordu. Bu madde, giderek Doğu Akdeniz'deki tüm Katolikler üzerinde Fransa'nın koruyuculuğunu sağlamıştır. Antlaşma, dördüncü olarak Akdeniz'deki Hıristiyan gemilerinin, korunma güvencesi olarak Fransız bayrağı çekmelerini öngörmüş¹³⁶, nihayet, Fransa'ya İstanbul'da sürekli bir büyükelçi bulundurma hakkını da vermiştir. Adı geçen devlet, böylece İstanbul üzerinde uzun süre en etkili yabancı güç durumuna gelmiş, ancak daha sonraları antlaşmayı sürekli kötüye kullanarak Avrupa devletlerine çıkarlar sağlama politikasını izlemiştir.

1604'de Fransa ile bir antlaşma daha yapılmıştır.1064 Antlaşması, daha sonraları Fransa'nın Osmanlı ülkesinde yaşayan tüm Katolikler üzerinde iddia ettiği hakların kaynağı haline gelmiştir. Fransa, ayrıca müttefik bulunduğu diğer devletlerin vatandaşlarına da bu Antlaşma gereğince bazı haklar tanımış, dolayısıyla bu devletler de söz konusu Antlaşmaya dayanarak Osmanlı Devleti'nden hak iddia eder konuma gelmişlerdir¹³⁷.

1673 Antlaşması'nın 41. ve 43. maddeleri vasıtasıyla da Fransa, Osmanlı Devleti'nin Katolik vatandaşları üzerinde himaye talebinde bulunmuştur. Halbuki Osmanlı Devleti'nin 1673 Antlaşmasındaki hakları Fransa'ya bir lütuf olarak sunduğu

¹³³ Cahit Doğan, "a.g.e.", İstanbul, 1980, s. 128

¹³⁴ Reşad Ekrem, a.g.e., s. 403 - 405.

¹³⁵ Sander, a.g.e., s.85.

¹³⁶ Pazarıcı, a.g.e., s.77.

¹³⁷ Gülnihâl Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, Ankara, 1989, s.34.

unutulmamalıdır.¹³⁸ 1740 Kapitülasyon Antlaşması'nın 81. maddesinde, Fransız rahiplerin Kudüs'te sahip oldukları yerler zamanla harap olursa, İstanbul'daki Fransız elçisinin aracılığı ile bunların tamirine izin verileceği hükme bağlanmıştır. Bilindiği üzere, İslâm Hukuku'na göre Darül İslâm'daki kiliselerin tamiri Halife'nin iznine bağlıdır. Halbuki 1740 Kapitülasyonu ile Padişah I.Mahmut, kendisini ve kendisinden sonraki Osmanlı padişahlarını, talep halinde Kudüs'teki kiliseye tamir izni verme taahhüdü altına sokmuş olmaktadır¹³⁹.

2. Avusturya'ya Yerilen Kapitülasyonlar

Osmanlı Devleti, Avusturya'ya da çok önemli imtiyazlar tanımıştır. Osmanlı Devleti, Katolik din adamlarının ibadet hürriyetlerini sağlayacağına dair taahhütlere bulunmuştur. 1677 tarihli bir ferman, Avusturyalı tacirlere verilen imtiyazları düzenlediği gibi, Katolik din adamlarının dinlerinde serbestçe hareket edebilecekleri de hükme bağlamıştır. 1699 Karlofça Barışında, Katolik din adamlarının kiliselerini tamir edebilmelerine ve ayinlerinin engellenemeyeceğine dair bir hüküm yer almıştır. Avusturya'ya Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası üzerinde koruma hakkı veren tek bir hüküm bile yer almamaktadır.¹⁴⁰

Roma Katolik Kilisesi mensubu papazlar ve kutsal yerlerin ziyaret, tamir ve bakımları ile ilgili bazı hükümleri içermektedir. Buna karşılık Avusturya, tıpkı; Fransa, gibi kapitülasyon antlaşması Hükümlerini, Osmanlı tebaası üzerinde koruma hakkı elde etmek ve bu devletin iç işlerine karışmak için bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Şüphesiz Osmanlı Devletini zaten İslâm Hukukunun gereği olarak zimmîlerin ibadet hürriyetinin sağlanması hususunda bağlı sayarken, bunun bir de antlaşmalarda tekrar edilmesi açıkça kendi iç işlerine karışılmasının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bu devlet, çoğunluğu 1718 tarihli Kapitülasyon Antlaşması başta olmak üzere, daha pek çok konuda imtiyaz elde etmiştir.¹⁴¹

Osmanlı ülkesinde bulunan Avusturyalı tacirlerin her türlü hile ve aldatmadan

¹³⁸ Bozkurt, *a.g.e.*, s.34-s.35.

¹³⁹ Turgut Işıksal, "Kapitülasyonlar", Lozan'da İngiliz Heyeti'ne Verilen Gizli Raporun Tanı Metni, Belgelerle, *Türk Tarihi Dergisi*", S.16, Mayıs, 1998, s.80- 81.

¹⁴⁰ Aybars, *a.g.m.*, s.5

¹⁴¹ Turgut, Işıksal, *a.g.m.*, s.84.

korunabilmelerini sağlamak amacıyla ticarî işlerde senet alma verme mecburiyetinin getirilmesi, yine 1718 Kapitülasyon Antlaşması ile mümkün olmuştur.

3. İngiltere'ye Verilen Kapitülasyonlar

İngiltere XVI. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'nın rakibi durumuna gelmiş, İngiliz tacirler denizde Fransız bayrağı altında seyretmek yerine Osmanlı Padişahı'ndan çeşitli imtiyazlar koparmak gayreti içine girmişlerdir. Sonuçta 1580 Antlaşması ile İngiliz tacirlere bazı imtiyazların verildiği görülmektedir. Buna göre İngiliz tacirlerin ticaret ve yargı işleri ile ilgilenmek üzere çeşitli yerlere konsolosların atanması kabul edilmiştir¹⁴². Osmanlı Devleti'yle XVI. ve XVII. yüzyıllarda ticari ilişkileri geliştirmiştir. Bu krallığın levant ticaretinden aldığı pay Osmanlı-Fransız ilişkileri'nin sorunlu olduğu dönemlerde artış göstermiştir.

Öte yandan 1601'de Padişah III. Mehmet'in verdiği imtiyaz ile, o zamana kadar denizde Fransız bayrağı altında ticaret yapan Flanderler'e İngiliz bayrağı çekme izninin verilmesi, Fransa-İngiltere ticarî rekabetini şiddetlendirmiştir.¹⁴³

İngiltere, Fransa'nın 1535 ve 1569'da elde ettiği "*karışık davalarda bir çevirmenin yer alması*" şartını 1675'de Osmanlı Devleti ile yaptığı bir antlaşma ile daha da geniş bir biçimde elde etmiştir. Şöyle ki; İngiliz tabiiyetinden olan bir kimse, o sırada cinayet suçundan yargılanıyor durumda olsa bile, duruşmada İngiliz Büyükelçiliği'nden bir yetkilinin çevirmen olarak bulundurulması şart koşulmuştur. 1675 Kapitülasyon Antlaşması İngiliz tacirlerin Osmanlı uyruklularla yaptıkları her türlü alışverişte yazılı senet alıp vermeleri şartını getirmiş, böyle bir belgesi olmayan Osmanlı uyrukluların dava açamayacaklarını hükme bağlamıştır. Bu hüküm Osmanlı ülkesinde bulunan İngiliz tacirlerin aldatılma riskini ortadan kaldırmak için konulmuştur. 1675 Antlaşması ile de İngiliz tacirler Fransız tacirlerinden elde etmiş oldukları geniş haklara kavuşmuşlardır

İngiliz konsolos ve diplomatik otoritelerinin her türlü vergiden muaf

¹⁴² Mustafa Çufalı, "Kapitülasyonların Mahiyeti ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışındaki Rolü", *Türk Yurdu Dergisi*, C. XIX-XX, Aralık 1999 - Ocak 2000, s.156.

¹⁴³ Çufalı, *a.g.m.* s. 157.

olacakları, onların Osmanlı otoritelerince hapsedilmeyecekleri ve evlerinin satılamayacağı, onlara karşı açılan davalara Babıâli'de bakılacağına ilişkin Kapitülasyon Antlaşması 1604 tarihini taşımaktadır. Antlaşma'nın 25.maddesi, Babıâli'de görülen davalarda bu kimseler adına İngiliz Büyükelçisi'nin konuşmaya hakkının bulunduğunu hükme bağlamıştır.

16 Ağustos 1838 tarihli Balta Limanı Antlaşması'nın İngiliz tacirler lehine çok önemli hükümler getirdiği görülmektedir. Antlaşma gereğince Osmanlı Devleti, belki kendi lehine gümrük vergilerini yükseltmeyi başarmıştır, ancak ülkesindeki tüm tekellerin kaldırılmasına, daha doğrusu İngilizlere verilmesine de razı olmuştur. Bu hüküm Osmanlı ekonomisi için tam bir yıkım teşkil etmiştir; çünkü İngiliz tacirler Osmanlı üreticiden son derece düşük fiyata aldıkları malları işleyerek, istedikleri fiyattan satabilme hakkını kazanmışlardır. Antlaşma hükümlerinden, giderek başka devletlerin de yararlanmaya başlamasıyla Osmanlı tacirler artık yabancılarla rekabet edemeyecek duruma gelmişlerdir¹⁴⁴. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren ise kapitülasyonlarda tartışmasız İngiltere'nin üstünlüğünden bahsedilebilir. Nitekim bu devirde İngiltere, önderliğini yaptığı sanayi imparatorluğu sayesinde, uluslararası boyutta iktisadi, siyasi ve hukuki egemenliğini kurumsallaştırmıştır.¹⁴⁵

4. Rusya'ya Verilen Kapitülasyonlar

Osmanlılar tarafından İstanbul, Sinop ve Trabzon'un fethini takiben, Karadeniz kıyılarındaki Venedik ve Cenevizlilerin ellerinde bulunan yerler ile¹⁴⁶ Kırım'ın, Eflak ve Buğdan'ın Türk topraklarına katılmasıyla, 15. yüzyılın ortalarından itibaren Marmara ile Karadeniz birer Türk gölü haline gelmişti. Boğazlar ile Karadeniz'in yabancı gemilere kapalılığı ilkesi devletin titizlikle uyguladığı bir kural olmuştu.¹⁴⁷ Osmanlı Devleti başta Fransa olmak üzere, tarihinin çeşitli devrelerinde Avrupalı devletlere toprakları üzerinde serbest ticaret yapabilme imtiyazı (kapitülasyon) vermişti. Fakat Tuna Nehri ve Boğazlar ile Karadeniz verilen

¹⁴⁴ M. E. Elmacı, *a.g.e.*, s.18.

¹⁴⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara, 1953, s.95.

¹⁴⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 1986, s.385.

¹⁴⁷ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1985, s.140.

bu iznin dışında tutulmuştu. Bu husus hayati önemde olup, Osmanlı İmparatorluğu 17. ve 18. yüzyıllarda askeri ve siyasi bakımlardan istikrarlı bir çizgi takip etmediği halde ¹⁴⁸ , Karadeniz Havzası'na hakimiyeti sayesinde ekonomik birliğini korumuştur.¹⁴⁹

Rusya, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren siyasî, ekonomik ve askerî güç olarak uluslararası siyasette etkin bir devlet olarak görülmeye başladı. Yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın etkin bir devlet olarak ortaya çıkmasında, batı dünyasındaki gelişmeleri takip etmesinin büyük payı vardır. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları üzerinde geniş topraklara sahipti. Fakat bu yüz yılın başlarından itibaren batı merkezli dünyadaki siyasî, ekonomik, askerî ve teknolojik gelişmeleri takip etmediği için Rusya gibi özellikle askeri yenilikleri takip eden ülkelerle mücadele edebilecek bir durumda değildi. Bu bakımdan XVIII. yüzyıl Rusya için gelişmenin, Osmanlı Devleti için durgunluğun olduğu birasırdır¹⁵⁰.

Özellikle II. Katerina zamanında yapılan 1768-1774 Osmanlı- Rus savaşının Osmanlılar için büyük bir yenilgi ile sonuçlanması ve imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması'nın ağır şartları, Ruslara Kırım hanlığına son vermek ve tüm topraklarını ilhak etme şansını vermiştir (1783). Kırım'ı ele geçiren Ruslar buradan Karadeniz'e ve ötesine ulaşmak için önemli bir üs elde etmişlerdir. Kırım'a yerleşen Ruslar, Tuna boylarına inerek Balkanlar ve Avrupa'nın ticaretinde önemli noktaları kontrol ettikleri gibi, Kafkasya üzerinden ilerleyerek, Bakü'nün zengin petrol yataklarını ele geçirmişlerdir. Eğer İngilizlerin "Büyük Oyun" olarak adlandırılan Ruslara karşı tüm bir on dokuzuncu asır boyunca devam eden rekabetleri ve karşı koymaları olmasaydı, Ruslar Akdeniz, Hindistan ve Basra'ya ulaşarak, zengin dünya ve deniz ticaretini ellerine geçirmiş olacaktı¹⁵¹.

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz ve Boğazlarda hakimiyeti'ni tek taraflı olarak kullanması "*Boğazların kapalılığı ilkesi*" olarak zikredilmektedir. Bu ilke

¹⁴⁸ A. Üner Turgay, *Trabzon*, İstanbul, 1994, s.45.

¹⁴⁹ Mehmet Genç, "Fethin İktisadi Sonuçları", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2002, s.321-322.

¹⁵⁰ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, Ankara, 2006, s. 75.

¹⁵¹ Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s.115.

"İmparatorluğun kadim kaidesi" olarak da anılır¹⁵². Fakat bu katı kuralın bazı devletlere verilen ayrıcalıklar ile yumuşadığı da görülmüştür. Osmanlı Devleti, Venedik'e (1454), Fransa'ya (1536), İngiltere'ye (1579) ve Hollanda'ya (1598) farklı tarihlerde bu kapitülasyonlar ile çeşitli imtiyazlar vermiştir.¹⁵³ Bu Avrupa devletlerine verilen bu imtiyazlar, Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere verdiği tek taraflı bir uygulamadır. Verilen bu imtiyazlar yine Osmanlı Devleti'nin kendi uhdesinde olduğu için "kapalılık ilkesine" gölge düşürmemiştir. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki bu üstünlüğü XVIII. yüzyıla kadar devam edecektir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Karadeniz'de Osmanlı Devleti'ne rakip bir devlet ortaya çıkacaktır: Rusya.

Karadeniz, Rus ticareti açısından bir çıkış kapısı idi. Çünkü Avrupa'nın en uzun akarsularından biri olan Volga, Petersburg'dan Hazar Denizi'ne doğru akmakta ve Karadeniz'e dökülen Don akarsuyuna bir noktada 70 kilometre yaklaşmaktadır. Ayrıca Rusya için yalnız Karadeniz'in buz tutmadığı dikkate alınırsa, bu denizin Rusya için önemi daha iyi anlaşılacaktır¹⁵⁴. Rus idarecileri Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığını daha I. Petro(1689-1725) zamanından itibaren biliyorlardı. II. Katarina (1762-1796) ile birlikte Osmanlı Devleti'nin bu zayıflığından istifade ederek, büyük emellerine ulaşacaklarına kanaat getirmişlerdi. İlk önce "*Karadeniz'e inmek*" ve "*Kırım'ı ilhak etmek*" daha sonra Boğazlar ile İstanbul'u ve Ege denizindeki adaları ele geçirerek, sözde bir Grek Devleti kurmak suretiyle, büyük emellerine ulaşacaklar ve böylece Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırarak "*Türk meselesini*" halletmiş olacaklardı¹⁵⁵.

1769-1774 savaşıyla Ruslar, "*Güneye inme*" siyasetlerinde önemli adımlar atarak, savaş sonunda imzalanan "*Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla*" da başarılarını siyaseten kabul ettirmiş oldular. 1770 ilkbaharında büyük bir Rus donanması, Kont Orlov'un kumandasında Akdeniz'e gelerek, Ege denizine doğru ilerlemeye başladı. Rus donanmasının Akdeniz'e gelişi tamamıyla İngiltere hükümetinin tasvibi ve hatta yardımıyla olmuştu. İngiltere bu sıralarda Rusya'yı destekliyor ve Rusların Osmanlı

¹⁵² Yüksel İnan, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara, 1986, s.7.

¹⁵³ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789 -1994)*, İstanbul, 1995, s.184

¹⁵⁴ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, 1993, s.130- 131.

¹⁵⁵ Kurat, *a.g.e.*, s.26.

Devletine karşı kazanacağı bir zaferden menfaat bekliyordu. Bu gaye ile Karadeniz'den güneye inemeyen Rus donanması, Baltık denizinden hareketle İngiltere'nin yardımıyla Akdeniz'e ulaştı. İngiltere ve Rusya'nın bu yardımlaşmasının istihbaratını almış olan Fransa, akabinde Babıali'yi gerekli tedbirleri alması için uyardı. Bunun üzerine İstanbul'da yapılan tartışmalardan sonra gerekli tedbirler düşünülmeye başlanmıştı. Fakat bunun yanında böyle bir harekete pek ihtimal vermeyenler bile çıkmıştı¹⁵⁶. Bu tarihlerde bazı devlet adamları Rusların Baltık'tan Akdeniz'e donanma göndermesinin zor olduğu görüşündeydiler¹⁵⁷.

Küçük Kaynarca antlaşmasının 11. Maddesi ile Rusya'nın Osmanlı ülkesinde tam bir ticaret yapma serbestliği ile daha önce Fransa ve İngiltere gibi devletlere verilen kapitülasyonların aynısını elde etmiş oldu¹⁵⁸. Küçük Kaynarca Antlaşmasına göre Kırım Hanlığıyla Kuban ve Bucak Tatarları siyaseten müstakil olup ancak dini işlerinde Hilafet makamına bağlı olacaklardı¹⁵⁹. Bu suretle Kırım Hanlığı Osmanlı hakimiyet ve himayesinden ayrılarak Rusya'nın eline düşmüş oluyordu. Diğer bir deyişle Kırım Hanlığının "istiklalinin" tanınması buranın Rusya'ya ilhaki yolunda atılmış ilk adımdan başka bir şey değildi¹⁶⁰. Rusya'nın Karadeniz kıyılarına ulaşması bir süre sonra Kırım'a yerleşmesi, Karadeniz'in Osmanlı'nın bir iç deniz durumunu sona erdirmiştir. Ancak bu antlaşmayla, Karadeniz artık fiilen bir Türk gölü olmaktan çıkmıştır. Fakat bunun neticesi hukuken bir serbest deniz haline gelmesi olmamıştır¹⁶¹. Boğazlar statüsünün başka bir devletle antlaşma yolu ile değiştirilmesi anlamına almamak gerekir. Çünkü, Rusya'nın Küçük Kaynarca ile sağladığı daha önce Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya verilmiş olduğu gibi- sadece ticaret gemilerini geçirme hakkıydı. Boğazların ve Karadeniz'in kapalılığı ilkesi, bu tarihten itibaren de varlığını korumakta devam etmiştir¹⁶².

Artık 1774 yılından itibaren Karadeniz, Osmanlı Devleti için tehlikeli ve baskı kaynağı haline gelmiştir. Ruslar daha öncede bahsettiğimiz gibi Karadeniz'in

¹⁵⁶ Mücteba İlgürel, "III. Mustafa", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1989, s.160.

¹⁵⁷ İsmet Parmaksızoğlu, *Bir Türk Diplomatının On sekizinci Yüzyıl Sonunda Devletler Arası İlişkilere Dair Görüşleri*, İstanbul, 1983, s.534.

¹⁵⁸ Rifat Uçarol, "Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1839'a kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.XI, İstanbul, 1989, s.181.

¹⁵⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1972, s.58.

¹⁶⁰ Kurat, *a.g.e.*, s.28.

¹⁶¹ Mahmut R. Belik, *Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü*, İstanbul, 1962, s.7.

¹⁶² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, 1995, s.184.

bütün kuzey sahillerinin pek yakında ellerine geçeceğinden emin oldukları gibi, Rus ticaret gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmelerini sağlamak maksadıyla antlaşmanın 11. Maddesine bunu koydurmuşlardır. Fakat Rus savaş gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e çıkmasını Osmanlı Devleti kesinkes ret etti. Babıali Karadeniz'i bütün yabancı gemilere kapalı tutmağa devam etmiştir. Yabancı devletler mallarını Türk gemileriyle naklettirmek suretiyle Karadeniz'de ticaretlerini devam ettirmişlerdir.¹⁶³ İngiliz, Fransız ve diğer devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'e girmeleri müsaade edilmediğinden, Babıali Rusya karşısında bu hususta direnebildi¹⁶⁴. Böylece Boğazlar Küçük Kaynarca'da Rusya bakımından halledilmiş olmadı. Rusya Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra, bir taraftan deniz yoluyla İstanbul Boğazını zorlamasının hazırlıklarına girerken, diğer taraftan da Kırım'dan Balkanlara ve Kafkaslara doğru yayılmanın çarelerini aramaya başlamıştır. Karadeniz'in Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra durumu değişmeye başladı. Rusların, Boğazları tehdit etmeye başlamasıyla "*Boğazlar Meselesi'nin*", açıkça ortaya çıkmasıyla birlikte diğer büyük Avrupalı devletlerini de kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı-Rus rekabetinin içine çekmeye başladılar. Bu da Karadeniz ve çevresiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nin tamamını devletlerarası rekabetin konusu haline getirmiş, aynı zamanda iç ve dış siyasetin de önemli gelişmelere yol açan, dikkatle göz önünde tutulması gereken bir diğer sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti için 17.yüzyıldan itibaren büyük bir sorun haline gelen Rusya ile 18. ve 19 yüzyıldan itibaren büyük savaşlar yapılacak ancak Rusya Osmanlı Devletiyle Mısır Sorunun öncesi 1833'ler de Hünkar İskeleyi anlaşmasını imzalamıştır. Özellikle, XVIII, yüzyıldan sonra bu devletin temel politikasının sıcak denizler açılmak olduğu unutulmamalıdır¹⁶⁵.

Osmanlı Devletinin bu dönemde tahtında II.Mahmut vardır ve Mısır Meselesi yüzünden Mısıra güvenemediği için Rusya ile 8 yıl sürecek olan bir barış antlaşması imzalayacaklardır¹⁶⁶. Bir dostluk anlaşması olarak bilinen Hünkar iskeleyi anlaşmasına baktığımızda Ruslar bu anlaşma ile ilk kez sıcak denizlere inme hakkını elde etmiştir. Ancak hedeflenen sürede devam eden bir anlaşma olmamıştır. Rusya

¹⁶³ Belik, *a.g.e.*, s. 7-8.

¹⁶⁴ Kurat, *a.g.e.*, s.31.

¹⁶⁵ Haluk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, İstanbul, 1968. s.59

¹⁶⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Ankara, 1988, s.33-37.

ile yapılmış olan 1833 Hünkar İskelesi antlaşması şartlarına bakıldığında bu anlaşma maddeleri ile zaten Rusya en büyük amaçlarından biri olan Sıcak denizlere inme, Boğazlar, ve önemli bir ticaret merkezi olan Kırımı ele geçirme şansını elde etmiş olacaktır. Ama en geniş anlamda Kapitülasyonların uygulandığı anlaşma biraz önce bahsettiğimiz gibi 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması olacaktır.

17 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan ve henüz tahta yeni çıkan I. Abdülhamit tarafından tasdik edilen, yirmi sekiz maddelik bu antlaşmaya göre:

1.Kırım Hanlığı'yla Kuban ve Bucak Tatarları siyasi bakımdan müstakil olup, ancak dini işlerinde Hilafet makamına tâbi olacaklardır.

2.Kılburun, Kerç, Yenikale ve Azak Kalesi'yle Dinyeper (Özi) ve Buğ (Aksu) nehirleri arasındaki arazi, Rusya'ya terk edilmiş ve Aksu hudut kabul edilmiştir.

3.Ruslar tarafından işgal edilen Besarabya, Eflak, Boğdan ve Gürcistan ülkeleriyle Akdeniz adaları Osmanlılara iade olunacaktır.

4.Rus ordusu, Bulgaristan'da Tuna'nın sağ sahilinden, bir ay içinde sol sahiline çekilecektir.

5.Babıali, İmparatorlukta Hristiyan diniyle kiliselerini, daimî surette himaye edecektir.

6.Rus sefirlerinin, Eflâk ve Boğdan vaziyetleri hakkındaki müracaatları dikkate alınacaktır. (Bu madde mucibince memleketin işlerinde Rus müdahalesine devamlı açık kapı bırakılmış oluyordu.)

7.Rus ticaret gemileri, Karadeniz'le Akdeniz'de hareket serbestisine sahip olacak ve istedikleri zaman boğazlardan geçebilecekler ve Osmanlı limanlarında kalabileceklerdi. Böylelikle Karadeniz bir Türk gölü olmaktan çıktı.

8.Ruslar İstanbul'da elçilik bulundurabilecek ve bulundurabileceklerdi.Bu da Rusların Panslavizm politikasına zemin hazırlamıştır. İngiltere ile Fransa'ya verilen kapitülasyonlar, Rusya'ya da aynen tanınacaktır¹⁶⁷.

---

¹⁶⁷ Kurat, *a.g.e.*, s.156.

1783'te yine Rusya ile 81 maddelik bir ticaret antlaşması imzalanarak söz konusu imtiyaz genişletildi.¹⁶⁸ Rusya'nın arkasından 1784'te Avusturya, 1799'da İngiltere, 1802'de Fransa ve 1806'da Prusya benzer haklar elde ettiğinden sonuçta Karadeniz, milletlerarası ticarete açılmış oldu.

Osmanlı Devleti, savaş tazminatı olarak, üç senede ve üç taksitte, Rusya'ya on beş bin kese akça verecektir. Osmanlı Devleti tarihinde ilk defa savaş tazminatı ödemiştir. Orta Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tarafsız bir bölge olan Kabartay ya da Kabardiya, Rusya'ya ilhak edildi¹⁶⁹.

Osmanlı Devleti, arazi itibariyle fazla kayba uğramamakla beraber, Rusların Eflak ve Boğdan'a karışmaları, istedikleri yerlerde konsolosluk açabilmeleri ve Ortodoksların hamisi sıfatını takınmaları gibi maddeler sebebiyle, zayıf anlarında, devamlı olarak bu devletin saldırılarına maruz kalmıştır. Ayrıca bu antlaşmayla Kırım'a özerklik verilmesi Rusya'nın sonradan Kırım'ı egemenliği altına alması için bir atlama taşı oluşturmuştur. Kırım'a bağımsızlık verilmesiyle, Ruslar Kırım'ı ele geçirme konusunda önemli bir adım atmışlardır.

Nitekim çok geçmeden, 1783 tarihinde Kırım'ı işgal ederek Rus topraklarına katmışlardır. Böylelikle Fatih döneminden beri devam eden Karadeniz'deki Türk egemenliği sona erecektir. Ruslar Osmanlı Ortodokslarının koruyucusu olmaları ile, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine sık sık karışacaklar, böylelikle Balkan milletleri üzerinde etkili olacaklardır¹⁷⁰.

Kısaca Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti;

Dünyanın sayılı devletlerinden biri olma özelliğini yitirmiştir.

Uluslararası saygınlığını kaybetmiştir.

Yüzyılın en ağır antlaşmasını imzalamıştır.

Karadeniz'de yüzyıllardır devam eden egemenliğini kaybetmiştir.

¹⁶⁸ İdris Bostan, "Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı", *Trabzon*, 1999, s.305.

¹⁶⁹ Rıfat Uçarol, *a.g.e.*, s.155. ; Osman Köse, "Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu Ve Faaliyetleri", *Türkoloji Dergisi*, Balıkesir, 2006, s.144.

¹⁷⁰ Osman Köse, *a.g.e.*, s.144.

Küçük Kaynarca'yla Kırım'a bağımsızlık ve Rusların Ortodoksların hamisi sayılması durumu oldukça önemlidir.

5. Diğer Devletlere Verilen Kapitülasyonlar

Osmanlı Devleti'ndeki kapitülasyonların başlangıcına gitmek gerekirse; kesin olarak kanıtlanma imkanı olmamasına rağmen verilmiş olan ilk ticari imtiyaz, Osmanlı Devleti'nin verdiği ilk kapitülasyon 1352'de Cenevizlilere tanınan ayrıcalıklardan oluşmaktadır. I.Murat zamanında da, 1365 yılında, Ragusa Cumhuriyeti gemilerinin doğuda serbestçe dolaşmalarına izin veren verilmiştir²⁹. Ragusa Cumhuriyeti ile 1365 yılında yapılan ilk anlaşma bir çok kez yenilenmiş ve alınan vergi gittikçe yükseltilmiştir¹⁷¹.

Ardından 1387 yılında Cenevizlilerle yapılan ticaret antlaşmasında da Cenevizlilere bir takım imtiyazlar verilmişti¹⁷². Bu arada Osmanlı'nın kendi açısından kapitülasyon hakkı içeren antlaşma ise, Palaiologos ile Yıldırım Beyazıt arasında 1397 yılında yapılmıştır¹⁷³. Buna göre; Osmanlı Devleti İstanbul'da bir mahalle kurma, cami açma ve kendi mahkemesini kurarak burada bir kadı bulundurma hakkını elde etmiş olmaktadır.

Fatih Sultan Mehmet zamanında ise 1410 yılında Cenevizlilere¹⁷⁴1419 yılında da Venediklilere¹⁷⁵ Adalar Denizinde ticari faaliyetleri için imtiyaz hakkının verilmesi ticari kapitülasyonlar olarak görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasından sonra Galatalılar ve Cenevizlilere bir ferman ile bazı özel haklar verildiği de bilinmektedir¹⁷⁶. Rum Ortodoks Patrikhanesine de verilen

---

¹⁷¹O. Nebioğlu, *a.g.e.*, s.12.

¹⁷²Bilsel, *a.g.e.*, s.31.

¹⁷³Dalmaçya kıyılarındaki bu devlet, Osmanlı'dan koruma talep etmiş ve yılda 500 duka altın karşılığında doğuda ticaret yapmalarına izin verilmiştir. Bir görüşe göre ise Ragusa Cumhuriyeti'nden alınan bu 500 duka altın tarihte anlaşmaya bağlı ilk maktu vergi olarak kabul edilmiştir. Nihat S. Sayar, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İstanbul 1977, s. 23.

¹⁷⁴İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu tarihi 1401 olarak vermektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, Ankara,1988, s. 292.

¹⁷⁵Doğan, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁷⁶Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara, 1953, s.5.

imtiyazlarla da¹⁷⁷ o bölgedeki Ortodokslar üzerinde mutlak bir otorite kurulmuş oldu¹⁷⁸. Yine aynı yıl Cenevizlilere Bizans tarafından verilmiş olan imtiyazlar yenilendiği¹⁷⁹ gibi, 1454 yılında aynı şekilde Venedik Cumhuriyeti ile yapılan yeni bir ticaret antlaşmasında ise; Venediklilere ticaret serbestliği ancak, giriş ve çıkışta %2 gümrük vergisi vermeleri karşılığında tanınmıştı¹⁸⁰.

Daha sonra İtalyan kent devletlerine 1411, 1419, 1430 ve 1446 yıllarında yeni ayrıcalıkların tanındığı görülmektedir¹⁸¹. İstanbul'un fethinden (1453) sonra Fatih Sultan Mehmet, daha önce Galata da yerleşmiş olan ve Bizanslılardan bazı kapitülasyon hakları elde etmiş bulunan Cenevizlilerin bu ayrıcalıklarının sürmesine 29 Mayıs 1453 tarihli bir beratla izin vermiştir. Fatih daha sonra 18 Nisan 1454'de Venedik kent devletlerine de bir kapitülasyon beratı vermiştir. Bu berat 1480'de yenilenmiştir. Yine Fatih tarafından 1460'da Toscana'ya (yani Pizza ve Floransa'ya) tanınan kapitülasyon da önemlidir.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u kuşattığı sırada kendisine yardım eden Cenevizlilere karşılık olarak onların Bizans'tan elde ettikleri bir takım imtiyazları yeniden tanıma yoluna gitmiştir. Nitekim fetihden önce Venedik ve Cenevizli tacirlerin Galata'da bulunan kolonilerde bir takım adli ve ticari imtiyazları mevcuttu. Esasen burada Fatih'in kendisinden önceki imparatorların geleneğini takip ettiği görülmektedir¹⁸². Bununla beraber Latin Cumhuriyetlere bu dönemde verilen kapitülasyonlar, Fatih tarafından kısa süre sonra ilga edilmiştir¹⁸³.

Fatih'ten sonra II. Beyazıt döneminde de kapitülasyonlar devam etmiştir. 1482'de Venedik'e, 1498'de Napoli'ye ve 1503'de yine Napoli'ye çeşitli ayrıcalıklar tanındıktan sonra, 1508'de Fransız ve Katalan tacirlere bazı ticarî imtiyazlar sağlanmıştır. I. Selim (Yavuz) döneminde de İtalyan kent devletlerine tanınan kapitülasyonlar sürdürülmüştür. Örneğin 1512'de, Ragusa Cumhuriyeti'ne daha önce tanınan imtiyazların yenilenmesine karar verilmesi,

¹⁷⁷ Suphi Nuri İleri, *Türkiye'de Yabancıların Hukuku ve Statut Personelle Meselelerinin Tatbiki*, Ankara, 1938, s.8

¹⁷⁸ M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul, 1996, s. 53

¹⁷⁹ Bilsel, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁸⁰ Doğan, *a.g.e.*, s. 141.

¹⁸¹ İnalçık, *a.g.e.*, s. 1182,1183.

¹⁸² Seviğ, *a.g.e.*, s.177.

¹⁸³ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic ÜL-Vukuat*, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1992, s.89.

ayrıca Ancona ile 1514'de yapılan bir antlaşma ile Venediklilere tanınan imtiyazların bu Devlet'e de tanınması bu Padişah dönemine rastlamaktadır. Yavuz Sultan Selim 1517'de Mısır'ı ele geçirdikten sonra, bu ülkede bulunup da daha önceden Memlûk sultanlarından kapitülasyon elde etmiş olan Fransız ve Katalan tacirlerin ayrıcalıklarının devam edeceğini öngören bir ferman çıkartmıştır. Kanunî ise, 1520 ve 1521 'de Anconalı ve Venediklilerin daha önce elde etmiş buldukları kapitülasyonları yenilemiş, 1528'de Mısır'daki Fransız ve Katalan tacirlerin sahip oldukları kapitülasyonları uzatmış, Toscana ile yeni bir kapitülasyon antlaşması imzalamış, 1534'de ise Venedik'in kapitülasyonlarını yenilemiştir¹⁸⁴. Hollanda 1612'de Sultan I. Ahmet'ten kapitülasyon alıncaya kadar Fransa bayrağı altında ticaret yapıyor ve Fransız konsoloslarının koruması altında idi. Bu tarihten itibaren Hollanda, Fransa ve İngiltere ile eşit haklara sahip oldu. 1680'de de tek taraflı olarak daha önce verilmiş olan kapitülasyonlar genişletilmiş ve yenilenmiştir¹⁸⁵.

B. BALTA LİMANI ANTLAŞMASI VE KAPİTÜLASYONLAR

İngiltere ile yapılan 16 Ağustos 1838 tarihli ticaret anlaşması ile Osmanlı Devleti pek çok taviz vermek zorunda kaldı. Ancak 1838'de İngiltere daha sonra da diğer Avrupa ülkeleriyle yaptığı ticaret anlaşmaları sonucunda Osmanlı Ülkesi Avrupa mallarının istilasına uğradı ve Osmanlı sanayisi çökmeye başladığı gibi bütçesi de açık verdi¹⁸⁶. Bu anlaşma hükümlerine göre İngiltere'nin mevcut kapitülasyonlarla garanti altına alınan tüm haklar ve ayrıcalıkları süresiz teyit edildi, İngiltere tarım ve sanayi ürünlerini içeride satmak ya da ihraç etmekte serbest olacak, İngiliz malları % 3+5 gümrükle girecek, Osmanlı malları % 9+3 gümrükle dışarı çıkarılabilecekti. Osmanlı ticarî ve iktisadî hayatında mühim değişiklikler doğuracak olan bu muahede diğer Avrupa devletleri tarafından da birer birer benimsenmiş ve görüleceği gibi İmparatorluk için önlenmesi kabil olmayan bir çöküşü beraberinde

¹⁸⁴ Pazarıcı, *a.g.e.*, s.77.

¹⁸⁵ Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, Ankara ,1949, s.1-27.

¹⁸⁶ İsmail Yıldırım, *On Dokuzuncu Yüzyıl Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)*, Elazığ, 2001, s.321

getirmiştir¹⁸⁷

İstanbul'da 16 Ağustos 1838 tarihinde, İngiltere'ye ticari bakımdan büyük ayrıcalıklar tanıyan ve iç ticaretin dış rekabet karşısında korunmasını tamamen kaldıran, Balta Limanı Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bu Anlaşma, yabancı ülke mallarının ülkeye serbestçe girişine sınırları açmış, kapitülasyon sistemini sağlamlaştırmış, Avrupa devletlerinin bu Anlaşma ile kazandıkları, kısıtlamalardan kurtulma ve bir köprü başı ele geçirme¹⁸⁸ sonucu olarak da Avrupa malları Osmanlı pazarlarını doldurmuş, gümrüksüz giren İngiliz gelişmiş makine endüstrisi malları Osmanlı'nın korumasız el tezgahı endüstrisini kısa zamanda ezmiştir. 1838 tarihinde İngiltere ile imzalanan ticaret Antlaşması sonrasında Fransa ve Rusya'dan sonra, İngiltere de Osmanlı ülkesinde durumunu güçlendirmeye başladı. Özellikle kendi sömürgelerine giden Hindistan ticaret yolu üzerinde önemli bir ülke konumundaki Osmanlı Devleti'ni kendi yanında tutabilmek amacıyla gelişen olayları çok iyi değerlendiren İngiltere, Mehmet Ali Paşa isyanını bu yönde kullanmış ve Osmanlı Devleti'ne yardımının karşılığını da görmüştü. Avrupa devletlerinin gümrük duvarlarını yükseltmesinden bunalan İngiltere, artan üretimine pazar arayışını Osmanlı topraklarında sonuçlandırmıştı¹⁸⁹. 1838'de İngilizlerle yapılan Ticaret Anlaşması ile bir nevi gümrük köleliğine girilmişti. Gerçi bu ticaret anlaşmasında Osmanlı pazarlık gücüne sahip değildi. Üstelik bu anlaşma ile kaçak ticaretin kontrol altına alınacağı iddia edilse de dışa karşı korunma tedbirleri getirilmeden içerdeki kayıtların kaldırılması ülkeyi Avrupa'nın açık pazarı haline sokmuştur. Böylece Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığı süreci başlamıştır¹⁹⁰.

İngilizlerle yapılan 1838 Ticaret Anlaşması serbest ticaret şartlarını hazırlarken, 1839 "Tanzimat Fermanı" ise Batı Kapitalizmi yararına kurulan dışa bağımlılığın gerekli kıldığı idari, mali vb. reformları getirmiştir¹⁹¹. Böylece Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisi ile bütünleşme süreci başladı ve Avrupa ile yapılan ticaret daha fazla gelişme gösterdi. Bunun sonucunda Osmanlı kapalı ekonomisi çözüldü. Ne var ki, her bölgenin Avrupa sistemine katılması aynı anda gerçekleşmedi ve devletin bazı

¹⁸⁷ Mübahat Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 5-6

¹⁸⁸ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa, 2007.s.2.

¹⁸⁹ Enver Z. Karal, *a.g.e.*, Ankara, 1988, s. 254.

¹⁹⁰ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1995, s.92-93.

¹⁹¹ Murat Sarıca, *Siyasal Tarih*, İstanbul, 1983, s. 127.

bölgeleri bir müddet daha batı ekonomik boyunduruğunun dışında kaldı. Osmanlının tarım siyaseti değişerek daha çok Avrupa sanayisinin ihtiyaçlarına uygun pamuk, tütün vb. gibi ihracata dönük tarıma dönülmesini sağlayan 1838 anlaşması tahıl üretimini düşürdü. Bu da tahıl üretiminin artan nüfusa yetmemesi, ihracata göre tarım yapma gibi tehlikeli bir durum yarattı. El sanatlarına dayalı Osmanlı sanayi yok olmaya terk edildi. Avrupalı menşeli her türlü mal Osmanlı ülkesini istila etti. Nihayet Avrupa ticaret anlaşmalarının ve kendi sanayi mallarının yardımı ile Osmanlı üzerinde ticari ve ekonomik emperyalizmini tesis ederek, kalkınmasına engel oldu. Bu uygulama sonunda Osmanlı Devleti'nin dış ticaret dengesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında açık verdi. 192 Osmanlı'nın bütçeyi dengelemek için gösterdiği gayretler, 1850'lerde başlayan ağır borçlanmalara yol açtı.

1838'de ki anlaşmanın imzalanmasında İngilizlerin, Mısır'daki çıkarları yönünden Osmanlı Devleti'nin yanını tutması gerekliliği de vardır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanmak isteyen İngiltere'nin girişimleri sonucunda iki devlet arasında 16 Ağustos 1838 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında daha önceki imtiyazlara benzemeyen ticari bir antlaşma yapıldı.¹⁹³ Bu tarihlerde İngiltere sanayi devrimini gerçekleştirmiş ve dünyayı sömürü planlarını devreye sokmaya başlamıştı. "Üzerinde güneş batmayan imparatorluk" olarak bilinen İngiltere dünyada birçok devlet ile serbest ticaret antlaşmaları imzalamıştı. Ancak bu anlaşmadan Fransa memnun kalmamıştı. Bu yüzden Fransa Mehmet Ali Paşa'nın arkasında durmuştur. Yalnız bu durumda uzun sürmemiş Fransa bir süre sonra siyasetini değiştirmeye başladı ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu anlaşmayı ilk kabul eden devlet oldu.¹⁹⁴

Yine Sözleşmenin doğuşunu hazırlayan olayın, sözleşmenin gümrük tarifesindeki anlaşmazlıktan çıktığı kabul edilmektedir.¹⁹⁵ 1806 yılında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında gümrük tarifesine ilişkin bir sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmede, ithal ve ihraç maddelerinin değeri üzerinden %3 gümrük vergisi

¹⁹² Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları (1838-1914)", *Milli Kültür*, C.II, sayı :1, Ankara,1990, s. 28.

¹⁹³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Ankara ,1974, s.92.

¹⁹⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih* (1789-1999), İstanbul , 2000,s.176.

¹⁹⁵ Ahmet Yücekök, "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu 1838 Ticaret Sözleşmeleri", *Ankara Üniversitesi Dergisi*, Ankara ,1968, s.396.

öngörülmüştür. Yine aynı sözleşme ile bu tarifenin on dört yılda bir yenileneceği kararlaştırılmıştır. Nitekim gümrük tarifesi 1820 yılında yenilenmişti. Tarifenin 1834 yılında tekrar yenilenmesi gerekirken, bu tarihte taraflar arasında anlaşmazlık çıktı.

İngiltere eski tarifenin devam etmesini isterken Osmanlı Devleti, içinde bulunulan şartlara uygun yeni bir tarifenin yapılmasını istemekteydi. İngiltere'nin tarifenin yenilenmesine uzak durması nedeniyle Osmanlı Devleti, artan ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeni tedbirler aldı. Özellikle yeniçeri ocağının kaldırılmasından (1826) sonra kurulan yeni bir ordu (Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye) nun ihtiyaçlarının karşılanması ve artan fiyatlar karşısında 1820 tarifesinin çok düşük düzeyde kalmasının neden olduğu gelir kayıplarının giderilmesi için yeni vergiler ihdas olundu ve *yed-i vâhid* denilen iç ticarete ilişkin düzenlemeler yapıldı. Yapılan bu düzenlemeler İngiltere'yi rahatsız etti. Dört yıl süren müzakereler ve pazarlıklar sonucunda *1838 tarihli ticaret sözleşmesi* imzalandı. Ne var ki gümrük tarifelerine ilişkin anlaşmazlık, ticaret sözleşmesinin yüzeysel nedenidir. Derindeki nedenler ise, Fransız devriminin etkileri, sanayi devriminin etkileri, Mısır sorunu ve bu sorunun sonuçlarıdır.

Bu devrimlerle hızlı bir gelişme sürecine giren Avrupa'da ortaya çıkan yeni düşünce ve ilkeler karşısında Osmanlı Devleti, başlangıçta duyarsız kaldı¹⁹⁶. Bu akımın, Osmanlı Devleti'ni etkilemeye başlaması üzerine birtakım tedbirler aranmaya başlandı. Ancak, alınan tedbirler, geleneksel yapının ve anlayışın daha sıkı olarak korunması şeklinde olmaktaydı. Tanzimat öncesinde yapılan bazı yüzeysel ıslahat (yenileşme) hareketleri ise, Batıda ortaya çıkan yeni düşünce akımı karşısında çok cılız kalmaktaydı. Fransız devriminin prensiplerinden doğan ulusçuluk akımı; çokuluslu bir devlet olan Osmanlı Devleti'nde, ayrılıkçı bir etkiye yol açtı. Bu etki özellikle, ağırlıklı olarak zimmi tebaanın yerleşik bulunduğu Balkan yarımadasında görülmüştür¹⁹⁷.

Ulusçuluk akımının yayılmasıyla başlayan çözülme ile, daha XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti tarih sahnesinden silinebilirdi. Ancak, Osmanlı Devleti üzerinde

¹⁹⁶ Bernard Lewis, *a.g.e.*, (çev. Metin Kıratlı), Ankara, 1993, s.41.

¹⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri, 1789-1856)*, Ankara, 1988, s.104., A.Hâmid Ongunsu, "Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış", *Tanzimat 1*, İstanbul, 1940, s.4-5.

çeşitli çıkar hesaplan olan ülkelerin kendi aralarındaki rekabetleri ve denge politikaları, Osmanlı Devleti'ne yaklaşık yüzyıl kazandırmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti; tüm şartlar aleyhine olmasına karşın, büyük çapta bir çözülme yaşamaksızın, varlığını XIX yüzyılda da sürdürmüştür. Bu suretle, dış tehdit nedeniyle parçalanma tehlikesinden bir ölçüde uzak olan Osmanlı Devleti; bir yandan Mısır valisinin isyanıyla ortaya çıkan tehdidin bertaraf edilmesi, diğer yandan toprak düzeninin bozulması¹⁹⁸ sonucunda güçlenen ayanların nüfuzunun kırılması ve merkezi otoritenin yeniden sağlanması çabalarına ağırlık verdi. Bu iç tehditlerin dışında bir diğeri ve belki de en önemlisi, Batıda ortaya çıkan büyük düşünce hareketinin, ülke içerisinde gösterdiği etkisi idi.

Osmanlı yöneticileri, devleti parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya getiren bu gelişmeler karşısında, yeni düşünce hareketinin olumsuz etkilerini yok etmek ve parçalanmanın önüne geçmek amacıyla birtakım tedbirler almak durumunda kaldılar. Tanzimat Fermanının ilânını gerekli kılan nedenlerden biri de budur. Bu fermanla; özgürlük ve eşitlik ilkeleri bakımından, tüm Osmanlı halkını kapsayan ifadelere yer verilmiş¹⁹⁹ ve bu suretle Batıda ortaya çıkan yeni düşünce ve ilkelerin yıkıcı etkileri bertaraf edilmek istenmiştir²⁰⁰. Osmanlı Devleti bu sorunlarla meşgul iken, bir başka devrimin - sanayi devriminin - etkileri ile karşılaşmıştır.

Avrupa'da ilk sanayi devrimi İngiltere'de gerçekleşmişti. 1820'lerin başında sanayi devrimini tamamlayan İngiltere, Avrupa'da rakipsiz duruma gelmişti. Bu durum karşısında İngiltere, kendisine yeni pazarlar aramaya başladı. Zira sanayi devrimi sonucunda ürünler; el emeğine dayalı geleneksel üretim düzenine göre çok daha ucuz, seri ve bol miktarda üretilmeye başlandı. Bu yeni üretim şekli, önce Avrupa'nın daha sonra diğer ülkelerin geleneksel üretim düzenini alt-üst etti.²⁰¹

Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik hareketlerinin etkisiyle çıkan bağımsızlık hareketlerinin bastırılması sonucunda Mısır sorunu çıkmış ve ancak Osmanlı

¹⁹⁸ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Konya, 1992, s.328.

¹⁹⁹ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul, 1999, s.88.

²⁰⁰ Tanzimat Fermanının ilanı, İçte ve dışta genel bir hoşnutluk yaratmıştı. Ancak, Batı'da ortaya çıkan yeni düşünce hareketi ve ulus bilinci ile gelişen gayrimüslim unsurlar, bu fermanın verdiği haklarla yerinmek istemediler. Hatta verilen bu haklar, (bazı dış devletlerin de desteği ile) onların ayrılıkçı istemlerini körüklemiştir.

²⁰¹ Bilâl Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul, 1992, s.80.

Devletin bu sorunu dahi çözemeyeceği anlaşılır.

Mısır; Batılı ülkelere, özellikle Fransa'ya yaklaşmaktaydı. Osmanlı Devleti'ne gelince, daha çok Mısır'ın çıkarlarını kollayan Kütahya barışının imzalanmasındaki rolleri nedeniyle İngiltere ve Fransa'ya güven duyulamayacağı düşüncesi ağırlık kazandı. Buna karşılık Rusya, Mısır sorununun başından beri Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştı. Bu itibarla, Mısır tehlikesini bertaraf edebilmek için Rusya'ya güven duymaktan başka çaresi olmayan Osmanlı Devleti, Rusya ile ittifak antlaşmasını (Hünkar İskelesi Antlaşmasını) imzaladı²⁰². Bu antlaşma ile Rus himayesine girme yolu açılmış olsa da Osmanlı Devleti, antlaşmanın kendisine sağladığı güvenceden aldığı güç ile, Mısır'a karşı kaybettiklerini geri alma yollarını aramaya başladı²⁰³. Osmanlı Devleti, Mısır sorunu devam ederken ve Tanzimat Fermanının ilânından önce, bazı Avrupa devletleri ile ticaret sözleşmeleri imzalamıştı. İlk ticaret sözleşmesi, 16 Ağustos 1838 tarihinde İngiltere ile yapılmıştı²⁰⁴. Bu sözleşme, diğer Avrupa ülkeleriyle daha sonra yapılan ticaret sözleşmelerine kaynaklık etmiştir.

Osmanlı Devleti'ni, 1838 ticaret sözleşmesini kabule sevk eden bir diğer neden de; dirlik sisteminin bozulması sonucunda ortaya çıkan büyük toprak ağalarının (ayanların), devletin karşısında bir güç haline gelmeleridir. Dirlik sisteminin bozulması ve iltizam usulünün doğmasından sonra dirlik sahipleri (ayanlar), toprağın fiilen maliki (sahibi) konumuna geldiler. Artı ürünü ele geçiren ve giderek güçlenen bu kesim üzerinde, devletin denetimi zayıfladı. Devlet otoritesini zaafa düşüren ayanların bu gücünün kırılmasında, 1838 ticaret sözleşmesinin büyük rolü olacaktı.

Zira bu sözleşmeye göre, yabancı tüccarlar iç gümrük vergilerinden muaf oldukları halde, Osmanlı tüccarının bu vergi yükümlülüğü devam etmekte idi. Ayrıca Osmanlı tüccarının bilgi ve tecrübesinin yetersizliği ve örgütlü olmayışı, yabancı tüccarlar ile rekabet eşitsizliğine yol açmaktaydı²⁰⁵. Dolayısıyla bu ticaret sözleşmesi sonucunda yabancı tüccarlar, kendileriyle rekabet edebilecek örgütlü bir tüccar topluluğu ile karşılaşmadan rahatlıkla Osmanlı pazarına girme olanağına

²⁰² Karal, *a.g.e.*, s.136-138.

²⁰³ Karal, *a.g.e.*, s.198.

²⁰⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, Ankara, 1989, s.128-130.

²⁰⁵ Eryılmaz, *a.g.e.*, s.86.

kavuştular²⁰⁶.

Sonuç olarak, 1838 tarihli ticaret sözleşmesi, Osmanlı Devleti'nin tarihinde önemli bir dönemin hareket noktasını oluşturur. Zira bu sözleşme, bir yandan devletin eskiye nazaran daha hızlı bir çöküş sürecine girmesine neden olmuş, diğer yandan devletin geleneksel yapısında önemli dönüşümlerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. 1838 ticaret sözleşmesi (ve bunu takip eden diğer bazı Avrupa ülkeleri ile yapılan ticaret sözleşmeleri) ile Osmanlı sanayi ve ticareti hızla çöküş sürecine girdi ve ülke açık pazar haline geldi²⁰⁷. Sanayi devrimini tamamlayan Batılı ülkelerin üstün rekabet gücüne rağmen, 1838 yılına kadar Osmanlı sanayi ve ticareti ayakta durmayı başarabilmişti. Ne var ki, bu tarihten itibaren imzalanan ticaret sözleşmeleri her türlü korumayı kaldırınca, Osmanlı sanayi ve ticareti tümüyle çökmüştü²⁰⁸. Zira sanayi devrimi sonucunda ortaya çıkan üretim patlaması, kaliteli ve ucuz maliyetler sayesinde İngiltere (ve İngiliz tüccarlar) rekabet edilmez bir güç haline geldi.

Sözleşmenin elverişli ve cazip hükümleri ile Osmanlı pazarına giren bu tüccarlar, Osmanlı ülkesini adeta istilâ ettiler. Dolayısıyla, 1838 yılından itibaren imzalanan ticaret sözleşmelerini, Batılı ülkelerin çıkarları doğrultusunda hazırlanmış hukuksal belgeler olarak ifade edebiliriz. Ancak, Osmanlı Devleti bu sözleşmelere taraf olurken, kendi çıkarlarını tümüyle göz ardı ettiği de söylenemez. İngiliz-Türk ticaret sözleşmesi, iki yıl süren müzakerelerden sonra imzalanabilmişti²⁰⁹. O günün koşullarında ve sanayileşen İngiltere karşısında yeterli pazarlık gücüne sahip olmayan Osmanlı Devleti, bu sözleşme ile, ekonomik çıkarlarından daha çok askeri ve siyasi çıkarlarını gerçekleştirmeyi hedef almıştı. Mısır tehdidinin ortadan kaldırılması, ülke içindeki güç odaklarının merkezi denetim altına alınması ve toprak bütünlüğünün korunması gibi hususlar, Osmanlı yöneticilerinin daha çok önem verdiği konular olmuştur.

1838 ticaret sözleşmesinin pratik yaşama geçebilmesi, Osmanlı Devleti'nin temel yapısında birtakım reformları gerekli kılmaktaydı. Devletin temel yapısı ve

---

²⁰⁶ İngiltere ile yapılan 1838 ticaret sözleşmesinin metni için bkz., Yücekök, *a.g.e.*, s.422-425; Ayrıca sözleşmenin önemli hükümleri için bkz., Murat Sarıca, *Siyasal Tarih*, İstanbul, 1983, s.125-126.

²⁰⁷ Sander, *a.g.e.*, s.213

²⁰⁸ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul 1973, s.261; Yücekök, *a.g.e.*, s.394; H.Tahsin Fendoğlu, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul, 2000, s.653

²⁰⁹ Eryılmaz, *a.g.e.*, s.86.

karmaşık bir hukuk düzeni içerisinde, liberal karakterli bu sözleşmenin uygulanması imkansızdı. İngiliz kapitalistlerin yerli ortaklar olarak kullanacakları Hıristiyan unsurların (zimmilerin) hukuksal statüleri uygun değildi²¹⁰. Zimmiler, Müslümanlarla aynı eşit haklara sahip bulunmuyorlar ve devlet yönetiminde yer almıyorlardı.1838 sözleşmesinin özünü teşkil eden, ticarete tam serbestlik ilkesine aykırı olan ve sözleşmenin uygulanmasını güçleştiren bu yapının değişmesi gerekiyordu.

Sanayi devriminin dışında ve uzağında bulunan Osmanlı Devleti, dünyada sanayi devrimini ilk kez ve en önde gerçekleştiren İngiltere ile serbest ticaret sözleşmesi imzalamıştır. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak Osmanlı ülkesi, yalnızca Batı sanayisine hammadde üreten ve yine Batı sanayi mamullerinin açık pazarı olan bir ülke haline gelmiştir. Sözleşmenin vergilerle ilgili hükümlerinin yol açtığı büyük gelir kayıplarının yanı sıra, Batı kapitalizminin üstün rekabet gücü karşısında yerli üretim sisteminin dağılması da devletin gelir kaynaklarının azalmasına neden olmuştur. Bütün bu gelişmeler karşısında, giderlerini gelirleri ile karşılayamayan Osmanlı Devleti, mali dengesini dış borçlanmalarla sağlamaya çalışmıştır. Birbiri ardına gerçekleştirilen borçlanmalarla devlet büyük bir borç yükü altına girmişti. Borçların ve faizlerinin ödenmesinde zor duruma düşülünce, duyun-ı umumiye idaresi oluşturulmuş ve yedi üyesinden altısı yabancı olan bu heyet, borçlara karşılık Osmanlı maliyesini kontrol etmeye başlamıştır. Devletin bağımsızlığını zedeleyen hatta ortadan kaldıran bu uygulamalar ve gelişmeler, devletin sonuna kadar devam etmiş ve bu borçlar (Osmanlı borçları), Lozan'da görüşülen en çetin konulardan biri olmuştur²¹¹.

Ticaret sözleşmesi ve bu sözleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti için yukarıda belirttiğimiz birçok olumsuzlukları bünyesinde taşıyan bir dönem olmakla birlikte, bazı kazanımlara zemin hazırladığını da belirtmek gerekir. Evvelâ, Tanzimat hareketinin özünde bir yasallaşma olgusu bulunmaktadır. Padişah, kendi otoritesinin de üstünde bir güç tanımaktadır ki bu güç

²¹⁰Zimmilerin, reform öncesi hukuksal statülerine ilişkin ayrıntılı bilgi İçin Bkz., Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara, 1989, s.14.

²¹¹Sina Akşin, "Kurtuluş Savaşında ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler", *Lozan'ın 50. Yılma Armağanı*, İstanbul, 1978, s.65

"yasa"dır. Yine bu dönemde ortaya çıkan hukuk alanındaki gelişmeler ve kanunlaştırma hareketleri, geleneksel hukuk sisteminin dışında laik karakterli yeni bir hukuk alanının oluşumuna kaynaklık etmiştir. Bu değişimden devletin kurumsal yapısı da etkilenmiş ve devlet yaşamına yeni kurumlar katılmıştır. Bütün bu gelişmeler, hukuk devletine giden yolun açılmasına ve laikleşme sürecine girilmesine katkıda bulunmuştur.

C. OSMANLI DEVLETİNİN BORÇLANMASI VE KAPİTÜLASYONLARIN OSMANLI EKONOMİSİNE ETKİSİ

Osmanlı imparatorluğu değişik ırk, dil, din ve kültürde olan milletlerden meydana gelmiştir. Müslüman halk imparatorluğu yönetiyor ve yeni topraklar fethediyordu. Fakat zamanla yeni fethedilen yerlerde düzenli bir sistem kurulamamıştır. Merkezden uzak yerlerin yönetiminde problemler ortaya çıkmıştır. Sınırların genişlemesi de aynı hızla devam etmektedir. Devletin kuvvetli ve adaletli yönetimi devam ettiği sürece çeşitli milletler bir arada huzur içinde yaşıyorlardı. Fakat devlet düzeninin bozulması ve kanunların tam olarak uygulanmaması hoşnutsuzluklara neden olmuştur.

Merkeziyetçi mutlak imparatorluk karakterine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün güç padişahlarda toplanmıştır. Dolayısıyla onların durumu ülkeyi doğrudan etkiliyordu. Osmanlı padişahları genellikle ülkeyi kendileri yönetir ve sefere ordunun başında giderlerdi. Duraklama Devri'nde bu durum ortadan kalktı. Osmanlı Devleti'nin veraset yönetimi de Duraklama Devrinde değişikliğe uğradı. Bu durumun yanı sıra bu dönemde devlet adamlarının pek azı makamlarının gerektirdiği tecrübe ve bilgiye sahiptir. Önceki devirlerdeki gibi devlet adamlarında tecrübe ve bilgiye bakılmadan rüşvet ve iltimasla devlet makamları dağıtılmıştır. Sadrazamlar görevlerinde fazla kalamıyorlar ve azlediliyorlardı. Ayrıca Saray kadınlarının yönetimde etkili olması, Eyaletlerde yönetimin bozulması iltimas (kayıрма) ya da rüşvetle tayin edilen valiler, kadılar ve diğer görevliler bilgi ve tecrübe bakımından yeterli değillerdi. Bunlar gittikleri yerlerde halkı soyuyorlar, merkeze iyi görünmek için de bol bol hediyeler gönderiyorlardı. Her tarafta eşkıyalar türedi. Geniş ölçüde

ayaklanmalar meydana geldi. Halkın can, mal ve namus güvenliğinin kalmaması Osmanlı yönetiminde yeni problemlere neden oluyordu. Osmanlı Devletinde yaşanan bu olumsuzlukların aksine Avrupa Devletlerinde ise bu durumun tersi büyük bir uyanış ve diriliş görülmektedir. Rönesans, Reform ve Coğrafi Keşifler Avrupa Devletleri'nin hızla büyümesini sağlamıştır.

Osmanlı Devletinde, duraklamanın diğer en önemli nedenlerinden biri de XVII. yüzyılda doruk noktasına ulaşan Celâli İsyandır. Çıkan isyanlar sonunda halk büyük zararlara uğramış, isyanların yoğunlaştığı yerlerde hayat çekilmez bir hal almıştır. Tarım ve hayvancılık zarara uğrayınca önemli bir geçim kaynağı gelir getirmez olmuştur. Nüfusun hızla artması ile de Anadolu ve Rumeli topraklarında başıboş dolaşan binlerce insan ortaya çıkmıştır. İç isyanların bastırılmasında kullanılan yöntemler de halkla devlet arasındaki güveni sarstı. Bütün bunlarla ahlâki, kültürel ve ekonomik açıdan bozukluklar giderek yaygınlaştı. Ayrıca kapitülasyonlar yüzünden gümrük gelirlerinin azalması da bu dönemde ileride meydana gelecek olan ekonomik çöküntünün en büyük nedenini oluşturacaktır.

Neticede Osmanlı ekonomisi, kapitülasyonlar ve dış borçlar gibi uzun tarihsel Avrupa ülkelerinin denetimi altına girmişti. süreçler sonunda, Kapitülasyonlar, gümrüklerde koruma önlemleri alınmasını engellerken, dış borçlar da ekonominin tam bir batıya yönelmesine yol açmıştı. Aslında “kapitülasyonlar, Haçlı Seferlerinden beri, Akdeniz ticaretinin ayrılmaz bir parçasıydı. Haçlı ordularından arta kalan serüvenciler, Doğu Akdeniz'de yerleşmişler ve ticaretle uğraşmaya başlamışlardı. Bunlara, çeşitli vergi indirim ve bağışlıkları ve kendi mahkemelerini kurma gibi türlü ayrıcalıklar tanınmıştı”²¹². Osmanlı Devleti, ulaştığı medeniyet seviyesi ile döneminin en ileri örneğini vermektedir. Siyasi ve idari teşkilatında en muntazam sistemini kurmuştur. Bu muntazamlığı ekonomik ve kültürel seviyesinde de devam ettirmiştir.²¹³

Osmanlı İmparatorluğu, 18. ve 19. Yüzyıllar da batı'da meydana gelen sanayileşme devriminin dışında kalmış ve bu sebeple ekonomisi büyük ölçüde tarıma

²¹² Tefik Çavdar, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, İstanbul, 1970, s.12.

²¹³ A.Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara, 1973, s. 26.

dayalı bir özellik taşımayı sürdürmüştür²¹⁴. Bu özelliğin yüzyıllar boyunca değişmediği görülmektedir. Tarımsal üretim, devletin son döneminde milli gelirin % 65'ni oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında toplam nüfusun % 80'inin tarım kesiminde çalıştığı görülmektedir²¹⁵. Osmanlı İmparatorluğu, 20.yüzyıla, tarım sektörünü geliştirmek amacıyla bir reform programı uygulayarak girmiş ancak karasaban, döven ve kağnıdan oluşan bir tarımsal altyapıda da, tarımsal üretimi arttırmak mümkün olamamıştır²¹⁶. İlkel yöntemlerle yapılan tarımsal üretimde yalnız savaşlarda kaybolan insan gücünün değil, hayvan gücü kıtlığının da sıkıntısı çekilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında sanayinin durumuna ve gelişimine bakıldığında sanayi, tüketim malları üretmekte, ara ve yatırım malları üreten sanayi dallarına sahip bulunmamaktadır. Sanayinin hammaddesi tarıma dayanmaktadır. Büyük sanayi tesisleri, ordunun ve sanayinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuşlardır. Sanayide, yabancı sermayenin payı düşük, çevirici güç yetersiz, teknoloji geri durumdadır²¹⁷. Enerji daha çok kol gücüne dayanmaktadır. Tarım, sanayi ve madencilik dışında kalan ve bugün sektörler ayrımında hizmet sektörü içinde yer alan, bankacılık, ulaştırma ve ticaret vb. gibi iktisadi faaliyet alanları, Osmanlı İmparatorluğunda Birinci Dünya Savaşı arifesinde, GSMH' nin yaklaşık %33'ünü sağlamaktadır. Hizmet sektörünün Osmanlı Devleti'nin son döneminde hızlı bir gelişme gösterdiği söylenebilir. Ekonominin adeta açık pazar haline dönüşmesi ile bankacılık, demiryolu işletmeciliği ve dış ve iç ticarete önceki dönemlerde görülmemiş bir gelişme kaydedilmiştir²¹⁸.

Dünya ekonomisine açılan ve giderek onunla bütünleşen Osmanlı Ekonomisinin dış ilişkileri zamanla dış borçlarla varlığını sürdürebilen bir duruma gelmiştir. İlk dış borçlar 1840'lı yıllarda Galata bankerleri aracılığıyla ve kısa vadeli

²¹⁴ Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Meryem Koray, *Sosyal Politika*, Ankara, 2005, s.37. ; Yahya S. Tezel, *1986, Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)*, Ankara, 1986, s.92-92. ; Serdar Öztürk ve Fatih Yıldırım, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Çöküşü Ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları", *Ç.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.10, Sayı 2, 2009, s.147,

²¹⁵ Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, İstanbul, 1993, s.22-24.

²¹⁶ Faruk Tabak, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, İstanbul, 1978, s.24.

²¹⁷ Köksal Bilge, *Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi*, İstanbul, 1973, s.16.

²¹⁸ Sencer Divitçioğlu, *Asya Tipi Üretim Biçimi ve Osmanlı Toplumunu*, İstanbul, 1982, s.128.

olarak Fransız bankalarından sağlanmıştır.²¹⁹ Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu hammadde satan yapılmış eşya alan ülke konumundadır. El sanatlarımız iyi, kaliteli ve ucuz Avrupa fabrikalarının mamulleriyle rekabet edemeyince yabancı mallar iç piyasaya hakim olmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan 19. yüzyılda batılı müteşebbislere ülkede madencilik alanında imtiyazların verilmeye başlandığı döneme kadar madenler üzerinde her ne şekilde olursa olsun devletin mülkiyet hakkına sahip olduğu görülmektedir²²⁰.

Osmanlı İmparatorluğu geleneksel mali ve ekonomik sisteminde belli başlı dönüm noktaları yaşamış ve 1854 Kırım Savaşının ardından gerçekleşen Paris Konferansıyla toprak bütünlüğünü Avrupa garantisi altına almıştır. Kısaca değişim, savaş, savaş, anlaşmayı ve anlaşma da mali sistemin teslimiyetini getirmiştir Osmanlı çökerken salah fikirleri ve uygulanmak istenen tedbirler yeni bir dünyanın doğuşunu zorladığı fikirlerin eseri olmaktan ziyade geleneksel sistemin bozulduğunu görmekten ileri gelen fikirlerin eseri olduğu için bu tedbirler işleri hep ilk hallerine yani püriten ifadesine çevirme düşüncesi eksenliydi. Bu görüşe dayanarak 17. yüzyılda yapılan teşebbüslerin hiç biri başarılı olamamıştır²²¹.

Bu genel gidiş kendini isyanlarla, ihtilallerle, eşkıyalıklarla, kötü mali tedbirlerle, zararlı ticaret ve para siyasetleriyle kendini göstermiş ve bunların hepsi ülke'nin ekonomik anlamda gerileyen bir memleket haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Avrupa da ekonomik ve teknolojik temele dayanan yeni bir uygarlığın doğduğu görülmektedir. Batı Avrupa ortaçağ Uygarlığından bir yenisine geçmenin sancılarını yaşamaktadır. Batı uygarlığının bir yandan Amerika'ya, öte yandan Doğu Avrupa'ya genişlemesi Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünü hızlandırmıştır. Zira devlet hala ortaçağ uygarlığı içinde ve yeni uygarlığın burnunun dibinde bulunmaktadır. Lale Devrinin sulh siyaseti devlet-i âli zihniyetinde bir değişim olduğunun belgesi olmakla beraber kısa sürmüştür. Yeni uygarlığın baskısına karşı askeri savunma düşüncesi üstün gelmiş ve askerlik müessesinde ıslahat yapmak üzerinde durulmuştur. Sonuçta çöküşün resmi son iki yüz yılda hem

²¹⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, 2008, İstanbul, s.22.

²²⁰ Serdar Öztürk ve Fatih Yıldırım, *a.g.m.*, s.148.

²²¹ Serdar Öztürk ve Fatih Yıldırım, *a.g.m.*, s.151.

kuvvetlenmiş hem de yeni şekiller almaya başlamıştır²²².

XVII. ve XVIII. yüzyılda ortaya çıkan iktisadi bunalım ile birlikte iki eğilim ortaya çıkmaktadır. Toprakta tımar sisteminin çözülmesi, vergi gelirleri toplamında iltizam usulünün gitgide daha çok kullanılması, varlıklı yerel ayanların türeyişi ile ekonomik fazlanın denetiminin adem-i merkezileşmesi devletin iktisadi bunalımını başlatan unsurlardır. Bunların meydana gelmesinde de iç ve dış etmenler önemli olup, ticaret yollarının değişmesi, vergiden alınan karların düşmesi başta gelmektedir. Nüfus artışı ve Avrupa'nın askeri alanda elde ettiği gelişimin etkileri de tüm sistemi saran bu bunalımın şiddetlenmesine yol açtı.²²³

Bu arada, askerî bakımdan güçlenen Avrupa ülkeleri, askerî güçleriyle orantılı olarak artan siyasal etkilerini, ekonomik, ticarî ve hukuksal ayrıcalıklarının çoğaltmak için kullanmaya başlamışlardı. Sonuç olarak, Batının gerçekleştirdiği sanayi devriminin dışında kalan Osmanlılar, yarı-sömürge durumuna düştüler. Bu süreç sonunda imparatorluk, gümrük duvarları ve vergi organları üzerinde bile denetimini yitirdi". Bu ayrıcalıklara ek olarak dış borçlar da Osmanlı ekonomisini büyük bir baskı altında tutuyordu²²⁴. Bu baskı, sonunda ekonomik ve malî yıkıma kadar gitti. 19. yüzyılın ortalarına doğru, Osmanlılar kendi imparatorlukları üzerindeki denetimlerini bütünüyle yitirmişlerdi, "İngiliz Elçisi Sir Stratford Cuning, imparatorluğa kendisinin önerdiği yenilik atılımlarının (reformların), malî olarak desteklenmesi için dış borçlanmaya gidilmesini öğütüyordu"²²⁵. Padişah ve vezirleri, ilk başta, malî bağımlılığın, siyasal bağımlılığa yol açacağı kaygısı içinde bu öğüde uymak istemediler. Fakat sonradan, 1852 yılında, ilk dış borç anlaşması yapıldı. İlk ortaya çıkış şekliyle ele alınacak olursa, ülkemizin dış borç krizleriyle karşı karşıya kalması hiç ummadığı bir zamanda ve şartlarda olmuştur.²²⁶ "Kırım Savaşı'ndan sonra da, 1854'ten başlayarak tahvil karşılığı borçlanmalar sürekli bir yükselme gösterdi"²²⁷. Osmanlı ekonomisinin yapısı ve kötü yönetilen hazine, bu

²²² Niyazi Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz ?*, Ankara, 1972, s.10-19.

²²³ Kiray, a.g.e, s.55; Osmanlı ekonomisinin sarsılma nedenleri üzerine Bkz., Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 1972, s. 169-173.

²²⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık Ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul, 1994, s.11-15.

²²⁵ M.Şeker, a.g.e., s.113.

²²⁶ Çavdar, a.g.e., s. 39

²²⁷ Türkel Minibaş, *Çağ Atlama Serüveni*, İstanbul, 1994, s. 42.

yükselmenin ardında yatan nedenler arasındaydı.

Osmanlılar için bir başka kısır döngü başlamıştı. Osmanlı Maliye Nezareti, 6 Ekim 1875'te bir ilan yayınlanıp bütçe açığının 5.000.000 lirayı ve hükümetin 5 (beş) yıl süreyle bu borç faizlerini ödemeyi durdurduğunu açıklamıştır. Borçların bir bankalar kuruluna devredileceğinin açıklanması ise Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin ayak sesleri olurken, siyasi gücü ve prestiji bitmiş olan Osmanlı'nın da itibarı yok oluyordu. Bu ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun iflasının ilanıydı. Osmanlı Devleti'nin ilk dış borçlanma teşebbüsü gibi, ilk iç borçlanma teşebbüsü de XVII. yy. da gerçekleşmiştir²²⁸.

Osmanlı maliyesinin savaş ve maaşlar için XVII. yy'da giriştiği iç borçlanma yarım kalmış, yine aynı amaçla 1683'ten sonra ülke çapında 327 milyon 500 bin akçelik bir iç borçlanma (imdad-ı seferiye) teşebbüsüne girişilmiştir. 1775'te de gelir kaynakları arayışları içinde "esham" uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulama bir iç borçlanma olup, belirli bir marjın üzerindeki mukataa gelirleri²²⁹ halka satılıyordu. Eshamın kişiler arasında devri serbest olup, vergiye tabii idi. Ancak devletin ödediği esham faizleri, gelirleri aştığından dolayı sağlıklı bir gelir kaynağı olmaktan çıkmıştı. 1855'lere gelindiğinde bütçe açığını kapamak üzerine düşünülen bu iç borçlanma, "Esham-ı Cedide" adlı % 6 ve % 2 itfa bedeli olan tahviller, "Tahvilat-ı Mümtaze" adlı 10 yıl vadeli, % 6 faizli hazine bonoları ve özellikle % 6 faizli ve değişik vadeli "sergi" adlı tahviller çıkarıldı. Abdülmecit, alacaklıların endişeleri üzerine Hazine-i Hassa gelirlerini azaltıp, bir komisyon kurulması için kanun çıkarmıştır. Böylece "Muvazene Defteri Nizamnâmesi" ile devlet bütçesinin nasıl hazırlanacağı, uygulaması ve denetlemesi hususları bir hükme bağlanmış oldu.²³⁰

Daha pahalı şartlarda alınan dış borçlar, ekonominin üzerine ek bir baskı

²²⁸ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamit Ve İslâm Birliği*, İstanbul, 1995, s. 49-50.

²²⁹ Mukata'a, Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin gelir kalemlerinden biridir. Arapça'da "kesilme" anlamına gelen bu kelime, bir gelirin belirli bir bedel üzerinden bir mültezime veya emine "sürelî, yıldan yıla veya kayd-ı hayat şartıyla kesilip verilmesi" demektir. Buna göre ister iltizam suretiyle, ister emanet yoluyla tahsil edilen devlet varidatından her bir kalemden tespit olunan gelir toplamına da mukata'a denir. Bkz., Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara, 1988, s.88-90.

²³⁰ Açıba, *a.g.e.*, s. 43

yapıyordu. Ekonomi, dış borçların ana para ve faiz ödemeleriyle, daha da güçsüzleştiğiçe, imparatorluk yeni borçlanmalara gidiyordu. Dış borçlanma yoluyla elde edilen kaynaklar, verimli alanlara yatırılmadığından, ekonomik durum gün geçtikçe kötüleşiyordu. “Ekonominin ve borçlanmanın şartlarda o derece kötüleşmişti ki, Osmanlılar kimi zaman kâğıt üzerinde borçlandıkları paranın ancak yarısını alabiliyorlardı.”²³¹

Devlet, ticarî merkezleri ve yolları geliştirecek, ülke içinde ekim yapılan alanın genişletilmesi için halka yardım ederek ve sömürgeleri yoluyla uluslararası ticareti destekleyerek, imparatorlukta temel ekonomik işlevlerini yerine getiriyordu. Fakat bütün bu çabalar, yöneticinin içinde yaşadığı siyasal ve toplumsal düzen çerçevesinde, çağdaş bir kapitalist ekonomi ilkelerine göre gerçekleştirilecek malî ve siyasal çıkarları ortaya koyamıyordu. Oysaki böyle bir düzenin bilgi ve örgütlenmesine sahip olan Avrupa, Osmanlıların Ortadoğu imparatorluklarına karşı büyük bir tehdit oluşturmuştu. Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısı, kapitalist ekonomik gelişmenin sağlanmasına uygun değildi. Bu nedenle, imparatorluğun ekonomisi cılız kaldı ve dışa bağımlı duruma geldi.

Osmanlı Devleti'nin egemenliğini sınırlayan ve zamanla Osmanlı ekonomisinin gelişmesini köstekleyen kapitülasyonların olumsuz sonuçları bu şartlarında etkisiyle XIX. yüzyılda daha belirgin hale geldi. Yerli sanayi dalları kapitülasyonların korunması altında ülkeye giren yabancı mallarla rekabet edemeyerek çökme noktasına kadar vardı. Eşit olmayan gümrük ve vergilendirme şartları, yerli girişimcilerin büyük zarar görmesine yol açtı. Gerçi bu ticaret anlaşmasında Osmanlı pazarlık gücüne sahip değildi. Üstelik bu anlaşma ile kaçak ticaretin kontrol altına alınacağı iddia edilse de²³² dışa karşı korunma tedbirleri getirilmeden içerdeki kayıtların kaldırılması ülkeyi Avrupa'nın açık pazarı haline sokmuştur. Böylece Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığı süreci başlamıştır..

Osmanlı Devleti'nin dış ticaret dengesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında açık

²³¹ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1970, s. 229

²³² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 1995, s.92-93.

verdi.²³³ Osmanlı'nın bütçeyi dengelemek için gösterdiği gayretler, 1850'lerde başlayan ağır borçlanmalara yol açtı. XIX. Yüzyılda iç borçlanma, özellikle de uzun vadeli iç borçlanma ciddi bir seçenek değildi, çünkü içindeki mali piyasaların büyüklüğü, devletin borçlanma gereksinimlerini karşılamaktan çok uzaktı. Bu durumda iki seçenek kalıyordu; kağıt para ve dış borçlanma.²³⁴ Dolayısıyla Osmanlı yönetiminin Avrupa para piyasalarına uzun vadeyle tahvil satarak mali sorunları ertelemek kolay bir çözüm gelmiştir. 24 Ağustos 1854'te 5.500.000 Osmanlı lirası tutarındaki ilk borçlanma gerçekleşti. İlk anda 3.300.000 liralık kısmı kullanılacak olan bu borçlanma da faiz % 6 ve ödeme süresi 33 yıldır. 1856'da ilan edilen "Islahat Fermanı"nda garanti edilen reformları gerçekleştirmek amacıyla borçlanma siyasetine hız verildi.²³⁵ 1854-1865 yılları arasında 11 yıllık dönemde toplam 40.470.000 liralık borçlanmaya gidildiğine göre, her şeye rağmen 1865'e kadar alınan borçların normal düzeyde seyrettiği söylenebilir. Fakat yeterli insan gücü, bilgi ve alt yapı bulunmadığından alınan borçlar yatırıma dönüştürülemedi, Osmanlı borçları ülkenin kaynaklarını yabancılara aktarmanın bir aracı olmuş, her geçen gün büyük oranlarda artarak devam etmiştir.

Borçlanmayı kolaylaştıran bir etken de 4 Şubat 1863'de Osmanlı Bankası'nın kurulması oldu²³⁶. Bu tarihten itibaren borçlarda önemli artışlar olmuş ve 1865-1874 yılları arasında 204.460.000 lira borç alınmıştır.

Özellikle daha önceleri gelir etme amacı ile yabancı ülkelere verilen kapitülasyonlar, sürekli hale gelmesinden sonra ekonomik tavizlere dönüşmüş ve imparatorluğun çöküş sürecini hızlandırmıştır. 1774 Kaynarca Anlaşması ile kaybedilen savaşın sonrasında, 1776 İran savaşları, Osmanlı maliyesine ek finansman ihtiyacını doğurmuştur. Dış borçlanma amacıyla Fas'tan borç alma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu durumda iç borçlanmaya gidilmesi tercih edilmiştir. Öte yandan 1787-1792 savaşlarında da Cezayir'den 1 milyon kuruş borç istenmiş ancak yine bu teşebbüs de başarıyla sonuçlanmamıştır.

²³³ Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları (1838-1914)", *Milli Kültür*, Ankara, 1990, s. 28.

²³⁴ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, İstanbul, 1999, s. 232

²³⁵ Bayram Kodaman, *a.g.m.*, s. 29

²³⁶ Osmanlı Bankası'nın kuruluşu ve Osmanlı ekonomisindeki etkinliği için Bkz. Ethem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 83.

Uzun yıllar sık sık yaşanan savaşlar ve girişilen reformlar nedeniyle Osmanlı bütçesi büyük açıklar vermeye başlayınca devlet kısmen iç borçlanmaya kısmen de tağşişlere başvurmak zorunda kaldı. Ayrıca imparatorluk içinde meydana gelen ayaklanmalar gibi sosyal olaylar imparatorluğun iktidar gücünün sarsılmasına neden olmuştur. Avrupa devletleri, Osmanlı Devletine mali reformlar yapması için baskı yapmaya başladı²³⁷.

1844 yılında Osmanlı Devleti tağşişlere son verip, Galata Bankerleri aracılığıyla Fransa'dan kısa vadeli borçlanmaya başladı. Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla kadar, bütçesindeki gelir yetersizliklerini ve bütçe açıklarını karşılamak gerektiğinde, sermaye sahibi zengin Galata bankerlerinden (sarraflarından) alınan yüksek faizli kredileri, başka bir ifade ile, yabancı sayılabilecek kişilerden sağladığı iç borçlanmaları kullanmıştır. Bu arada, Galata bankerlerinin ithalatın sürdürülebilmesi için faizli kaime çıkarılması yönündeki baskılarının da sonucu, 1840 da Osmanlı Devleti % 8 faizli kaimeler çıkartmış, bunu faizsiz kaimeler takip etmiştir. Bu süreçte bankerlerin elindeki faizli kaimeler pirim yapmış, faizsiz kaimeler ise değer kaybetmiştir.²³⁸ Osmanlı Devleti, iç borçlanmalar (dalgalı borçlar) dışında, ilk kez Ruslarla yapılan Küçük Kaynarca Anlaşması üzerine, Rusya'ya ödemek durumunda kaldığı 15.000 kese savaş tazminatının da zorlaması ile, dış borç bulma ihtiyacı hissetmiş, buna rağmen, 1854 yılına kadar dış borç almamış ve dış borcu bulunmayan sayılı ülkelerden birisi olarak kalmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de dış borçlanmaya başvurmanın onur kırıcı ve uluslararası alanda statü kaybı olarak değerlendirilmiş olması ve Padişahların şer'i hükümler kaşısında "gavurdan borç alınmaz" anlayışlarıdır²³⁹. Tüm bu iç ve dış etkiler sonucunda Osmanlı Devleti 1854 yılında Kırım Savaşı sürecinde ilk dış borçlanmasını gerçekleştirmiştir. İlk borcu diğer borçlanmalar izlemiş, imparatorluğun çöküş süreci iç ve dış etkenlerle hızlandırılmış ve sonuçta borçların ödenememesi aşamasına gelinmiştir. Bu aşamadan sonra borçların ödenebilmesi için yabancı ülkelerin etkisinde olan Düyun-Umumiye İdaresi kurulmuştur. Ancak bu idare Osmanlı'nın çöküşünde önemli

²³⁷Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500 -1914*, İstanbul, 2001,s.165.

²³⁸Gülten Kazgan, "Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi", *Bilimsel Sorunlar Dizisi*, İstanbul, 1999, s.86.

²³⁹Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul, 1999, s,206-209.

etkileri olan siyasi ve ekonomik bir yapı içerisinde çalışmalarını sürdürmüştür. Tüm bu gelişmeler sonucunda Osmanlı Devleti arkasında büyük bir borç yükü bırakarak, çöküş sürecini tamamlamıştır²⁴⁰. Bu dönemde ulaştırma, elektrik, bankacılık ve madencilik gibi karlı yatırımları tercih eden yabancı sermaye girişinde önemli artışlar oldu. Osmanlı siyasi ve ekonomik hayatındaki İngiliz ve Fransız etkisi yerini Almanlara bıraktı. İttihat ve Terakki döneminde de devam eden bu durum sonucunda Osmanlı topraklarındaki Alman yatırımlarında önemli artışlar görülmüştür.

Bu olaylar sonucunda aldığı borçları yatırıma dönüştüremeyen Osmanlı yönetimi 1875'de borçlarını ödeyemeyeceğini açıklayınca 1881'de alacaklıları temsilen Duyun-ı Umumiye kuruldu. Osmanlı Devleti 1881'den 1914'e kadar gelirlerinin bir kısmını dış borç ödemeleri için bu kuruluşa bıraktı. Böylece devletin en likit gelirlerinden bazıları bu kuruma devredildi. Bunlar arasında, evraklardan, alkollü içkilerden ve tütünden alınan dolaylı vergiler, tuz ve tütündeki devlet tekelleri ve ipekten alınan aşar bulunmaktaydı. Düyun-ı Umumiye İdaresi fonksiyonlarını yerine getirerek 1882-1914 yılları arasında borç faizi olarak 124 milyon sterlin ödemiştir. Örneğin; ipekten alınan aşarı arttırmak için Bursa'da parasız bilgi veren ve dut ağacı dağıtan bir enstitü kuruldu. Yaklaşık 20 yılda 12-20 milyon civarında dut ağacı dikildi. Dünya da ipeğe olan talebin de artmasıyla üretim ve ihracatta büyük artış olmuştur. Benzer kampanyalar, tuz üretimi için de yapıldı ve ihracat yoluyla yapılan satışlar 1892-1909 yılları arasında 6 katına çıkmıştır.

Ayrıca, Düyûn-ı Umumiye'nin ısrarıyla tüm yabancıların pul vergisine tabi tutulmasının sağlanmasıyla 1894-1902 yılları arasında bu vergilerin gelirlerinde %60'lık bir artış sağlanmıştır. Fakat, borçların sadece %40'ı faizlerin ise sadece %80 kadarı ödenmişti.

Düyûn-ı Umumiye İdaresinin Osmanlı malîye örgütü içerisindeki yeri zamanla genişlemiş ve 1914 yılında ikinci bir malîye bakanlığı halini alacak kadar güçlenmiştir. Kurulduğu tarihte gelirleri 2.54 milyon liradan ibaret olan bu idarenin gelirleri, 1911-1912 malî yılında 8.16 milyon lirayı bulmuş, yani toplam devlet gelirleri içindeki payı % 17'den % 27'ye yükselmiştir.

---

²⁴⁰ Murat Şeker, *a.g.d.*, s.115.

Kıscacası Duyûn-ı Umumiye'nin kurulmasıyla birlikte Osmanlı, siyasal ve ekonomik alanlarda oldukça yüksek bedeller ödemek pahasına da olsa küçümsenmeyecek ölçüde doğrudan yatırıma tanık olmuştur. 1889-1914 yılları arasında milli gelir %56 artmıştı. Ortalama yıllık artış %2'ye tekabül etmekte iken. yıllık ortalama nüfus artışı %1'ler seviyesinde olduğu için kişi başına gelir artışı yılda %1 şeklinde olmuştur²⁴¹.

Düyûn-ı Umumiye'nin ayrıca, Türkiye malî tarihinde muhasebe ve bütçe tekniklerinin geliştirilmesi ve çağdaştırılması, ülkedeki gelir ve giderlerin kaydı, verginin doğru bir şekilde tarh ve tahakkuku ve alacakların tahsil ve takibindeki işlemlerin mükemmelleştirilmesindeki yeniliklerde payı olan ve bu bilgilerin öğrenildiği bir kurum olduğu da belirtilmektedir²⁴². Ancak buna rağmen Düyûn-ı Umumiye'nin ağır etkilerinden Osmanlı Devleti uzun bir dönem kurtulamayacaktır²⁴³.

1.Mali Bunalımın Nedenleri

Osmanlı İmparatorluğu 19. Yüzyılda, Avrupa'daki uluslar için açık bir pazar haline gelmiştir. Savaşların kaybedilmesi ile ekonomik çöküş başlamış, kapitülasyonlar ve Sanayi Devriminin getirdiği yeniliklere yabancı kalmak da imparatorluğun yıkımını kaçınılmaz kılmıştır. Kapitülasyonlar nedeni ile yabancı sermaye Osmanlı'ya gelerek Osmanlı ekonomisinin temelinden sarsılmasına neden olurken teknolojik geri kalmışlık da ayağa kalkma umutlarını yok etmiştir.

Osmanlı Devletinde malî bunalımın çeşitli sebeplerini savmak mümkündür. Bu sebepler; konjontürel, ekonomik ve sosyal sebepler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak, başlıca sebepler arasında, savaşların eskisinden daha uzun sürmesi ve bu nedenle askerî harcamalardaki artış, devlet kadrolarında şişme, üretim yetersizliği ve gelirin düşmesi, ayaklanmalar, eşkiyalık hareketleri, âyânlığın

²⁴¹ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: 1. Küreselleşmeden 2. Küreselleşmeye*, İstanbul, 1999, s. 47.

²⁴² İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", *Osmanlı Devleti Tarihi* (Ed.: E. İhsanoğlu), C.I. Feza Yayınları, 1999, s.290

²⁴³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983, s.35. ; B. Elif Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 2002, s.186-198

güçlenmesi, yolsuzluklar, şehir nüfusun zamanla artması. Avrupalıların Amerika'yı keşfinden ve doğu ile olan ticaret yollarının değişmesinden sonra Osmanlı'nın nispeten ticarî ödemenin azalması gibi sebepler sayılmaktadır²⁴⁴. Dolayısıyla bu dönemde başlayan yeni savaşlar Osmanlı için gelir kaynağı olmaktan uzak, ağır bir yük olarak kendini hissettirmiştir²⁴⁵. Mali idarede ve konularda yapılan ıslahat çalışmaları Tanzimat öncesi ve sonrası olarak iki grupta incelenmesi gereklidir²⁴⁶.

Ülkelerin dış borçlanma nedenlerinden birisi de yerli sermaye birikiminin yetersizliği ve yerli üreticinin rekabet gücünü yitirmesi sonucu, ülke pazarının yabancıların eline geçmesidir. Osmanlı ekonomisinde de bu durum çöküş sürecinde görülmüştür.

Özellikle 1838 Ticaret Anlaşması ile İngiltere'ye sağlanan ticari kolaylıklar kısa bir sürede diğer Batı Avrupa ülkelerine de sağlanmıştır. Böylece Batı Avrupa'dan gelen kapitalizm, Osmanlı ekonomisinde hakim güç olma sürecine girmiştir.

Konjonktürel Nedenler

Bu döneme ilişkin konjonktürel şartlar dış ve iç gelişmeler olarak ortaya konulmalıdır. Dünyadaki konjonktürel gelişmeler bir yandan ülke ekonomilerini etkilerken, diğer yandan ülkelerin iç konjonktür gelişimini de etkisi altında bırakabilmektedir Osmanlı Devletinde döneme ilişkin dış konjonktürel gelişmeler, dünya ticaretinde meydana gelen gelişmeler doğrultusundadır.

Özellikle 15. Yüzyıl sonlarından itibaren büyük denizlerin keşifleri, Akdeniz çevresinde yoğunlaşan ticaretin okyanuslara açılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Akdeniz ekonomisine hakim olan Osmanlı Devleti bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir

Bu gelişmelerin yanı sıra savaş dönemlerinde ticari faaliyetler gerileme

²⁴⁴ Emine Kiray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul, 1993, s.53-54

²⁴⁵ Mehmet Arslanoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlar Sorunu", *Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, C. IV, S.1, 1973, s.120.

²⁴⁶ Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Ankara, 2005, s.369.

ivmesi kazanmakta ve başka devletler arasında ortaya çıkan savaşlar bile Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemekteydi. Bu olumsuz etkiler ticaretin aksamasının yanında gümrük gelirlerinin de düşmesine neden olmaktadır. On sekizinci yüzyıldan itibaren ülkeye yerleşen yabancıların sadece toptan ticaret iznine hakkı olmasına rağmen, yabancıların yerli Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlarla iş yapma eğilimi, zamanla Osmanlı'nın iç ticaretinin azınlıkların eline geçmesine neden olmuştur. Ayrıca Avrupa'da temel mallara olan talep artışı, nisbi fiyatların yükselmesine neden olmuştur.

Ancak aynı dönemde bu malların fiyatları Osmanlı ekonomisinde oldukça düşük kalmıştır²⁴⁷. Bazı eyaletlerde artan mal ihracatı, ekonomide bu mallara ilişkin daralmaya yol açmış ve denetimsiz ticaret giderek artmıştır²⁴⁸. Bu döneme ilişkin unutulmaması gereken bir diğer konjonktürel gelişme de Osmanlı Devleti aleyhine işleyen kapitülasyonlardır²⁴⁹. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyon politikasında mali ve politik amaçları söz konusudur. Mali amaç, Osmanlı topraklarından kapitülasyonlar sonrasında olacak yoğun ticaret akışından elde edeceği vergi ve benzeri gelirlerdir. Politik amaç ise, Osmanlıların bazı ülkelere sağladığı avantajlar sonucunda, diğer ülkelere karşı kapitülasyonları siyasi koz olarak kullanma isteğidir²⁵⁰. Ancak başlangıçta bazı mali ve siyasi amaçlarla verilen kapitülasyonlar, imparatorluğun gerileme döneminde siyasi ve ekonomik açıdan ülke aleyhine işleyen bir işlev üstlenmiştir. Kapitülasyonlar, giderek artan tavizlere dönüşmüştür.

Ekonomik Nedenler

Osmanlı ekonomisinde ve mali yönetiminde meydana gelen olumsuz gelişmeler; askeri harcamalar ve sefer giderlerindeki artış, devlet kadrolarındaki şişmeler, üretim yetersizlikleri, gelir düşüklüğü ve özellikle dış ticarete yaşanan sorunlardır²⁵¹. Osmanlı Devleti'nde bütçe açıklarının giderek arttığı ve devletin vergi geliri elde etmekte başarılı olamadığı çalışmanın başlarında bahsedilmiştir. Bu bağlamda dünya ticaretinde meydana gelen gelişmeler devletin merkezi otoritesinin

²⁴⁷ Nihat Falay, *Maliye Tarihi*, İstanbul, 1989, s.80.

²⁴⁸ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçları*, İstanbul, 1993, s.53-55.

²⁴⁹ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi: 1. Küreselleşmeden 2. Küreselleşmeye*, İstanbul, 1999, s.26-27.

²⁵⁰ Inalcık, *a.g.e.*, s.1973.

²⁵¹ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s. 235-237.

zayıflamasına, vergi gelirlerinin azalmasına ve üretimin düşmesine neden olmuştur. Osmanlı bütçesi en çok savaş dönemlerinde açıklar vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemindeki padişah değişikliklerinin süreklilik göstermesi, beklenmedik bir gider olan cülus bahşişlerinin, bütçenin değişmez bir gider kalemi olmasının yolunu açmıştır. Bu tür sabit ve değişken ödemelerin haricinde sefer giderleri de bütçe giderlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle savaş yıllarının barış yıllarından daha fazla olduğu bu dönemde, geçici bir gider gibi gözüken sefer giderleri sürekli bir ek gider konumuna gelmiştir. Devlet kadrolarındaki şişmeler ise ordunun genişletilmesi sonucunda meydana gelmiştir. Ayrıca boşalan kadrolardan hazinenin haberi olmamakta ve ödenen aylıklar ileri gelen askerler arasında paylaşılmaktadır. Bunun yanı sıra bir yandan toprak kayıpları ve gelirler azalırken, öte yandan mevcut görevlilerin aylıklarını almaya devam ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu durum, bütçeye bir ek yük teşkil etmektedir²⁵². Osmanlı ekonomisinde yaşanan mali bunalımda dış ticarete meydana gelen gelişmeler önemli bir rol oynamıştır. 1838 yılında imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ile dış ticaret hadleri açısından Osmanlı'nın aleyhine işleyen bir süreç başlamıştır. Başlangıçta İngiltere'ye tanınan ayrıcalıklar zamanla tüm Avrupa ülkelerine tanınmış ve Avrupalı tüccarların yerli tüccarlara karşı daha üstün bir hale gelmesinin önü açılmıştır²⁵³.

Ayrıca bu gelişmelerin haricinde Osmanlı ekonomisinde teknolojik hamleleri besleyecek bilgi altyapısının eksikliği, ekonomide üretim yetersizliğine neden olmuştur. Örneğin tarımda teknolojinin kullanılamaması üretimin sadece doğal şartlara kalmasına yol açmış ve üretim doğal olaylardan direkt etkilenmiştir. Üretim yetersizliği beraberinde vergi kaybını da getirmiştir²⁵⁴.

Bu süreçten Osmanlı sanayisi olumsuz yönde etkilenerek krize kadar sürüklenmiştir²⁵⁵.

Sosyal Nedenler

²⁵² Murat Şeker, *a.g.d.*, s.115.

²⁵³ Emine Kiray, *a.g.e.*, s.74-75.

²⁵⁴ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.214-216

²⁵⁵ Rıdvan Karluk, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İstanbul, 1983, s.41.

Osmanlı ekonomisinde yaşanan olumsuz hava mali bunalımla körüklenmekte ve bu durum halk arasında hoşnutsuz bir durum yaratmaktadır. Gerek ayaklanmaların çoğalması gerekse eşkıyalık gibi güvenlik karşıtı yapının genişlemesinde, yaşanan mali bunalımın etkisi olmuştur. Mali bunalımın hem nedenlerinden hem de sonuçlarından biri olan iç güvensizlik bu dönemde doruk noktasına ulaşmıştır. Bir yandan halkın geçim imkânlarını daraltan ekonomik ve konjonktürel gelişmeler, bir yandan da savaşların çoğalması iç güvensizliği artıran başlıca nedenlerdendir²⁵⁶.

Bu tür gelişmeler sonucunda, ülkede giderek artan eşkıya gruplarının ve devlet adına iş görenlerin baskısı halkı toprağından alıp bir kısmının köyden şehre göçmesine, bir kısmının da eşkıya gruplarına katılmasına yol açmıştır. Ayrıca merkezi otoritenin zayıflığı mahalli güçlerin etkin hale gelmesi, ayanların derebeyi olma sürecine katkıda bulunmuştur. Öte yandan devlet adamlarının yaptığı iddia edilen yolsuzluklar, bürokrasinin rüşvet altında yürümesi halkı huzursuz eden önemli bir etkidir. Yine yukarıda bahsi geçen köyden kente göçün başlaması bir anlamda emeğin topraktan koparılmasına neden olmuştur. Emeğin topraktan koparılması sonucu, bir yandan şehirde yaşayanların mal talebi yükselmiş, buna karşın tarımsal üretim azalmıştır²⁵⁷.

2.Mali Bunalıma Karşı İslahat Hareketleri

Osmanlı Devleti'nde on sekizinci yüzyılda çeşitli ıslahat hareketleri yapılmasına rağmen bu çalışmalar genelde padişahların ömürleriyle orantılı olarak geçici, devamı getirilmeyen çalışmalardır. Bu dönemde daha çok askeri alanlarda ıslahat çalışmaları yapılmış ve devlet idaresine ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Mali idarede ve konularda yapılan ıslahat çalışmaları Tanzimat öncesi ve sonrası olarak iki grupta incelenmesi gereklidir²⁵⁸. 19. yüzyıl başlarında derinleşen bunalıma çözüm arayışları için İmparatorluk bir dizi önlemler almaya çalışmıştır. II. Mahmut döneminde (1808 - 1839) yeniçeri tımarları feshedilmiş, topraklar köylüye kiraya

²⁵⁶ Murat Şeker, *a.g.e.*, s.120.

²⁵⁷ Ahmet Tabakoğlu, *a.g.e.*, s.217-234.

²⁵⁸ Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare*, Ankara, 2005, s.239-243.

verilmiş, silahlı kuvvetler ıslah edilmeye çalışılmıştır²⁵⁹.

Tanzimat öncesinde yapılan çalışmaların başında Osmanlı hazinelerinin birleştirilmesi gelmektedir. Başlangıçta tek hazine sistemine göre düzenlenen mali yapı on sekizinci yüzyılın sonlarında çoklu sisteme dönüştürülmüş ancak kısa bir süre sonra tekrar birleştirilmesine yönelik çalışmalara başlanılmıştır.

Tanzimat döneminde öngörülen başlıca mali uygulamalar ise şunlardır:

-Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde, devlet gelirlerinin tümünün doğrudan merkezi hazineye gelmesi ve giderlerin de bu hazineden yapılması,

-Vatandaşların vergi karşısında eşit olup, muafiyetlerin kaldırılması,

-Örfi vergilerin kaldırılması, bunun yerine halkın mali gücüne ve servetine göre vergilendirilmesi, giderlerin kanunlarla sınırlandırılması,

-Vergi toplama yetkisinin sadece devlet memurlarına bırakılması, iltizam sisteminden vazgeçilmesi,

-Tımar sisteminin yerine tüm devlet memurlarının maaşa bağlanması ve bazılarının et ve ekmek tayınatı tahsis edilmesi,

-Memurların gittiği ve geçtiği yerlerdeki giderlerinin kendi maaşından ödenmesi ve bu amaçla halktan alınmakta olan avarız, nüzul gibi ödemelerin kaldırılması,

-Muhasebat-ı Maliye için "Meclis-i Muhasebe-i Maliye"nin kurulması.

Bu çalışmaların yanı sıra mali bunalıma çözüm için paranın değeriyile oynayarak hazineye gelir sağlanması amaçlanmıştır. Devlet emriyle halktan satın alınan gümüş ve altınlar hazinede toplanıp daha yüksek bir değerden piyasaya sürülmüştür. Ancak bu uygulama bir yandan kalpazanlığın artmasına, diğer yandan enflasyonist bir ortama neden olmuştur²⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nin özellikle on dokuzuncu yüzyılda yaptığı ıslahat

²⁵⁹ Nihad S. Sayar, *Türkiye imparatorluk Dönemi Siyasi, Askeri, idari ve Mali Olayları*, İstanbul, 1978, s.174-175.

²⁶⁰ B. Elif Yılmaz, *a.g.e.*, s.186-198.

hareketleri, Batılı ülkelerce Osmanlı Reformları olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemde İngiliz etkisi diğer ülkelerin etkisine oranla daha yüksek düzeydedir. Tanzimat ve devamında uygulana gelen ıslahat hareketleri, Batı kapitalizminin Osmanlı ekonomisinde daha fazla nüfuz sahibi olmasını sağlamıştır²⁶¹.

3. Rüsüm-ı Sitte Antlaşması Ve Muharrem Kararnamesi

Rüsüm-ı Sitte; altı adet vergi anlamına gelmektedir. Borçlarını ödeyemeyecek duruma gelen Osmanlı Hükümeti, kısa vadelerle Galata bankerlerinden borç almak zorunda kalmıştır. Hükümet, 1879'da evvelce almış olduğu ve 9 milyon altın olan kısa vadeli borçlar için tütün, tuz, pul, alkollü içkiler, balık avı vergisi ve ipek vergisi gelirlerini Galata bankerlerine karşılık olarak göstermek zorunda kalmıştır. 6 adet vergi anlamına gelen bu vergi gelirlerini yönetme yetkisi verilen bir idare kurulmuş ve buna Rüsüm-ı Sitte idaresi denilmiştir.²⁶² Osmanlı Devleti'ni dış borçlanmaya götüren nedenler ve uygulanan yanlış dış borçlanma politikası, o dönemde ekonomik zorluklara neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu kötü durum Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu idareyle Osmanlı Devleti ekonomik açıdan, yabancı ülkelerin himayesi altına girmiş ve bazı devletler imparatorluk içinde siyasi yönden etkinliklerini arttırarak, kendi çıkarları doğrultusunda kararlar alınmasını sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin iç borçları Galata bankerlerinin verdiği kısa vadeli borçlardan meydana geliyordu. Bütün bu borçların faiz ve anapara karşılığı olarak; damga, müskirat, balık avı, tuz ve tütün resmi ve bazı yerlerin ipek öşrü on yıl süreyle alacaklılara bırakılmıştı. Bu hükümleri içeren anlaşma 1879'da imzalanmış ve bu altı gelir kalemini kapsadığı için, aynı anlamda olmak üzere buna Rüsüm-ı Sitte anlaşması adı verilmişti. Bütün bu gelir kalemleri Bank-ı Osmani-i Şahane'nin denetimi altındaydı ve Rüsüm-ı Sitte İdaresi tarafından toplanacaktı. Bu anlaşma ve

²⁶¹ Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, İstanbul, 2000,s.33.

²⁶² Murat Şeker, *a.g.e.*, s.185.

kuruluş, Düyun-ı Umumiye'yi hazırlayan ilk uygulama niteliğindedir²⁶³.

Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nde giderek genişleyen faaliyetlerin simgesi ve taşıyıcı gücü " Düyun-ı Umumiye İdaresi " büyük boyutlara ulaşan Osmanlı borçlarının, Avrupalı alacaklılara geri ödenmesini denetlemek üzere kuruldu. Osmanlı bu döneme girdiğinde artık yarı- sömürge bir ülke durumundaydı. Maliyenin iflası ve bir müddet sonra 1881'de "Muharrem Kararnamesi"²⁶⁴ ile kurumlaşan Düyun-ı Umumiye İdaresi Osmanlı Hükümeti'nin bir müessesesi gibi işlem görmesine rağmen, hükümete karşı değil, kendi hissedarlarına karşı sorumluydu. İngiliz, Fransız, İtalyan, Avusturya ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan Düyun-ı Umumiye İdaresi, devletin hükümranlık haklarını zedeleyen, mali kaynaklarını kontrol altına alan milletlerarası bir idare şekli idi ki; adeta devlet içinde başka bir devlet niteliği taşıyordu.

20 Aralık 1881'de II. Abdülhamit tarafından onaylanan ve Muharrem Kararnamesi olarak anılan bu kararname ile Osmanlı'nın bütün borçları birleştirilmiş ve bu borçlarda bir miktar indirim yapılmıştır. Böylece kalan borçlar devletin eline geçen miktara yani 239.5 milyondan 125.5 milyona, senelik faiz ve borç ödemeleri 13.2 milyondan 7.6 milyona, faiz oranları da 3.9'dan 1.4'e indirilmiştir.²⁶⁵ Ancak kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na kadar olan sürede Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin önemli bir kısmı, dış borç ödemeleri için kullanılmak üzere Düyun-ı Umumiye İdaresine bırakıldı²⁶⁶. Bu denetim ve borç ödemelerinin düzenli sürdürülmesi, Avrupa mali piyasalarına önemli bir güvence sağlamış oldu. Üstelik Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurduğu denetim sayesinde, Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmalarda ödediği faiz oranı da kısa bir süre sonra % 4-5 seviyelerine indi²⁶⁷. Oysa 1875 öncesinde bu oran % 10-12'ler seviyesinde idi. Öte yandan Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla birlikte istikrarlı para ve dış borçlanma, dış ticaretin hızla büyümesine ve yabancı yatırımların yoğun bir şekilde ülkeye gelmesine sebep oldu. 1881'de Osmanlı'nın ihracatı 11.295.000 lira, ithalatı

²⁶³ Nihat Falay, *Maliye Tarihi: Ders Notları*, İstanbul, 2000, s.82.

²⁶⁴ Bedri Gürsoy, " Muharrem Kararnamesinin 100. Yılı ", *Atatürk dönemi Ekonomi politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara, 1982, s. 219-303

²⁶⁵ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1994, s.184.

²⁶⁶ Rıfat Önsoy, *a.g.e.*, s.293.

²⁶⁷ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 232-233.

19.486.000 lira iken 1913'de ihracat 21.600.000 liraya ithalat ise 41.842.000 liraya yükselmiştir. Bu verilere göre Osmanlı dış ticaret açığı 1881'de 9.228.000 lira iken 1913'de 20.242.000 liraya ulaşmıştır²⁶⁸.

1915'de 5300 çalışanı olan Duyun-ı Umumiye İdaresindeki yabancı temsilciler genellikle kendi hükümetlerinin emrinde görev yapmış kimseler olması, bu kuruluşu Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne yaptıkları siyasal müdahalelerin en önemli aracı haline getirdi. Duyun-u Umumiye İdaresi Avrupa emperyalizminin siyasal, iktisadi ve mali müdahale kurumu oldu.²⁶⁹ Böylece XIX. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı Devleti içinde ülkenin her yanında şubeleri olan, binlerce çalışanı ile çeşitli yatırım faaliyetlerinde bulunan, en önemlisi de Avrupa emperyalizmi tarafından korunan bir kurumla, yine bu emperyalizmin baskısı altında bulunan bir Osmanlı Maliye Nezareti var olacaktır.²⁷⁰ Üstelik Duyun-ı Umumiye İdaresinin giderek etkilerini genişlettiği görülecektir. Diğer taraftan demiryolu yatırımlarıyla da kendisini Babıali'yle yabancı sermaye arasında aracı kurum olarak kabul ettirecektir. Duyun-ı Umumiye İdaresi başkanları hemen hemen istisnasız yabancı demiryolu şirketlerinin de başkanlarıdır. Böylece çeşitli Avrupa sermayeleri arasında denge Duyun-ı Umumiye İdaresi bünyesinde oluşacaktır.²⁷¹

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti Avrupa piyasalarından tekrar borçlanmaya başladı. XX. Yüzyılın başlarından itibaren de askeri harcamaların artmasıyla birlikte, hem borçlanma hem de borç ödemeleri yükselmeye başladı.²⁷² 1886 -1903 yılları arasında faizleri % 3.5 ile 5 arasında değişen 57.582.960 lira borç alınırken, 1904-1914 yılları arasında hem faizler, hem de borçlanma artmış ve faizleri% 4 ile 5.5 arasında değişen 75.989.066 lira borçlanma yapılmıştır.²⁷³

²⁶⁸ Bkz. Geniş bilgi için Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s.240.

²⁶⁹ Yahya S. Tezel, *a.g.e.*, s.78.

²⁷⁰ Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, İstanbul, 1977, s.38

²⁷¹ İsmail Yıldırım, "On Dokuzuncu Yüzyıl Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", *Fırat University Journal of Social Science*, C. 11 S. 2, Elazığ, 2001, s.321.

²⁷² Şevket Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 232.

²⁷³ Rıfat Önsoy, *Osmanlı Borçları*, s. 293.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASI GİRİŞİMLERİ VE KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILIŞI

A.KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASI GİRİŞİMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Önceki rejimin mahzurları görülmemiştir; çünkü bundan yararlananların sayısı çok azdı. Kapitülasyon sahibi devlet, bu haklardan istifade ile azınlıkları korumaya başladı. Böylece Osmanlı azınlıklarının imtiyazlardan yararlanabilmek için uygun bir büyükelçi veya konsoloslardan patent temin etmesi yeterli idi. III. Selim'in saltanatı esnasında Osmanlı devlet adamları kapitülasyonlara karşı büyük tepki gösterdiler²⁷⁴. Ve Kapitülasyonların zararlarının önlenmesi konusunda en kapsamlı çalışmaları da III. Selim gerçekleştirmiştir. III. Selim yabancıların imtiyazlı durumlarına daima şiddetle itiraz etmiş ve yabancılara yüz verilmemesini istemiştir. III. Selim kapitülasyonlarla ciddi bir şekilde mücadele içindeydi ancak amacı kapitülasyonları kaldırmak değil, sadece tam anlamıyla doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamaktı.

Kapitülasyon rejiminin başlangıcından itibaren nasıl olduğu, gelişmenin sebepleri sırasıyla şu sözlerle ifade edilebilir: Lufitfu atıfet, müsamaha ve gaflet, acz ve mutavaat²⁷⁵. Önceki rejimin mahzurları görülmemiştir; çünkü bundan yararlananların sayısı çok azdı. Kapitülasyon sahibi devlet, bu haklardan istifade ile azınlıkları korumaya başladı. Böylece Osmanlı azınlıklarının imtiyazlardan yararlanabilmek için uygun bir büyükelçi veya konsoloslardan patent temin etmesi yeterli idi. Rusya 1808'de yaklaşık 120.000 Rum'un koruyuculuğunu üstlenmişti.²⁷⁶ Kapitülasyonların kaldırılması için doğrudan çabalar olmasa da özellikle 18. yüzyılda kapitülasyonların bir sonucu olarak ortaya çıkan beratlı tercümanlık kurumunun verdiği zararlardan kurtulmayı amaçlayan Osmanlı Devleti, bilinebildiği

²⁷⁴ M. Şeker, *a.g.e.*, s.15.

²⁷⁵ Tahir Taner, "Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonları İlgası" Muammer Reşit Seviğ'e Armağan", *İ.Ü. Hukuk Fak.*, 1942, s. 725.

²⁷⁶ Halil İnalçık, *a.g.m.*, s. 1187.

kadarıyla ilk olarak III. Ahmet zamanında 1722 yılında mücadeleye başlamıştı²⁷⁷.

Osmanlı İmparatorluğunun iktisadi bakımdan çöküşünde 1838 Balta Limanı muahedesinin etkileri muhakkaksa da ne ölçüde tesir ettiğini tayin etmek güçtür, Devletin sınaî, ticari, mali yönlerden harap olmasını bu anlaşmaya bağlanırken, devletin başına bela olan Düyun-ı Umumiyenin de bunun ürünü olduğunu ifade edilir. Başlangıçta gayet mahdut, gayesi açık ve çok masumane olan kapitülasyonlar bu şekilde kalmayıp iki ayrı istikamette gelişmiş; devletin ve milletin başına bela olacak hale gelmiştir.

1. 1835'ten itibaren verilen imtiyaz ve muafiyetlerle bilhassa vergi muafiyetiyle memlekete her türlü, her sınıftan yabancı akını başladı. Önceden yalnızca Fransız tüccarına tanınan müsaadelerden, başka milletler gemilerine Fransız bayrağı çekerek istifade ederken, Türkiye ile siyasi münasebetlere girişen diğer devletler de ayrıca kapitülasyon elde ettiler. Kuzey Amerika'dan başka bütün devletler ki, Osmanlı Devletinden yeni ayrılan Yunanistan, Sırbistan ve Romanya dahi kapitülasyon elde etti. Osmanlı tebaası gayri Müslimler "çifte vatandaşlık" statüsü elde ettiler²⁷⁸.

2. Hükümdar değiştikçe, ahitnameler yenilendi, yeni hükümler getirildi. Her defasında yeni muafiyetler, tefsirler, emsal ve teamüller de katılarak imtiyazlar alabildiğine genişletildi. Ecnebler çok fazla hakka sahip oldular. Ecneblerle, yerli halk arasında çıkan davalar da problem oldu. Mahkemede ecnebi tercüman olmadıkça davalar çözümlenemedi²⁷⁹.

Kapitülasyonlar konusunda 18. yy sonuna kadar genel bir yaklaşım ortaya konulması bir yana, I.Mahmut Fransızlara verdiği 1740 ahitnamesiyle imtiyazları daha da genişletmiş ve sonraki padişahları bağlayıcı hale getirmiştir.

Kongrede kapitülasyonların yeniden gözden geçirileceği gerçeği onaylanmışsa da, ertesi sene İstanbul'da toplanması gereken konferans gerçekleşmemiştir²⁸⁰. Kapitülasyonları kaldırma yolunda ilk somut adım Kırım

²⁷⁷ Bozkurt, a.g.e., s. 141.

²⁷⁸ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara, 1996, s.53.

²⁷⁹ Tahir Taner a.g.e., s.728.

²⁸⁰ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Ankara, 1982, s. 666-67.

Savaşı sonunda barış görüşmelerini yürütmek üzere 1856 yılında toplanan Paris Kongresinde atılmıştır.²⁸¹ Ali Paşa Osmanlı Devleti'nin adına, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa Milletler Komitesi'ne dahil' olduğunu belirterek; kapitülasyonların güçlükler doğurduğunu, hükümetin nüfuzunu kırdığını, ıslahat girişimlerine ve ülkenin gelişimine her yönden engel olduğunu belirtmişti. Kongrede kapitülasyonların yeniden gözden geçirileceği gerçeği onaylanmışsa da, ertesi sene İstanbul'da toplanması gereken konferans gerçekleşmemiştir.²⁸²

Ancak 1861-62 tarihli imzalanan ticaret anlaşmasıyla²⁸³ kapitülasyonlar yeniden onaylandı ve gümrük vergi oranlarında değişiklik yapıldı.²⁸⁴ Tanzimat Dönemi devlet adamları imparatorluğu yeniden canlandırmak için en önemli basamağın kapitülasyonlardan kurtulmak olduğuna katiyetle inanıyorlardı. Bu amaçla, yönetimi ve hukuki sistemi laikleştirme çalışmalarını yaparken, batılılaşma yolunda önemli yenilikler geliştirirken, aynı zamanda kapitülasyonların en azından kötü şartlarını önlemeye çalıştılar. 1867 tarihli bir fermanla yabancılara mal sahibi olma hakkı tanınırken, aynı zamanda Osmanlılarla aynı şartlarda oldukları, aynı vergiyi ödeyecekleri ve Osmanlı mahkemelerinde işlerinin görülebileceği resmi kanunla belirlendi. Fransız büyükelçisi, " bu yeni imtiyaz Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğunun sınırsız yeraltı ve yerüstü kaynaklarını kullanma hakkı verdi.." yorumunu yapmıştı²⁸⁵.

Ali Paşa 1867'de Avrupa güçlerinin ters tepkilerinden tamamen kurtulmak için Fransız Medeni Yasasını kabul etmeyi de düşündü. Ali Paşa'nın kapitülasyonların büyük suiistimallere sebep verdiğini belirterek kaldırılmasını istemesi Avrupalı güçlerin tepkisine yol açtı. Mahkemelerde konsolosların statüsü, ticari vergiler ve misyoner okulları problem oldu. 1890'daki ticari anlaşmaların yenilenmesi müzakerelerinde, diğer güçler ciddi bir tavırla gücendirilmişlerdi. Almanya kapitülasyonların kaldırılmasına razı oldu fakat bu konuyu diğer kuvvetlerin anlaşmalarına bıraktı. Avrupalı güçler imparatorlukta faaliyet sahaları ve imtiyazlarını artırmak için uğraşarak Osmanlı Devleti'ni yarı sömürge haline

²⁸¹ M. Cemil Bilsel, *a.g.e.*, İstanbul, 1933, s.51.

²⁸² Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Ankara, 1982, s. 666-67.

²⁸³ Necdet Kurdakul, *Ticaret Anlaşmaları*, İstanbul, 1985, s. 666-667.

²⁸⁴ Mübahat Küttükoğlu, *a.g.e.*, s. 113-115.

²⁸⁵ Halil İnalcık, *a.g.m.*, s. 1188.

getirdiler. Kamu hizmetlerine yönelik bütün kuruluşlar (banka, demiryolu, maden) imtiyazlı Avrupa şirketlerinin eline geçti²⁸⁶.

Ali Paşa ortamı uygun bularak, Osmanlı Devletinin ticari ilişkilerine ve Hükümetin faaliyetine köstek olan tüm güçlükleri zamanı geçmiş imtiyazlara yükledi ve kaldırılmalarını istedi.

Kapitülasyon suistimalleri'nin ve misyoner topluluklarının faaliyetlerinin arkasında emperyalist bir devletin yapacağı askeri ve politik baskı tehdidi yatmakta idi. Türkiye'deki halk sonunda tehlikeleri fark etti ve kapitülasyonlara karşı bir his uyandı. 1908'den sonra, her hükümet kapitülasyonları kaldırmayı programının başına getirdi²⁸⁷. Avusturya-Macaristan ile imzalanan 1909 protokolünde, İtalyanlarla yapılan Lozan Barış Anlaşması'nda Osmanlı Devletinin kapitülasyonları ilgası hususundaki niyetinin haklı, ve doğru olduğu belirtilmişti 4 Mayıs 1913'de Sadrazam Hakkı Paşa, İngiltere hükümetine gönderdiği notada gümrük vergilerinin % 15'e yükseltilmesi, yabancı posta ofislerinin kapatılması, yabancıların gelir vergisine tabi tutulması, kapitülasyonların tamamen ilgası için bir komisyon kurulması gibi hususlar önerdi. İngiltere bunları kabule yanaşmadı. Çünkü İngiliz vatandaşları imparatorluk içinde ticarete en avantajlı Osmanlı vatandaşları sıfatında idiler²⁸⁸.

I.Dünya Savaşı, bu hedeflerin gerçekleştirilmesini engellemiştir. Çünkü İtilaf Devletleri bu karara itiraz etmişler ve Sevr Antlaşmasında kapitülasyonların yeniden yürürlüğe konacağını belirtmişlerdir²⁸⁹. Hatta ilgili devletler bununla yetinmeyerek, 1914 tarihinde önce Osmanlı'dan kapitülasyon elde etmemiş ve dolayısıyla bu haklardan yararlanmayan müttefik devletlerinde aynı haklardan yararlanacaklarını, anlaşmaya madde olarak koydurmuşlardır²⁹⁰.

Neticede Osmanlı Devleti'ne, I.Dünya Harbi sonrasında imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Andlaşması ile kapitülasyonlar yeniden kabul ettirildi. 28 Ocak 1920'de yayınlanan Misak-ı Milli programının 6. maddesinde " siyasi, adli,

²⁸⁶ Halil inalcık, *a.g.m.*, s. 1189.

²⁸⁷ M. Cemil Bilsel, *a.g.e.*, s. 63.

²⁸⁸ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s.16.

²⁸⁹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmalar*, C.I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.16

²⁹⁰ Batılı devletlerin bu konudaki itirazları hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Elmacı, *a.g.e.*, s.84-898

mali, inkişafımıza mani olan kuyuda muhalifiz" şeklinde kapitülasyonların kaldırılmasına kesin karar verildiği açıklanmıştı. Ancak 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Anlaşması'nın 136. maddesinde kapitülasyonlar yeniden tatbikata kondu. Fakat Lozan Anlaşmasında Türkiye kapitülasyonların kaldırılması için son derece gayret sarf etti. Lozan da 2 Aralık 1922 tarihli oturumda, İtalyan delegesi ve oturum başkanı Marki Garoni kapitülasyonların bağımsız bir devletin egemenlik güçlerini kısıtladığını belirterek, kaldırılması yolunda fikir beyan etti²⁹¹.

1.19.Yüzyıl Öncesi Girişimleri

Kapitülasyonların kaldırılması için doğrudan çabalar olmasa da özellikle 18. yüzyılda kapitülasyonların bir sonucu olarak ortaya çıkan beratlı tercümanlık kurumunun verdiği zararlardan kurtulmayı amaçlayan Osmanlı Devleti, bilinebildiği kadarıyla ilk olarak III. Ahmet zamanında 1722 yılında mücadeleye başlamıştı²⁹². Bu tarihte çıkartılan fermanla Osmanlı uyruğu olan Yahudi ve Hıristiyan reaya sözde ticaret yoluyla, akraba ve dostlarını cizyeden kurtarmak amacıyla, ekonomik güçlerini kullanmışlardır.²⁹³

Islahat arayışları ilk olarak karşımıza *nizam-ı cedid* kavramını çıkarmaktadır. Avusturya-Venedik ittifakı karşısında alınan ağır yenilgi sonrası Pasarofça Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı, içinde bulunduğu durumu ancak askeri cepheden tanımlayabiliyordu. Bu sebeple ıslahat arayışları da ilk evvel bu minvalde gelişmişti. Nitekim Avrupalılar Osmanlı'dan ucuz hammadde alıp bunları mamul mal olarak Osmanlı pazarına pahalıya satıyorlardı. Huguenotların getireceği teknik bilgilerin kullanılması ile yerli hammaddeler kullanılacak ve ülkenin ekonomik kalkınmasının önü açılacaktı. Ancak bu gerçekleşmedi, zira proje reddedilmişti. Fakat sanıldığı gibi aksine proje Osmanlı ricalindeki *dini taassubdan* dolayı değil²⁹⁴ projenin içeriğinden ve hazırlayanlardan rahatsız olan Fransız tüccar ve Katolik

²⁹¹ Seha C. Meray, 'Lozan Barış Konferansı Tutanakları', Belgeler 1-2, Ankara, 1971, s. 2.

²⁹² Bozkurt, *a.g.e.*, s. 141.

²⁹³ Ali İhsan Bağış, *a.g.e.*, s. 36.

²⁹⁴ Osmanlı Devleti'nin gerilemesinin altında sürekli dini taassubun aranması Türk akademisinde yaygın bir tutumdur. Aynı kesim devletin en şümüllü olduğu dönemde de dinsel ilkeler etrafında örgütlendiğini unutmaktadır. Bu tutum kolaycılıktır ve açıklayıcı olmaktan uzaktır. Meselenin daha derin iktisadi, siyasi, askeri ve sistematik boyutları vardır

çevrelerinin baskısı yüzünden reddedilmişti.

Özellikle Sadrazam Şehit Ali Paşa kapitülasyonlara ve Katolik misyonerlerin faaliyetlerine son vermek fikrindeydi. Hâlbuki elçi Bonnac'ın başlıca görevi Osmanlı ülkesinde bu iki faaliyeti korumak ve genişletmekti. Ali Paşa'nın bu fikirleri, elçinin dikkatini çekmiş ve durumu ülkesine şöyle raporlamıştır²⁹⁵:

“Bu adam (Ali Paşa) iki üç yıl daha kalsaydı belki de kapitülasyonları kaybedecektik. Kapitülasyonların hukuksal temeli o denli zayıftır ki bunların devamı için boyuna uğraşmak gerekir. Ali Paşa bunu anlamıştır. Benim amacım kapitülasyonların yenilenmesi ve pekiştirilmesidir. Bütün échelle'lerde (Fransız ticaret kolonilerinin bulunduğu yerler) tebaanız daha çok teşvik edilirse ticaretleri artacak, işleri sağlamlaşacaktır.”

Şehit Ali Paşa'nın 1716'da ölmesi ve 1718'deki Fransız elçisinin becerikliliği, bu dönemde kapitülasyonların kaldırılması girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Fakat asıl kırılma noktası bu tecrübelerin hemen arkasından 1740'ta, Fransız kapitülasyonlarının kendisinden sonraki padişahları da bağlayacak şekilde yenilenmesidir. Bu sayede kapitülasyonların her padişah değişikliğinde yenilenmesi geleneği artık kalkmış oluyordu. Fransız elçisinin *“Kapitülasyonların hukuksal temeli o denli zayıftır ki bunların devamı için boyuna uğraşmak gerekir”* sözleriyle dikkat çektiği zorluk da hukuken aşılmıştı. Kısacası kapitülasyonların kaldırılması için yapılan ilk girişimlere Avrupa'nın tepkisi ya da önlemi, kapitülasyonların hukuki niteliğini değiştirerek onları kalıcı kılmak olmuştur.

2. 19. Yüzyıl Sonrası Girişimleri

19. yüzyıldan itibaren başlayan modernleşme süreci, kapitülasyonların Osmanlı Devleti bünyesinde yarattığı sakıncaları açıkça hissedilir hale getiriyordu. Bu durumdan rahatsızlık duyan bazı Osmanlı yöneticileri, kapitülasyonları kaldırma ya da etkilerini azaltma çabası olarak görebileceğimiz

---

²⁹⁵ Berkes, a.g.e, s 46.

çeşitli tedbirler aramaya başlamışlardır. 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra yayımlanan *Tabiiyet Kanunu, Ecanibin Hakk-ı İstimlâki Nizamnamesi* gibi bir çok yasal düzenleme ile devletin adli ve idari yapısındaki çeşitli reformların bir yanı hep kapitülasyonları etkisizleştirme ve zamanla ortadan kaldırma çabasını teşkil ediyordu. Kapitülasyonların tümünden kaldırılmasına yönelik doğrudan ilk adım, Âli Paşa tarafından Kırım Savaşı sonrasında toplanan 1856 Paris Barış Konferansı'nda atılmıştır. Âli Paşa, yapılan ve yapılmak üzere olan ıslahatı²⁹⁶ da ileri sürerek kapitülasyonların tümünden kaldırılması talebini açıkladı²⁹⁷.

Âli Paşa açıklamasında; Osmanlı Devleti'nin bütün ticari münasebetlerini ve hükümetin faaliyetlerini engellere uğratan güçlükleri vakti geçmiş imtiyazlara bağlamış, Avrupalılarca kapitülasyonlar ile kazanılan imtiyazların mahalli idarenin müdahalesini sınırlamakla bizzat kendi emniyetlerine ve ticaret işlerinin gelişmesine de zarar verdiğini söylemiştir. Hatta kimi yabancı yazarlar Osmanlı'nın Avrupa kamu hukukuna dahil edilmesinin, kapitülasyonların muhafazası şartına bağlandığını ileri sürmüşlerdir²⁹⁸.

Kapitülasyonlar, modern devletler hukuku prensipleri ile bağdaşmayan bir müessese idi²⁹⁹. Çünkü kapitülasyonların verildiği zamanda geçerli olan kanunların şahsiliği ilkesi yerini kanunların mülkiliği prensibine terk etmişti. Paris Konferansı'ndan kapitülasyonların kaldırılması kararı çıkmamıştı. Ancak antlaşmanın Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve geleceğini koruyan 7.Maddesi İstanbul'a bildirildiğinde, kapitülasyonların kaldırılması minvalinde bir etki yaratmıştı. Hatta Vükela Meclisi toplanarak durumu bir mazbata ile padişaha arz-ı tebrik etmiştir³⁰⁰. Fakat tüm bu gelişmeler fikriyatta kalmıştı. Kapitülasyonlar kaldırılmak bir yana, Demokles'in kılıcı gibi Osmanlı'nın başında kalmaya devam etmiştir. Yapılan ıslahatlar kamuoyunda kapitülasyonların bir uzantısı gibi algılanmakla kimi zaman rahatsızlıklara bile neden olmuştu. Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi önde gelen bazı Osmanlı kalemleri kapitülasyonlar hakkında çok sert eleştirilerde bulunuyorlardı.

²⁹⁶ 1856 Islahat Fermanı Paris Konferansı'ndan bir hafta önce ilan edilmişti.

²⁹⁷ Bilsel, *a.g.e.*, s.52.

²⁹⁸ Cemil Bilsel, *Tanzimatın Harici Siyaseti*, İstanbul, 1999,s.688.

²⁹⁹ Altuğ, *a.g.e.*, s.69.

³⁰⁰ Mehmet Emin Elmacı, *a.g.e.*, İstanbul, 2005,s.34-35.

Âli ve Fuat Paşaların 15 yıllık dönemlerinde, Babıâli'de güçlü bir bürokrasi iktidarı kurulmuştu. Bu dönemde kapitülasyonları kaldırmak için ticaret anlaşmalarının yenilenmesi yöntemi dahil bir çok yol denendi. Âli ve Fuat Paşa'nın 1862 senesindeki ilk girişimlerine yabancı devletler yanaşmadığı için sonuç vermedi. Sonrası dönemde 1879 senesine kadar hukuk, ticaret, ceza ve teşkilat alanlarında bir çok yasal düzenlemeler yapıldı. Zira kapitülasyonları tümünden ilga edemeyeceğini anlayan Tanzimat'ın inatçı devlet adamları, *ayrıştırma* ve *aşındırma* yöntemine temayül etmeye başlamışlardı. 1867 senesinde yabancılara gayrimenkul edinme hakkı verilmişti³⁰¹. Bu düzenlemenin esas amacı, yabancılara Osmanlı yargı yetkisine dâhil etmektir. Zira yabancılar bu hakkı Osmanlı tebaası ile aynı temelde, yani Osmanlı mahkemelerinin yetkisine dâhil olma, yerel zabıta kurallarına uyma ve vergileri ödeme şartıyla kullanabileceklerdi. Bu şartları ihtiva eden ek protokolü imzalamayan devlet vatandaşları ise yasanın sağladığı haktan istifade edemiyordu. 1869'da ise sahte vatandaşlık değiştirme olaylarının önüne geçmek adına ilk Osmanlı Vatandaşlık Kanunu çıkarıldı. Son iki düzenlemenin doğrudan doğruya kapitülasyonların etkisini sınırlandırmak adına çıkarıldığı aşikârdır³⁰².

Kapitülasyonların etkisini daraltmak için alınan tedbirlerden biri de protège sisteminin suiistimal edilmesinin önüne geçmektir. Zira konsolosluklar ve dini vakıflar türlü yollarla Hıristiyan Osmanlı tebaasına vatandaşlık dağıtıyorlardı. Ayrıca hizmetli sayılarını da hayli artırmışlardı. Bunun üzerine Babıâli, 1863'te İstanbul'daki elçiliklere, suiistimallerin engellenmesi amacıyla elçi ve konsolosluklardaki hizmetli sayılarının, hizmet müddetlerinin ve faydalandıkları imtiyazların tespitini teklif etmiştir. Teklif olumlu karşılanmış ve bu yönde 12 maddelik bir nizamname çıkarılmışsa da tatbikatta başarı sağlanamamıştır³⁰³.

Kapitülasyonların kaldırılması için mücadele veren bu iki Tanzimat bürokrati yaşarken muvaffak olamamışlardı. Bu düzenlemeler ile Paris Konferansı'nda sözü

³⁰¹ Altuğ, *a.g.e.*, s. 69.

³⁰² Cemil Bilsel, *a.g.e.*, s.689.

³⁰³ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.176

edilen ıslahatlar tamamlanmış oluyordu. Bunun üzerine elçilikler baş tercümanları ile Osmanlı hükümetinin belirlediği delegeler olan Ali Şahbaz ve Parnis efendilerden kurulu bir komisyon 2 Nisan, 25 Mayıs ve 30 Haziran 1880 tarihli raporlarıyla, yeni kabul edilen kanunların yetersizliği ve Avrupa kanunlarından farklı oldukları sebebiyle kapitülasyonların kaldırılamayacağına hükmetmiştir³⁰⁴.

Sultan II. Abdülhamit döneminde ise kapitülasyonlara dair verilen notalar dikkat çekmektedir. Zira II. Abdülhamit kendisinden önceki dönemin aksine kapitülasyonların tümünden ilgasına yönelik doğrudan ve açık bir politika yürütmemiştir. Daha ziyade notalar yoluyla diplomatik alanda adımlar atmıştır. Kapitülasyonlara karşı takınılan bu pasifist tavrın, uluslararası alanda Abdülhamid'e geniş bir hareket alanı verdiği söylenebilir. Çünkü doğrudan doğruya kapitülasyonların ilgasına yönelik politikalar güden yönetimler, kapitülasyon sahibi büyük devletler tarafından hoş karşılanmıyordu³⁰⁵. Fakat tüm bu girişim ve çabalara rağmen kapitülasyonların tümünden kaldırılması bu dönemde mümkün olmamıştır. Ancak İttihat Terakki döneminde kapitülasyonlara karşı takınılan sert ve kararlı tutumun hukuki alt yapısının bu dönemin eseri olduğunu söylemek mümkündür³⁰⁶.

3. İttihat Terakki Girişimleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 Jön Türk Devriminin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyıldan beri hüküm sürmekte olan ticari ve adli kapitülasyonların kaldırılması için tutarlı ve sürekli olarak çaba sarf etmiştir³⁰⁷. Kapitülasyonların tümünden kaldırılması girişimleri II. Meşrutiyet döneminde de artarak devam etmiştir. Asıl hedef kapitülasyonların tümüyle ilgası idi. Osmanlı Devleti Kırım savaşıdan sonra başlayan kapitülasyonların kaldırma çabalarına 1908 sonrasında İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikası gereği hız

³⁰⁴ Bilsel, *a.g.e.*, s.57-58.

³⁰⁵ Burada "destek" kavramını klasik anlamda siyasal destek anlamında kullanmadık. Kastedilen daha ziyade dış ilişkiler bakımından, Abdülhamid iktidarını 30 yıldan fazla bir süre sıkıntıya sokmadan devam eden istikrarlı dış ilişkiler ve "iktisadi" politikalarıdır.

³⁰⁶ Apaydın, *a.g.e.*, s.315.

³⁰⁷ Ozan Arslan, *I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat Ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması Ve Bu Gelişme Karşında Büyük Güçlerin Tepkileri*, İzmir, 1999, s.117.

vermeye başlamıştı³⁰⁸. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve kapitüler rejimden yararlanan Avrupalı Büyük Güçler (Düvel-i Muazzama)'in birbirleri ile savaşmaya başlamalarından yararlanmak isteyen İttihada ve Terakki hükümeti, 9 Eylül 1914 tarihinde, İstanbul'daki bütün yabancı büyükelçiliklere 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere bütün ticari ve adli kapitülasyonların kaldırıldığını bildirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyıldan itibaren Avrupalı devletlere ve onların vatandaşlarına verilmeye başlanan kapitüler ticari ve adli ayrıcalıkların doğurduğu zaafı 19. yüzyıla kadar fark etmemiştir. Önceleri tek taraflı olarak "egemen" Osmanlı Devleti tarafından yabancı devlet uyruklarına "bahşedilen" bu ayrıcalıklar, sonraları "*Memalik-i Osmaniye*" üzerinde Osmanlı Devletinin ekonomik ve adli egemenlik haklarının bir kısmının antlaşmalara taraf olan devletlerin vatandaşlığını taşıyan yerli veya yabancı tebaanın lehine ikili antlaşmalar ile "teslim edildiği"³⁰⁹ bir rejime dönüşmüştür.

Avrupalı Büyük Güçlerin (*düvel-i muazzama*) dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş nüfuz alanları yaratmak için giriştikleri mücadeleye sahne olan 19. yüzyıl içerisinde kapitülasyonların kaldırılması için bazı girişimler olmuşsa da, bu çabalar aralarındaki çıkar çatışmalarına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitüler rejimin korunması konusunda uzlaşabilen Büyük Güçlerin ortak muhalefeti karşısında sonuçsuz kalmıştır.³¹⁰

Fakat bunun mümkün olmadığı durumlarda ya hükümlerinin *tadili* ya da diplomatik manevralarla sadece *belirli bir ülke için ilgası* yoluna başvuruluyordu. Diğer bir yol ise savaş halinde bulunulan ülkelerle olan kapitülasyonların tek taraflı kaldırılmasıdır. 1878 Osmanlı-Rus savaşı ile başlayan bu usul, 1911 Osmanlı-İtalya savaşı ile devam etmiştir. Ancak bu savaşlar sonunda alınan yenilgiler, kapitülasyonların tekrar yürürlüğe konmasına sebep olmuştur. Bu dönemde kapitülasyonların kaldırılması yönünde ilk ciddi vaatler Almanya,

³⁰⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1998, s.66.

³⁰⁹ Latince "*capitulum*" kelimesinden türeyen ve Türkçe'ye Fransızca "*capitulation*" veya İtalyanca "*capitolazione*" sözcüklerinden geçen bu terimin orijinal kullanımı "teslim etmek" anlamını taşımaktadır

³¹⁰ Kapitüler rejimin kaldırılması konusundaki ilk Osmanlı girişimleri için bkz. Mehmet Emin Elmacı, *İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar*, s. 25-38.

Avusturya ve İtalya devletlerinden gelmişti. Almanya ve Türkiye arasında 1890'da imzalanan antlaşma ile iki devlet arasında mütekabiliyet esası kabul edilmiş ve kapitülasyonları teyit eden geleneksel bir antlaşmaya konulmamıştı. Fakat uygulamada Almanya'nın vaadi karşılıksız çıkmıştı³¹¹. 1909 senesinde Avusturya ile yapılan protokolün 8. maddesi ise Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonları ilga hususundaki niyetinin haklı ve doğru olduğunu ve bu maksatla diğer devletler ile müzakerelere girildiği zaman kendisine yardımda bulunulacağını vaat ediyordu.

II.Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan ilk hükümet programında, kapitülasyonlara dair yumuşak bir söylem kullanılmıştır. Yeni hükümet de tıpkı Abdülhamit dönemindeki gibi kendisine uluslararası destek sağlamak amacıyla programında öncelikle dış politikada iyi ilişkiler kurulmasına vurgu yapmıştır. Kapitülasyonlar hakkında ise "*...bazı düvel-i ecnebiye tebaasının memalik-i osmaniye'de hukuk-u düvel-i kavaid-i umumiyesinin haricinde bazı uhud-u kadime ve adat-ı saldide ile istifade ettikleri eşkal-i istisnaiyenin yine kendi devletlerinin rızalarıyla an-karib ref'i için çalışılacak*" şeklinde bir ifadeye yer verilen programda, tek taraflı bir ilga iradesi gösterilmemiştir³¹². Bu yıllarda kapitülasyonlar hala Osmanlı meclisindeki yasama faaliyetini yönlendirecek derecede etkiliydi. Zira bu dönemde alkollü içeceklerin ithalini yasaklayan bir yasanın, yabancı devletlerin kapitülasyonlara aykırı olduğunu ileri sürmeleri üzerine yürürlüğe girdikten beş ay sonra kaldırılması bunun en bariz göstergesiydi³¹³.

Kapitülasyonların İttihat Terakki kongrelerinde tartışılması ise ilk kez 1911'de vuku bulmuştur. Vergiler üzerinden şekillenen tartışma, ekonomik kalkınmanın ve iktisadi yapıyı düzeltmenin bir gereği olarak kapitülasyonların kaldırılması planlarının yapılması kararları ile sonuçlanmıştır. İttihat Terakki'nin 1913 tarihli kongresine, Balkan savaşına tepki olarak ortaya çıkan milliyetçi ekonomi politikası damgasını vurmuştur³¹⁴.

³¹¹ Altuğ, a.g.e., s.70.

³¹² İhsan Güneş, "Türk Parlamento Tarihi", C. I (Ankara: TBMM Yay., 1998), s.286.

³¹³ Elmacı, a.g.e., s.48.

³¹⁴ Tunaya, a.g.e., s.235,

Bu dönemdeki önemli bir gelişme de adli alandaki ıslahatları gerçekleştirmek üzere yabancı hukuk müşavirinin istihdamıdır. Zira çok kere belirttiğimiz üzere yabancı devletler, kapitülasyonların kaldırılmasını adli ıslahatın gerçekleştirilmesine bağlamakta idi. Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinde Adliye Nazırı olan Manyasîzade Refik bey bu sebeple hemen harekete geçmekle yakından tanıdığı Fransız hukukçu Kont Leon Ostrorog'u Adliye Hukuk Müşavirliği'ne atamıştır. Kont Ostrorog, adliyenin ıslahi üzerine iki sene içinde 11 rapor hazırlamıştır. Bu raporlar arasında, kapitülasyonların uygulamasında ortaya çıkan ve hem yerli hem de yabancıları mağdur eden ihtilafları bertaraf etmek için hazırlanmış bir tasarı da vardı. Söz konusu tasarı iki tarafı da memnun etmek tarzında öneriler içerdiği için eleştirilere neden olmuştur. Fakat hükümet içte ve dışta gelişen siyasi olaylar sebebiyle gerek raporlar gerek tasarı üzerine hiçbir girişimde bulunmamıştır³¹⁵.

II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı hükümetlerinin kapitülasyonları kaldırma girişimleri dış politika alanında bir takım yeni gelişmeler doğurmuştur. Şöyle ki 1909-1914 tarihleri arasında Osmanlı hükümetleri, kapitülasyonlardan faydalanan devletleri fırsatını buldukça ilga yoluna zorlamış, diğer taraftan da modern devletler hukuku ilkeleri çerçevesinde çeşitli devletler ile anlaşmalar yapmıştır. Meksika (1910), Arjantin (1910), Brezilya (1912) ve Şili (1913) gibi ülkelerle yapılan bu antlaşmalar, devletler hukuku esasına dayandığı gibi bu devletler arasında kapitülasyon sahibi olanların artık hiçbir şekilde bunlardan istifade etmeyecekleri hükmünü de içeriyordu. Osmanlı Devleti uluslararası ilişkilerini artık devletler hukukunun yeni esaslarına göre oluşturuyordu. Böylelikle kapitülasyonlar rejiminden devletler hukuku rejimine geçiş süreci yönünde önemli bir aşama tamamlanmış ve 1914 senesinde kapitülasyonların tümünden kaldırılması gündeme gelmiştir³¹⁶.

B. KAPİTÜLASYONLARI KALDIRILMASI KARARININ ALINMASI

Cihan Savaşı'ndan önce Avrupalı devletler kapitülasyonların devamından yana ortak bir tavır sergilemekteydiler. Şöyle ki Babıali'nin kapitülasyonların

³¹⁵ Tahir Taner, *a.g.e.*, s.6.

³¹⁶ M. Emin Elmacı, *a.g.e.*, s.46.

kaldırılması konusundaki isteklerine karşı büyük devletlerin her biri diğer devletlerin razı olması şartını ileri sürüyordu. Hiç bir Avrupalı devlet de razı olmadığından Osmanlı Hükümeti'nin kapitülasyonların ilgası yönündeki teşebbüsleri sonuçsuz kalıyordu. Büyük devletleri iki ayrı düşman tarafa ayıran I. Dünya Savaşı'nın olağanüstü şartları, Avrupalı ülkeleri birtakım menfaatler karşılığında ilga kararına sıcak bakabilecekleri bir atmosfere sokmuştu³¹⁷.

Savaş esnasındaki Avrupa'nın bu karmakarışık vaziyeti Babıâli'ye kapitülasyonları kaldırmak için elverişli bir imkân sunuyordu. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Osmanlı Hükümeti, İngiliz, Fransız ve Rus elçilerinden umduğunu bulamayınca kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırma yoluna gitmişti. Ayrıca ilga kararının hukukî gerekçesinin ve resmî dayanağının oluşturulması gerektiğini düşünen Bâbiâli, gereğini yerine getirmek üzere Adliye Nezareti'ni görevlendirmişti³¹⁸.

Osmanlı Hükümeti tarafından verilen vazife üzerine derhal Adliye Nazırı Pirîzade İbrahim Bey başkanlığında bir komisyon oluşturuldu. Komisyonda Temyiz Mahkemesi Birinci Reisi Osman Bey, Heyet-i Teftisiyye Bas muavini Yusuf Kemal Bey, Umur-ı Hukukiyye Müdürü Ahmed Esad Bey ile Umur-ı Cezaiye Müdürü Tahir Bey üye olarak bulunmaktaydı. Komisyon, 4 Eylül Cuma günü Adliye Nazırı İbrahim Bey'in Boğaziçi'ndeki yalısında toplanarak kapitülasyonların kaldırılmasının gerekliliği hakkında Sadaret'e gönderilecek yazının esaslarını müzakere ve tespit etmişti. Bu yazıyı komisyonun belirlediği esaslar çerçevesinde Tahir Bey kaleme almış; hazırlanan müsvedde Adliye Nazırı'nın düzeltme ve ilavelerinden sonra Umur-ı Cezaiye Müdürlüğü kalemine gönderilmişti³¹⁹. Burada nüshası hazırlanan müsvedde, Adliye Nazırı'nın yazı ile işareti doğrultusunda temize çekilerek son halini almış ve 5 Eylül'de sunulmuştu³²⁰. İttihat ve Terakki Hükümeti de aynı gün toplanmış ve kapitülasyonların kaldırılmasını görüşmeye başlamıştı.

Adlî imtiyazların bir kısmının Bâbiâli'nin isteğiyle ve belirli bir müddet daha yürürlükte kalması. İttihat ve Terakki Hükümeti, bu sıklardan birincisini kabul

³¹⁷ Taner, *a.g.e.*, s. 9

³¹⁸ Muhammet Emin Külünk, *Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)*, İstanbul, 2006, s.28

³¹⁹ Tanin, 15 Eylül 1914.

³²⁰ T. Taner, *a.g.m.*, s.9-10.

ederek tarihi bir adım atmış; bütün kapitülasyonların kaldırılmasına karar vermişti. Kapitülasyonların kaldırılması kadar, bu kararın gerekçeleri de önemlidir. İlk olarak İttihat ve Terakki Hükümeti kapitülasyonları kesin olarak kaldırma kararını almadan önce, bu kararın sebeplerini resmî olarak ortaya koymak zorundaydı. Diğer taraftan ilganın nedenleri, Osmanlı Hükümeti'nin gerek kapitülasyonlara gerekse bunların kaldırılmasına ilişkin resmî bakış açısını ortaya koyacaktı. Ayrıca kapitülasyonlar yüzünden Osmanlı halkının ve ülkesinin uğradığı zararların resmî olarak belirtilecek olması da kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin gerekçeyi önemli kılan bir diğer husustu kavramı da büsbütün başka bir şekil almıştır. Bu sebepler, ecnebilerin tâbi olacağı kaideleri tayin eden hükümlerin dahi tabiatıyla yeni kavrama göre düzenlenmesini gerektirmiştir.

Her devletin mülkî ihtiyaçlarına ve o asırda geçerli hukukî esaslara göre koyduğu hükümleri, ülkesinde ikamet etmekte olan yerli yabancı bütün şahıslar hakkında eşit bir şekilde tatbik hak ve yetkisi olduğu bu gün en başta gelen hukuk kuralları arasında yer almaktadır³²¹.

1856 tarihinde Paris Kongresi'ne katılan büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin de Avrupa devletleri arasına girmesini ve Avrupa amme hukukundan yararlanmasını kabul etmiş ve onaylamışlardı. Bunun üzerine Osmanlı delegeleri tarafından Osmanlı ülkesinde öteden beri yürürlükte olan kapitülasyonların artık devamına sebep kalmadığı öne sürülmüştü. Bu haklı talep bütün delegeler tarafından esas itibariyle tasvip edilmiş ve kapitülasyonların amme hukuku kaideleriyle uzlaştırılmaz olduğu da kabul olunmuştu. Ancak kapitülasyonların kaldırılmasını kanunlarımızın yeni hukukî esaslara göre düzenlenmesi ve ıslah edilmesi şartına bağlamışlardı. Büyük devletler tarafından gösterilen bu hak bilirlığın önemini takdir eden Osmanlı Hükümeti, önceden başlamış olduğu ıslahat yolunda devam etmişti. Osmanlı Devleti, o zamandan beri, çağın ihtiyaçlarının gerektirdiği kanunları yaparak ve müesseseleri oluşturarak mülkî ve adlî teşkilatında ona göre değişiklik ve düzenlemeler yapmıştı³²².

³²¹ M. E. Elmacı, a.g.e., s.190

³²² Yücel Aktar, "Demokratikleşme Sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun Anatomik Yapısı" 4. *Askeri Tarih Semineri, Bildiriler*, Ankara, 1989, s. 5

Kısaca, Osmanlı Devleti, bugünkü Kanun-ı Esasî'si, sosyal durumu, müesseseleri, kanunları, mahkemeleri, hâkim yetiştiren okulları ve yasama organları ile aralarında devletler hukuku kaideleri geçerli olan devletlerden hiçbir farkı kalmamıştır. Ayrıca milletin her ferdine zamanın ihtiyacına uygun olarak en yeni usulde bir eğitim verilmeye de gayret edilmektedir. Bütün bu sebeplerden dolayı, Osmanlı ülkesinde şimdiye kadar geçerli olan ecnebi imtiyazlarının bundan böyle yürürlüğüne hiçbir sebep kalmamıştır. Dolayısıyla hukukî hiçbir değer taşımayıp, bugün için bir tarihî yadigârdan başka bir şey olmayan ve aynı zamanda İstiklâl ve hâkimiyet-i Osmaniye'yi boşlukta İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından 8 Eylül'de alınan kapitülasyonların kaldırılması kararının padişah tarafından da onaylanması gerekmektedir. Aynı gün Sultan V. Mehmet Reşat'a sunulan hükümet kararı padişah tarafından da onaylanmış ve kararla ilgili irade çıkmıştır³²³.

Kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı ülkesinde yaşayan yabancıların yüzyıllardır sahip oldukları malî, iktisadî, adlî ve idarî alanlardaki her türlü imtiyazın ve bunlardan kaynaklanan her türlü suiistimalin sona ermesi, iktisadî bağımsızlığın ilanı demektir. Siyasal bağımsızlığı elinde bulunduran Osmanlı Devleti için bu karar tam bağımsızlık ve egemenlik haklarını kayıt altına alan bağlardan kurtulmak anlamını da taşımaktaydı³²⁴.

1. Kapitülasyonların Kaldırılması Kararının Resmi Olarak Duyurulması:

Osmanlı kamuoyu kapitülasyonların kaldırılmasını uzun yıllar beklemişti. Osmanlı Hükümeti'nin ilga kararı bu bekleyişini sona erdirmiş ve karar 9 Eylül'de

³²³ Kapitülasyonların kaldırılma kararının tarihi arşiv belgesi ile de sabit olduğu üzere, 8 Eylül 1914 olmasına karşın bazı yazarlar bunun dışında birtakım yanlış tarihler vermişlerdir. Bu yazarlardan bir kısmı kaldırılma kararı tarihini 9 Eylül 1914 olarak vermiştir. Bkz. M. E. Elmacı, *a.g.e.*, s.73, 74, 75, 117 gibi muhtelif yerlerde; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.391; Ankara Ticaret Odası(ATO), *Dünden Bugüne Kapitülasyonlar*, Ankara 2004, s.94, 108; Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat"(1908-1918)*, Ankara 1982, s. 114. Kapitülasyonların kaldırılma kararının tarihi olarak gösterilenlerden bir diğeri de 26 Ağustos 1914'tür. Bkz. Ahmed Akgündüz-Said Öztürk, *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul, 1999, s.305 Kapitülasyonların ilga kararının tarihi olarak verilenlerden bir diğeri ise 1 Eylül 1914'tür. Bkz. Sabri Sürgevil, "Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişinin İzmir Basınındaki Yankıları", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1983, S.1, s.116.

³²⁴ Sina Aksin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 2001, 3. baskı, s.417.

gerekçeli bir şekilde Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmişti. Adı geçen nezaret, 10 Eylül'de, kaldırılma kararını bir genelgeyle Osmanlı yönetim merkezlerine (İstanbul Bâbîâli) genelgeyle hem kararı duyurmuş hem de talimatname gönderilinceye kadar Osmanlı memurlarının yabancılara karşı takip etmeleri gereken yolu ortaya koyarak yanlış uygulamaların ve suiistimallerin önüne geçmeye çalışmıştı.

Her ne kadar kapitülasyonların ilgası kararı 8 Eylül'de alındıysa da, genelgede de ifade edildiği gibi, kararın yürürlüğe girdiği 1 Ekim tarihine kadar yabancılar hakkında yine imtiyazlara göre davranılacaktı. Aslında bu durum, kapitülasyonların 1 Ekim'e kadar uygulanacağı anlamına gelmekteydi.

Avrupa'da devam eden savaşın da etkisiyle Osmanlı Hükümeti, 5 Eylül'de yaptığı toplantıda kapitülasyonların kaldırılması gerektiği görüşüne varmıştı. Bu seferki teşebbüsünün başarılı olacağına kanaat getiren İttihat ve Terakki Hükümeti, yabancı devletlere konuyla ilgili verilecek notanın hazırlığına da yine aynı toplantıda başlamıştı. Osmanlı Hükümeti, Avrupalılara karşı beslediği misafirperverlik ve dostluk hislerinin sevkiyle ticaret için Doğu'ya gelecek ecnebilerin bağlı olacağı hükümleri, vaktiyle özel olarak belirlemiş ve devletlere bildirmişti³²⁵. Bâbîâli'nin sırf kendi isteğiyle kabul ettiği bu hükümler, daha sonra bir imtiyaz şeklinde yorumlanıp birtakım teamüllerle de pekişerek ve genişleyerek, uhûd-ı atîka adıyla zamanımıza kadar devam ede geldi. Hâlbuki önceki asrın hukukî esaslarına ve hâkimiyet-i milliyeye tamamen aykırı bulunan bu imtiyazlar, Osmanlı Devleti'nin ilerlemesini ve gelişmesini engellemekteydi³²⁶.

Yine bu imtiyazlar, Osmanlı Hükümeti'nin yabancı devletlerle olan ilişkilerinde yanlış anlamalara yol açmakta, ilişkilerin istenilen derecede iyileşmesine ve samimi hale gelmesine mani olmaktaydı. Osmanlı Devleti, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile dâhil olduğu ıslahat ve yenileşme yolunda her engele göğüs gererek yürümeye devam etmişti. Bunun yanı sıra Avrupa'nın medenî ülkeleri arasında hak ettiği yeri almak için en son hukukî esasları kabul eden Osmanlı Devleti, kanunlarının tamamını medenî ülkelerin kanunlarının dayandığı esaslara dayandırma programından ayrılmamıştır. Meşrutiyet yönetimine geçilmesi, Osmanlı

³²⁵ *İkdam*, 13 Eylül 1914.

³²⁶ Bayur, *a.g.e.*, s.118.

Hükümeti'nin yenileşme yolunda sarf ettiği çabanın sevindirici bir başarı ile taçlandığını gösterir³²⁷.

2. Kapitülasyonların Kaldırılması Kararına Yönelik Tepkiler

Cihan Savaşı'nın başlaması, Osmanlı kamuoyunda yeni beklentileri ortaya çıkarmıştı. Özellikle Osmanlı aydınlarının, bu dönemde, en çok gözettiği amaç gelişmeye ve ilerlemeye engel olan kapitülasyonların savaştan yararlanılarak kaldırılmasıydı³²⁸.

Kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı kanunlarının ve nizamlarının doğrudan doğruya yabancı ülke vatandaşlarına da tatbik edilmesi, dolayısıyla yabancılara sahip oldukları imtiyazların sona ermesi anlamına geliyordu. Bu nedenle kararın, kapitülasyonlardan yüzyıllar boyunca yararlanan yabancı ülke elçilerinin itirazlarına ve tepkilerine neden olacağı Bâbîâli tarafından tahmin ediliyordu. Ancak karara karşı çıkan devletlerin içinde müttefiklerinin de bulunması Bâbîâli tarafından ön görülen bir gelişme değildi³²⁹.

Kapitülasyonların kaldırıldığına dair nota, Bâbîâli tarafından yabancı elçiliklere 9 Eylül'de gönderilmişti. Karardan bu şekilde haberdar olan yabancı sefirler, aynı gün, Bâbîâli nezdinde tepkilerini ortaya koymaya başlamışlardı. Kapitülasyonların kaldırılmasını protesto etme hususunda Almanya ve Avusturya devletleri de diğer devletlerden ayrılmamışlar, hatta bu konuyu ileride o zamanki düşmanlarıyla birlikte mütalaa etmeyi bile ileri sürmüşlerdi³³⁰.

Yabancı devlet elçileri, meseleyi haber aldıklarında ortaya koymuş oldukları tepkiler karardan büyük bir rahatsızlık duyduklarının göstergesiydi. Nitekim Amerika elçisi Morgenthau da kapitülasyonların kaldırılmasına sıcak bakmamıştı. Morgenthau, kapitülasyonların diğer devletlerin rızası alınmadan

³²⁷ M. E. Elmacı, *a.g.e.*, s.391.

³²⁸ Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?*, İstanbul, 1995, C.II, 2. baskı, s.80.

³²⁹ M. E. Elmacı, *a.g.e.*, s.198.

³³⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, 1995, 2. baskı, s.10.

Bâbîâli'ce tek taraflı olarak kaldırılmasına karşıydı³³¹.

Osmanlı basını, kapitülasyonların ilgasını büyük bir coşkuyla karşılamıştı. İlga kararı gazete sütunlarından “ *yeni bir gün doğuyor*”, “*yeni bir dönem başlıyor*”, “*yeni bir sayfa açılıyor*” gibi başlıklarla Osmanlı haklına ilan edilmişti.

Osmanlı basını ilga kararını değerlendirirken okuyucularına, Osmanlı tebaasının hayatının eskisinden farklı ve çok daha iyi olacağına, yabancı müdahalelerinin son bulacağına dair fikirlerin üzerinde durmaktaydı³³².

Basında kapitülasyonların varlığı Avrupalı ülkelerin Osmanlı Devleti'ne karşı açık bir haksızlığı olarak görülmüştü. Sırbistan, Romanya, Karadağ, Bulgaristan ve Arnavutluk gibi Osmanlı devletinden ayrılarak kurulan devletlerde bile kapitülasyonlara son verilip Osmanlı ülkesinde uygulanması, haksızlığa maruz kalındığına ilişkin duyguyu pekiştiren bir unsur olmuştu. Bu nedenle ilga kararından sonra Avrupalı ülkelere istenilen sadece karara razı olmalarıydı.

Amerika'da kapitülasyonların kaldırıldığı haberini 11 Eylül'de *Washington Post* ve 12 Eylül'de *Evening Star* gazeteleri Amerikan halkına duyurmuştu. İlga kararının kaygıyla karşılanması üzerine New York'taki Osmanlı konsolosu Celal Münif Bey, Amerika kamuoyuna Osmanlı topraklarındaki Amerikalıların hayatlarının ilgadan önceki döneme kıyasla daha fazla güvende olduğunu ve endişelerin yersiz olduğunu ifade etti. Ancak Amerika efkâr-ı umumiyetinde kapitülasyonların kaldırılmasının Türklerin katliam yapmasına sebep olacağına ilişkin kaygılar sürekli olarak gündemdedi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin Amerika'daki büyükelçisi Alfred Rüstem Bey, Amerika kamuoyuna ilga kararının katliama neden olmayacağına dair açıklamalarda bulunmuş; ayrıca Amerika gazetelerine gönderdiği yazılarla da kapitülasyonların zararlarını ve kaldırılmasının haklılığını vurgulamıştı³³³.

Yabancı basında çıkan bu tür haberlere karşılık Osmanlı basınında, yabancıların, dünyanın hiçbir yerinde Türkiye'de olduğu kadar rahat, müreffeh ve

³³¹ M. E. Elmacı, *a.g.e.*, s.89.

³³² Ali İhsan Bağış, *Harp Hatıralarım*, İstanbul, 1990, s.279.

³³³ Mine Erol, *Birinci Dünya Savaşı'nın Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*, Ankara, 1976, s.52-56.

mutlu olmadığı; Avrupa'da görülen din, mezhep ve ırka ilişkin taassupların Türkiye'de görülmediği ve görülmeyeceği, yabancıların hukukunun hiçbir şekilde çiğnenmeyeceği, hükümetin geniş ve medenî bir anlayışla ülkeyi yöneteceği ifade edilmişti.

3. Kapitülasyonların Tek Taraflı Ilga Edilmesi:

Osmanlı Devleti uzun yıllar boyunca diplomatik yollarla kapitülasyonların tümden kaldırılmasını müzakere etmişse de bunda muvaffak olamamıştı. İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya ve Rusya gibi ülkelerin katılımıyla iki taraflı bir ilganın mümkün olmayacağı anlaşılmıştı. Bunun üzerine Babiâli, tek taraflı ilga kararını vermesi için adliye nezaretince bir tezkere hazırlanmasına karar verdi. Adliye Nazırı Pirizade İbrahim Bey kendi başkanlığında; Temyiz Mahkemesi başkanı Osman Bey, Heyet-i Teftişîye Başmüdürü Yusuf Kemal Tengirşenk Umur-u Hukukiye Müdürü Ahmet Esad Arsebük ve Umur-u Cezaiye Müdürü Tahir Taner'den oluşan bir komisyon teşkil etmiştir. Komisyon, İbrahim Beyin Paşabahçe'deki yalısında toplanarak, *kapitülasyonların ilgası lüzumu hakkında Sadarete yazılacak tezkerenin esaslarını müzakere ve tespit etmiştir.*

Ortaya koyduğu gerekçelere baktığımızda, *ulus devlet bağlamında modern egemenlik ve hukuk anlayışının kapitülasyonlara olan etkisini yansıtan bu tezkerenin, aynı zamanda Osmanlı'nın siyasi ve hukuki bakımdan dönüşümünü, velhasıl imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecini tarif ve tespit eden ideolojik bir yanı da vardır.* Bu tarihi önemi ve ortaya koyduğu gerekçelerin anlaşılması bakımından tezkerenin metni günümüz Türkçesi ile Tahir Taner tarafından aşağıda aynen verilmiştir³³⁴:

“Her asrın müesseseleri ve hukukî hükümleri o asrın sosyal durumunu idare eden ve düzenleyen birtakım esaslara dayanmaktadır. Ortaçağ'ın sosyal yapısı kanunların şahsiliği prensibini diğer esaslara tercih ederek, bunun yürürlüğünü gerektirmişti. Bu nazariye çoğunlukla Doğu'ya ticaret için gelen

³³⁴Tahir Taner, a.g.e., s.9-10.

ecnebler hakkında tatbik edilmişti. Daha sonra Osmanlı ülkesinde ikamet eden ecnebi tebaaya da bazı müsaadeler bahşedilmişti . O zamanın adlî ve hukukî zihniyetine göre devlet için hiçbir siyasî mahzur doğurmaz zannedilen bu imtiyazlar, daha sonra kısmen ahde kısmen de teamüle dayanan birer müktesep hakka dönüşmüş, çok defa hukukî kaide ve esaslarla asla bağdaşmayacak surette yorumlanarak genişletilmiştir. Değişen zaman ile kapitülasyonlar yargı ve kanun yapma hakkını kayıt altına almış; daha doğrusu hâkimiyet-i mülkiyeyi açıktan açığa ihlal etmeye başlamıştır.

Gerçekten son asırlarda, devlet ve milletlerin hayatında ve neticede insanların fikir ve malumatında, özellikle de hukuk alanında meydana gelen inkılâp ve tekâmül amme hukuku esaslarını tamamıyla değiştirmiştir. Bundan birkaç asır önce uygulama alanı bulan usûl ve kaideler baştanbaşa değiştiği gibi devlet kavramı da büsbütün başka bir şekil almıştır. Bu sebepler, ecneblerin tâbi olacağı kaideleri tayin eden hükümlerin dahi tabiatıyla yeni kavrama göre düzenlenmesini gerektirmiştir.

Her devletin mülkî ihtiyaçlarına ve o asırda geçerli hukukî esaslara göre koyduğu hükümleri, ülkesinde ikamet etmekte olan yerli yabancı bütün şahıslar hakkında eşit bir şekilde tatbik hak ve yetkisi olduğu bugün en başta gelen hukuk kuralları arasında yer almaktadır. Zamanımızda devlet fikri o kadar ilerlemiş ve gelişmiştir ki bir devlete mensup olduğunu idrak eden her fert, memleketindeki ecneblerin istisnaî muamelelere tâbi tutulmasını hoş karşılamamaktadır. Mesela hiçbir fert, yabancı devletler tebaasının, ülkesinde ikamet ettikleri devletin yargı hakkının dışında kalmalarını, bunların adeta başka başka ve müstakil bir millet teşkil ederek buldukları devletin kanunlarına tâbi bulunmamalarını müsamaha ile göremez.

Ecneblerin Osmanlı ülkesinde sahip oldukları imtiyazların önceki asrın hukukî esaslarına ve hâkimiyet-i mülkiyeye tamamıyla aykırı olduğu açıktır. Bununla beraber imtiyazlar bir taraftan hükümetle ecnebi tebaa ve diğer taraftan Osmanlı tebaası ile ecnebler arasındaki ilişkilere tesir ederek çeşitli mahzurlar meydana getirmektedir. Hâkimiyet-i devletin en önemli göstergesi olan yargı hakkına ecneblerin iştiraki ve milleti içerisinde bulunduğumuz çağın gereklerine uygun

olarak kabiliyetli bulunduğu yere yükseltmek için yapılan pek çok kanunun ecnebilere tatbik olunamayacağı iddiasıyla devletin kanun yapma hakkının kayıt altına alınması, bu mahzurların başında gelir. Yine, memleketin asayişini bozan bir suç işlendiğinde, bunun failinin yalnızca ecnebi olmasından dolayı memleketin asayişini sağlamakla yükümlü olan hükümetin takibatta bulunamaması veya birtakım kayıt ve şartlara müracaat mecburiyetinde kalması ile umumi hukukun zarara uğraması, bu mahzurlar arasındadır.

Bunların yanı sıra aynı akitten doğan bir davanın görülme sureti ve merciinin tabiiyet akdine göre çoğalmasa ve çeşitlenmesi gibi istisnaî kayıtlar adli ilerleme adına yapılan her teşebbüsün karşısında adeta sarsılmaz bir set oluşturarak bu teşebbüsleri sonuçsuz bırakmıştır.

1856 tarihinde Paris Kongresi'ne katılan büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin de Avrupa devletleri arasına girmesini ve Avrupa amme hukukundan yararlanmasını kabul etmiş ve onaylamışlardı. Bunun üzerine Osmanlı delegeleri tarafından Osmanlı ülkesinde öteden beri yürürlükte olan kapitülasyonların artık devamına sebep kalmadığı öne sürülmüştü. Bu haklı talep bütün delegeler tarafından esas itibariyle tasvip edilmiş ve kapitülasyonların amme hukuku kaideleriyle uzlaştırılmaz olduğu da kabul olunmuştu. Ancak kapitülasyonların kaldırılmasını kanunlarımızın yeni hukukî esaslara göre düzenlenmesi ve ıslah edilmesi şartına bağlamışlardı.

Büyük devletler tarafından gösterilen bu hak bilirliliğin önemini takdir eden Osmanlı Hükümeti, önceden başlamış olduğu ıslahat yolunda devam etmişti. Osmanlı Devleti, o zamandan beri, çağın ihtiyaçlarının gerektirdiği kanunları yaparak ve müesseseleri oluşturarak mülkî ve adli teşkilatında ona göre değişiklik ve düzenlemeler yapmıştı. Aşama aşama meydana gelen şu inkılâp ve tekâmüllerin sevindirici sonuçlarından olmak üzere büyük devletlerden bazıları son zamanlarda Osmanlı Hükümeti ile imzaladıkları antlaşmalarda Bâbîâli'nin Osmanlı ülkesinde kapitülasyonları kaldırmak ve yerine devletler hukukunu koymak maksadıyla yapacağı girişimlerde hükümete yardım etmeyi vaat etmişlerdi. Zaten memleketin kaynak ve imkânlarından istifade etmek için Osmanlı ülkesinin her tarafına dağılan ecnebilere Osmanlı kanunda yer alan medenî hukuktan

yaralanmaları karşılığında yine o kanunun belirlediği vazifeleri yerine getirmekle sorumlu olmaları doğal bir keyfiyettir. Hak ile vazife arasında olması gereken ahenk ve irtibatın bu suretle sağlanması yine yabancıların menfaati gereğidir.

Tebaa ve ecnepleri kapsamına alan İstimlâk-i Emlak Kanunu (1284 gurre-i cemaziyülevvel/ 31 Ağustos 1867) yarım asra yakın müddetten beri Osmanlı mahkemelerince tatbik edilmekte olduğu halde ecnebilerin sahip oldukları hukuku ihlal söyle dursun, aksine ecnebilerin bu kanunun tatbikinden daima memnuniyet duymaları bu iddianın en kuvvetli ve en reddolunamayacak delillerindedir.

Netice itibariyle, Osmanlı Devleti, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla açtığı yenileşme ve ıslahat yolunda yavaş yavaş ilerleyerek kanunlarının tamamını bütün medenî ülkelerin kanunlarının dayandığı esaslara dayandırmıştır. Meşrutiyet'in ilanından beri ise dost düşman herkesin kabul ettiği bir azim ile gerek esasa gerekse usûle ilişkin kanunları değiştirmiş ve yenilemiştir. Son zamanlarda çıkarttığı bir kanunla serbesti-i mukavelât esasını getiren Osmanlı Devleti, medenî kanunun önemli bir noksanını tamamlayarak ülkede ikamet eden yerli ve yabancı her ferdin her türlü hukuktan yararlanarak en medenî insanların yaşadığı gibi yaşamalarını sağlamaya çalışmaktadır. Kısaca, Osmanlı Devleti, bugünkü Kanun-ı Esasî'si, sosyal durumu, müesseseleri, kanunları, mahkemeleri, hâkim yetiştiren okulları ve yasama organları ile aralarında devletler hukuku kaideleri geçerli olan devletlerden hiçbir farkı kalmamıştır.

Ayrıca milletin her ferdine zamanın ihtiyacına uygun olarak en yeni usûlde bir eğitim verilmeye de gayret edilmektedir. Bütün bu sebeplerden dolayı, Osmanlı ülkesinde şimdiye kadar geçerli olan ecnebi imtiyazlarının bundan böyle yürürlüğüne hiçbir sebep kalmamıştır. Dolayısıyla hukukî hiçbir değer taşımayıp, bugün için bir tarihî yadigârdan başka bir şey olmayan ve aynı zamanda istiklâl ve hâkimiyet-i Osmaniyyeyi boşlukta bırakan, Osmanlı milletinin ilerlemesine ayak bağı olan kapitülasyonların kaldırılması ile bütün yabancı devletlerin tebaası hakkında devletler hukuku hükümlerinin tatbiki kesin olarak gerekmektedir.³³⁵

³³⁵ Taner, a.g.e., s. 9.

İlgili tezkerenin sadarete gönderilmesinin ardından toplanan Said Halim Paşa kabinesi, bir mazbata ile kapitülasyonların ilgasını 8 Eylül 1914 (26 Ağustos 1914 R.) tarihinde Padişaha sunmuş ve tezkere aynı gün onaylanmıştır. Padişahın kapitülasyonların ilgasına ilişkin Takvim-i Vekayi’de ilan olunan iradesi şöyledir:

“Memalik-i Osmaniye’de mukim tebaai ecnebiye hakkında dahi hukuk-u umumiyeyi düvel ahkamı dairesinde muamele olunmak üzere elyevm cari mali ve iktisadi ve adli ve idari kapitülasyon namı altındaki bilcümle imtiyazatı ecnebiyyenin ve onlara müteferri veya onlardan mütevellit bilcümle müsaadat ve hukukun fimabaad ref’i ve ilgası Meclisi Vükela kararıyla tensip olunmuştur. İş bu irade-i seniye 18 Eylül 1330 (1 Ekim 1914 H.) tarihinden itibaren meriülahkam olacaktır”³³⁶.

Nihayet Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde ortaya çıkan genel siyasi durumdan istifade ederek kapitülasyonları kaldırmış ve 9 Eylül 1914’te, yabancı devletlere 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kapitülasyonları tek taraflı ilga ettiğine dair bir nota vermiştir³³⁷. Elçilikler derhal birer nota ile ilga kararını protesto ettiler. Notada, kapitülasyonların anlaşmalara dayandığından bahisle tek taraflı kaldırılamayacağı bildiriliyordu. Halbuki kapitülasyonlar kamu hukukunun bir parçası olması nedeniyle ilgası için yabancı devletlerin olurunun alınması gerekmiyordu³³⁸. Fakat başta İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya gibi devletler Osmanlı Devleti’nin, kendileri ile anlaşmadan kapitülasyonları kaldırmasının mümkün olmadığını ileri sürüyorlar ve kendilerinin Osmanlı’nın yargı yetkisini azaltan kapitülasyonlardan kurtulma yollarını zaten Osmanlı ile müzakere eğiliminde olduklarını ekliyorlardı.

Osmanlı ülkesinde Avrupalılara ait mali borçlar, medeni ve ceza hukuku meselelerini Türk keyfiliginden kurtarmak lazımdır. İşte bu sebeplerle devletler kapitülasyonlardan şimdilik vazgeçemeyeceklerini beyan etmişlerdi. Daha da şaşırtıcı olan ise Osmanlı Devleti’nin, yanında I. Dünya Savaşı’na girdiği

³³⁶ Taner, *a.g.e.*, s. 10.

³³⁷ İlgili notanın tam metni için Bkz. Bilsel, *a.g.e.*, s.65-67.

³³⁸ Bozkurt, *a.g.e.*, s.142.

Almanya'nın, İstanbul büyükelçisi vasıtasıyla ilk protestoyu yapmış olmasıdır³³⁹.

Kapitülasyonların ilgası kararını kaleme alan komisyonun toplandığı Beykoz havalisinde büyük gösteriler ve şenlikler yapılmıştı. Beykoz halkı ve esnafi bayraklar süslü kayıklarıyla şarkılar söyleyerek Anadoluhisarı'na gelmiş ve sahile çıkarak İttihat Terakki kulübü önünde konuşmalar ve gösteriler yapmış, akabinde Küçüksu çayırında Kanlıca, Hisar, Kandilli, Çengelköy ve Beylerbeyi'nden gelen halkla birleşmişlerdi³⁴⁰. Göksu çayırında ise Şura-yı Devlet azası Seyid Haşim Bey bir konuşma yapmış ve kafiye Kandilli'deki belediye önünde toplanarak haberin telgrafla taşralara duyurulmasını istemişti. Halk, Beykoz'a geri dönerken Yeniköy sahilinde bulunan Sait Halim Paşa yalısı civarına geldiğinde Sadrazamı şiddetle alkışlamıştı. Beykoz açıklarındaki Alman bandıralı bir vapurun mürettebatı ise elçilerinin tepkisinden habersiz bir şekilde kafileyi alkışlamıştı. Kısacası halk hükümetin aldığı bu karara içtenlik ve büyük bir coşku ile sahip çıkmıştı³⁴¹.

Kapitülasyonları kaldırma sözü Kırım Savaşı'nın ardından 1856'da alınmıştır. Ancak, Osmanlıya verilen bu söz hiçbir zaman yerine getirilmemiştir. İttihat ve Terakki'nin 1914 yılında kaldırdığı kapitülasyonlar Sevr Anlaşması ile daha da güçlü bir şekilde Osmanlı'nın sırtına bindirilmiştir. Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin kapitülasyonların tekrar yürürlüğe konulmasına ilişkin taleplerini resmî olarak kabul etmedi ya da kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin kararından İtilaf Devletleri'nin baskılarına rağmen vazgeçmedi. Kesin barışa kadar bu tür istekleri ertelemeye, uluslararası hukuku uygulamaya çalıştı. Ancak icra gücünden yoksun hükümetin düşünceleri İtilaf Devletleri tarafından dikkate alınmadı. Kapitülasyonlar Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile yapılan 16 Mart 1921 Anlaşmasının 7. Maddesiyle "geçersiz ve kaldırılmış" sayıldı. Lakin, Osmanlı Devletinin Kapitülasyonları gerçek anlamda kaldırması ise Lozan süreci ile başlamıştır.³⁴² Fakat

³³⁹ Taner, *a.g.e.*, s.10-11

³⁴⁰ Elmacı, *a.g.e.*, s.78-79.

³⁴¹ Kapitülasyonların ilgasına karşı devletlerin tepkileri ve I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığının ortadan kaldırılmasına yönelik gizli antlaşmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, C. II, Çeviren: Atilla Tokatlı, İstanbul, 1978, s.469 vd.

³⁴² *Lozan'dan sonra kapitülasyonların kaldırılması doğuya da örnek olmuştu, özellikle 1926-27 yılında bu üst düzeydedi. Near East'in haberine göre "son aylarda doğunun bir çok ilkesinde kapitülasyonların*

Lozan süreci oldukça sancılı bir dönem olarak geçmiş ve görüşmelerde istenen sonucun çıkmamasından dolayı Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletleri müzakerelere sık sık ara vermişlerse de Osmanlı Devleti asla Kapitülasyonların kaldırılması konusunda ödün vermemiştir³⁴³.

4.Kapitülasyonların Kaldırılmasını Kabul Eden Devletler

Kapitülasyonların kaldırılmasını farklı açıdan değerlendiren pek çok Avrupa Devleti olmuştur. Bunların düşüncelerine kısaca yer verecek olursak Osmanlı Devletinin kapitülasyonları kaldırmaya karar vermesi ve kapitülasyonların kaldırılmasının ne kadar doğru olduğunu görürüz.

Kapitülasyonların kaldırılması, Osmanlı kanunlarının ve nizamlarının doğrudan doğruya yabancı ülke vatandaşlarına da tatbik edilmesi, dolayısıyla yabancıların sahip oldukları imtiyazların sona ermesi anlamına gelmektedir.³⁴⁴

Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra, bunlardan yararlanan devletler ilga kararını protesto etmişlerdi. İtilaf Devletleri gibi Almanya ve Avusturya-Macaristan da karara yönelik tepkilerini ortaya koymaktan çekinmemişlerdi. Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri safında savaşa girdikten sonra dahi Almanya ile Avusturya Macaristan'ın tavrında önemli bir değişiklik görülmemiş; ilga kararını resmî olarak kabul etmemişlerdi³⁴⁵. Kapitülasyonların kaldırılmasına karşı bazı Avrupa devletlerinin tutum ve davranışları şu şekilde olmuştur.

Almanya:

Almanya ile 2 Ağustos 1914'te gizli bir ittifak antlaşması imzalayan

---

kaldırılması için yeniden akım belirdi. Kısmen Çin 'deki olaylar, kısmen Bolşevik kışkırtması var ama, muhtemeldir ki en büyük etki Lozan 'da kapitülasyon rejimini silip atan Türkiye örneğinden doğuyor" demişti. Aktaran Koloğlu, *a.g.e.*, s. 75.

³⁴³ Kapitülasyonların kaldırılması süreci hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967, s. 135-136. , Muhammet Emin Külünk, *a.g.e.*, s.297, Mustafa Budak, *İdeal'den Gerçeğe: Misâk-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul, 2002, s.182. , Orhan Koloğlu, *Türk Çağdaşlaşması*, İstanbul, 1995, s. 57-58. , Bahadır Apaydın, *a.g.e.*, s.286., G. Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s.171-173., Emin Ali Türkgeldi, "Brest-Litovsk Konferansı Hatıraları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 1986, S. 13, s.51. , Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, 1998, Ankara, s.159-160. , Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 2001, s. 195.

³⁴⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, 1995, s.10.

³⁴⁵ Muhammet Emin Külünk, *a.g.e.*, s.278.

Osmanlı Devleti, Almanya'dan her türlü yardımı sağlamak amacıyla aynı kapsamda ve ilk antlaşmayı tamamlar nitelikte ikinci bir antlaşmayı da 11 Ocak 1915 tarihinde imzalar. İki devleti birleştiren dostluk bağlarını kuvvetlendirmeyi amaçlayan bu anlaşmada, ilk antlaşmada olduğu gibi kapitülasyonlar ile ilgili bir madde bulunmamaktaydı. Osmanlı Devleti tek taraflı karar verdiği için büyük devletler tarafından kabul edilmemiş olan kaldırma kararını özellikle Almanya ile görüşmek istiyordu. 1916 başlangıcında başlayan görüşmeler bütün bir yıl çok büyük zorluklarla devam etti³⁴⁶.

Aslında Almanya dışındaki diğer devletlerin daha önce Osmanlıyı kendilerine ekonomik bağımlı kılmak için, kapitülasyonlar aracılığıyla yapmış oldukları girişimlerin son aşaması olan borçlandırma politikası ile bütün ekonomik yapı üzerinde kurdukları sistemi³⁴⁷, şimdi Almanya uygulamaktaydı. Almanya'nın savaş ortamı nedeniyle yaptığı askeri yardım ve verdiği parasal borçlanma bu sistemin temelini oluşturmaktaydı.

1917 yılında meydana gelen dış siyasî gelişmeler ve Osmanlı kamuoyunun bu gelişmelere yaklaşımı Almanya'nın ilga kararının kabulüne yönelik bakış açısını da değişmesine yol açmıştır. Rusya'da meydana gelen siyasî olaylar ve bunun sonucunda Mart 1917'de Çar II. Nikola'nın tahtan feragat etmesi, 7 Kasım'da Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi ve Avrupalı devletler arasında Osmanlı Devleti'ni bölüşmek amacıyla yapılan gizli antlaşmaları açıklamaları bu önemli gelişmelerden biriydi. Diğerleri ise Almanya'nın denizaltı savaşından zarar gören Amerika'nın, tarafsızlığı terk ederek 2 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmesidir³⁴⁸. Bu gelişmeler, gerek uluslararası alanda gerekse Osmanlı kamuoyunda Rusya'nın savaş dışı kalmak üzere olduğu dolayısıyla İstanbul, Boğazlar ve Doğu Anadolu için artık endişelenecek bir şey kalmadığı, Osmanlı Devleti'nin savaşa devam etmesini gerektirecek önemli bir nedenin ortadan kalktığı yönünde seslerin işitilmesi sonucunu doğurmuştur. Bunun yanında İngiltere, Bâbıâli ile ayrı bir barışın yapılması için temaslarda bulunmaya, Amerika elçisi ise

³⁴⁶ Veli Yılmaz, *I. Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, İstanbul, 1993, s. 104.

³⁴⁷ T. Çavdar, *a.g.e.*, s.41.

³⁴⁸ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s.131- 133.

Almanya'nın peşinden sürüklenmenin yanlışlığıyla ilgili konuşmalar yapmaya başlamıştı.

Avusturya:

Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın da protestoda bulunması ve sonraki dönemde çıkan hukuki sorunların kapitülasyonlar hükümlerince çözülmemesine de karşı çıkan bu iki devletten Avusturya-Macaristan'a, sürekli olarak 1909 yılında Bosna-Hersek sorunu sonrası imzaladığı protokol anımsatılır. 28 Temmuz 1915'te de Hariciye Nezareti'nin Sadaret'e gönderdiği tezkerede bu belirtilir ve durumun Viyana'daki Osmanlı elçiliğine bildirilmesi talimatı verilir³⁴⁹.

Almanya ile Osmanlı Devleti arasında 11 Ocak 1917 tarihinde kapitülasyon hükümleri taşımayan 10 açık antlaşma yapılmıştır. Ancak aynı gün imzalanan gizli antlaşma, diğer antlaşmaların sağlayacağı kazanımın yani ilga kararının kabulünün önünde bir engel teşkil ediyordu. Çünkü bu gizli antlaşma, 10 açık antlaşmanın uygulanabilmesini barış sırasında kapitülasyonlardan yararlanan devletlerin bunlardan vazgeçmelerine bağlamıştır.

Almanya ile imzalanan bu gizli antlaşmayı göz önünde bulunduran Avusturya- Macaristan Hükümeti, kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmesi anlamına gelecek antlaşmalar yapmaya yanaşmamıştır. Bunun nedenlerinden biri Avusturya'nın bu tür antlaşmaları kendi menfaatine aykırı bulmasından kaynaklanıyor olabilir. Ancak Avusturya'nın bu yönde bir harekette bulunmasında Almanya ile Avusturya arasında ilga kararının kabul edilmemesi yönündeki dayanışmanın da etkisi vardı. Zira Osmanlı-Alman gizli antlaşması, ilga kararını diğer devletlerin muvafakatine bırakmıştı. Eğer büyük devletler kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmezlerse Almanya da bu haklardan aynen yararlanacaktı. Dolayısıyla Avusturya bu şekilde davranarak yani ilga kararını kabule yanaşmayarak gelecekte Almanya'nın bu haklardan yararlanmasının güvencesini oluşturuyordu. Nitekim yukarıda da görüldüğü üzere Almanya ile 27 Kasım 1917'de

³⁴⁹ Bayur, *a.g.e.*, s.471.

yeni bir gizli antlaşma yapılmış ve bu antlaşmayla Almanya savaş sonunda düşman ülkelerle kapitülasyon hükümlerini yaşatacak bir barış antlaşması imzalamamayı üstlenmiştir³⁵⁰.

Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra artık Avusturya'nın ilga kararının kabulünden sakınmasını gerektirecek bir neden kalmamıştı. Bunun üzerine Avusturya ile Osmanlı Hükümeti arasından 22 Aralık 1917'de başlayan görüşmeler, 13 Mart 1918'de beş antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Kapitülasyon hükümleri taşımayan bu antlaşmalarla Avusturya kapitülasyonların ilgasını kabul etmiş oluyordu. Antlaşmalarla ilgili padişah iradesi ise 8 Nisan 1918'de çıkmıştır³⁵¹.

Bolşevik Rusya:

İtilaf devletlerinin Çanakkale cephesinde uğradığı başarısızlık Çarlık Rusyasında yönetim değişikliğine sebebiyet vermiştir. Bu durum Rusya'nın aynı zamanda I. Dünya savaşından çekilmesine ve İttifak devletleri ile barış görüşmelerine başlamasına da neden olmuştur³⁵². Barış görüşmeleri öncesi Almanya, Bolşevik Rusya'ya vermek için bir barış taslağı hazırlamış ve bunu ilk önce müttefiklerine sunmuştu. Konuyla ilgili gerekli çalışmaları başlatan Osmanlı Hükümeti, taslaktaki kapitülasyonlar ile ilgili maddeyi sakıncalı görmüş ve buna itiraz etmişti. Almanya ile yapılan antlaşmalar gereği Almanya kapitülasyonların kaldırılmasını zor da olsa resmen kabul etmişti. Sırada Rusya ve Avusturya-Macaristan vardı. Bu amaçla Osmanlı Devleti, 22 Aralık 1917'de başlayan Brest-Litovsk görüşmelerinde asıl amacın Doğu illerini Rus işgalinden kurtarmak olmakla birlikte, kapitülasyonların kaldırılmasını Rusya'ya kabul ettirmek³⁵³ olması gerektiği görüşündeydi.

³⁵⁰ Bayur, *a.g.e.*, s.498.

³⁵¹ M. E. Elmacı, *a.g.e.*, s.178.

³⁵² Y. H. Bayur, *a.g.e.*, s.133.

³⁵³ Emin Ali Türkogeldi, "Brest-Litovsk Konferansı Hatıraları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Mart, 1986, S. 13, s.51.

5. Kapitülasyonların Yeniden Yürürlüğe Konulması

I. Dünya Savaşı, ülkelerin önemli ölçüde insan kaybına ve ekonomik sıkıntılara uğramasına neden olmuş; savaşın süresinin uzunluğu yorgunluk ve bıkkınlığı da beraberinde getirmişti. 1918 yılına gelindiğinde daha fazla savaşacak güçleri kalmayan İttifak Devletleri, ateşkes antlaşmalarına razı olarak birer birer savaştan çekilmeye başlamışlardı. Bulgaristan'ın 29 Eylül'de imzaladığı ateşkes antlaşmasıyla savaştan çekilmesi, Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle kara bağlantısının kesilmesine ve güç bir durumda kalmasına neden olmuştu. Ayrıca Suriye-Filistin ve Irak cephelerindeki başarısızlıklar üzerine Ekim ayında Talat Paşa da istifa etmişti. Yeni hükümet, Ahmet İzzet Paşa tarafından kurulmuştu³⁵⁴. İngiltere ve Fransa'nın, Trakya'daki kuvvetleriyle İstanbul ve Boğazlar üzerine harekete hazırlandıkları esnada Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, mütareke için girişimlerde bulunmaya başlamıştı³⁵⁵. Bu teşebbüsler sonuç vermiş, İtilaf Devletleri adına Amiral Calthorpe ile Osmanlı Hükümeti temsilcisi Rauf (Orbay) Bey'in başkanlığındaki heyetler arasında başlayan görüşmeler sonucunda, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştı. Son derece ağır hükümler taşıyan bu ateşkes antlaşmasının ana karakteri, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kısıtlaması ve ülke topraklarının paylaşılmasına zemin hazırlaması noktalarında toplanabilir³⁵⁶.

İtilaf Devletleri, ülkenin önemli yerlerini bu arada resmî olmasa da İstanbul'u işgal etmeleri nedeniyle Osmanlı Hükümeti'ne istediklerini yaptırabilecek elverişli bir konuma sahip olmuşlardı. İsteklerinin başında 1914'te kendi rızaları alınmaksızın tek taraflı olarak kaldırılan kapitülasyonların tekrar yürürlüğe konulması vardı. Her ne kadar İngiltere bu dönemde, kapitülasyon konusunu açmanın sırası olmadığı ve bu işin barışa dek ertelenmesi düşüncesinde ise de Fransa aynı kanaatte değildi. Aralık 1918 başlarında Fransa, İstanbul'daki Yüksek Komiserine, kapitülasyonların yeniden tesis edilmesi için talimat ve bu sistemin nasıl daha da iyi düzeltilebileceğini araştırmak için yetki vermişti³⁵⁷. Mondros'un

³⁵⁴ E. İhsanoğlu, *a.g.e.*, s.130-131.

³⁵⁵ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s.141-142.

³⁵⁶ E. Z. Karal, *a.g.e.*, Ankara, 1999, s.560-561.

³⁵⁷ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, 1998, Ankara, s.159-160

imzalanmasının hemen ardından Fransız Hükümeti, İstanbul'daki kendi yüksek komiserine, kapitülasyonların hemen yürürlüğe sokulması ve bu sistemin nasıl düzeltilebileceğini araştırılması yönünde yetki verirken, İngilizler ise bu konunun barışa kadar ertelenebileceği görüşündeydi³⁵⁸.

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Barış Antlaşması ile 1 Ağustos 1914 de kaldırılan kapitülasyonlar, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak İtilaf Devletleri yararına yeniden uygulanmaya konulmuştur. Bununla da yetinilmeyerek 1 Ağustos 1914'den önce Osmanlı İmparatorluğunun da posta büroları bulunan müttefik devletler, Türkiye'de posta bürolarını yeniden açmak yetkisine sahip olacaklardı. Ayrıca Sevr barışı ile müttefikler sözde, Türkiye'ye bir ölçüde destek olmak ve yardımda bulunmak için bir Maliye Komisyonu kurmuşlardı. Komisyonda danışma oyu bulunan bir Osmanlı komiserinin de bulunmasını uygun gören İtilaf Devletleri bu şekilde hareket ederek adı geçen komisyon üzerinde Osmanlı Devletinin etkinliğinin olduğu izlenimini vermeye çalışmışlardır. Böylece Osmanlı maliyesi, tam olarak bu komisyonun denetimi altına alınmak istenmiştir. Antlaşmanın Osmanlı maliyesiyle ilgili hükmüne göre bütçe çalışmaları Maliye Nezareti'nce hazırlanacak, meclise götürülmeden önce maliye komisyonuna, komisyonun uygun görmesinden sonra ise meclise sunulacaktır.³⁵⁹ Türkiye'nin bütçesinin, malî yasalarının ve yönetmeliklerinin uygulanmasının denetimi de Maliye Komisyonu tarafından yapılacaktır. Denetim elemanları da bu komisyon tarafından atanacaktır. Sevr Antlaşması ile Bâbüâli tarafından tek taraflı olarak kaldırılmış olan kapitülasyonlar yeniden yürürlüğe sokulması kabul edilmiştir³⁶⁰. Adı geçen antlaşmayla kapitülasyonlar İtilaf Devletleri yanında savaşa giren bütün ülkeleri kapsar hale getirilmiş, Bulgaristan ve Ermenistan gibi daha önce kapitülasyonlardan yararlanmayan ülkelere de imtiyazlara sahip olma hakkı verilmiştir³⁶¹.

---

³⁵⁸ Akşin, a.g.e, s. 160

³⁵⁹ Koloğlu, a.g.e., s. 72.

³⁶⁰ Zafer Toprak, a.g.e., s.68.

³⁶¹ M. C. Bilsel, a.g.e., s.118.

SONUÇ

Kapitülasyonlar, Osmanlı Devletini çok uzun yıllar her alanda esir edecek elini ayağını bağlayacak bir yük halini almıştı. Biz kapitülasyonları gerçek anlamda vermeye başladığımızda kapitülasyonların zararını hissedemeyecek kadar ekonomik olarak iyi durumdaydık, özellikle Kanuni tarafından verildiği dönemlerdeki kapitülasyonların yıkıcı ve ezici ağırlığını hissetmeyeceğiz.

İstanbul'un fethinden sonra evrensel ölçekte bir imparatorluk olması, Bizans dönemindeki başta kapitülasyonlar olmak üzere idari ve hukuki nitelikteki bir takım müesseselerin, uygulamaların ve statülerin aynen korunmasına ya da belli ölçüde değiştirilerek benimsenmesine sebep olmuştur.³⁶² Osmanlı Devleti kendisine zarar verdiğini anladığı kapitülasyonları kaldırma girişimlerine başladığı andan itibaren, ortaya çıkan en önemli konu, artık kapitülasyonların bir bütün olmaktan çıkıp çok değişik alanlara yayılmış olmasının anlaşılmasıydı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın imtiyaz olarak adlandırdığı ve 1536'da Fransızlara ilk kez verilecek olan bu imtiyazların süresini kendi ölümü ile sınırlandırmış ve her hükümdar kendi dönemine ve gücüne göre vermelidir uyarısını yaptıysa da özellikle Osmanlı Devleti artık XVII. yüzyıldan itibaren duraklamanın etkisiyle oluşacak olan ülke içi ve dışındaki sorunları halletmek ve bunları kısa süreli çözümlere ulaştırabilmek ve de ayakta kalabilmek için her önüne gelene imtiyazlar ve kapitülasyonlar vermeye başlamıştır. Böylece farkında olmadan bu ülkelerin sözünden çıkamayan kendini ifade edemeyen bir devlet haline geldi, ve bu durum 1740'dan itibaren sürekli hale gelerek Osmanlı Devletini siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan içinden çıkılmaz bir duruma sürüklemiş ve bunun etkilerini çok uzun yıllar yaşamış ve yıkılışına kadarda sırtında büyük bir yük olarak taşımıştır. Ama I. Dünya Savaşının ardından bu yükten kurtulmanın vaktinin geldiği anlaşılmış ve genelgeler döneminden itibaren kapitülasyonların kaldırılması gerektiği çok daha fazla dile getirilmiş, Misak-ı Milli de kapitülasyonların kaldırılması gerektiği konusu dillendirilmiş ve Lozan da 24 Temmuz 1923'te Osmanlı Devletini uzun yıllar uğraştıracak olan Kapitülasyonlar kaldırılmıştır.

---

³⁶² M. E. Elmacı, *a.g.e.*, s.238.

Kapitülasyonlar, tarihsel açıdan bakıldığında uluslararası hukukta yabancıların hukuki statüsünü düzenleyen en eski ve kapsamlı metinlerdir. Bu bağlamda kapitülasyonlar, hukukun uluslararası nitelikteki öncülerinden biridir. Kapitülasyonlar, hukukun şahsiliği ilkesi anlayışının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kapitülasyonlar, tarihte ilk kez Bizans İmparatorluğu döneminde sistematik ve kurumsal devamlılığı olan bir müessese haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethinden sonra evrensel ölçekte bir imparatorluk olması, Bizans dönemindeki başta kapitülasyonlar olmak üzere idari ve hukuki nitelikteki bir takım müesseselerin, uygulamaların ve statülerin aynen korunmasına ya da belli ölçüde değiştirilerek benimsenmesine sebep olmuştur.³⁶³ Osmanlı Devleti, değişik zamanlarda yaptığı çeşitli girişimler ile ayaklarına köstek olan bu zincirden kurtulmaya çabaladı³⁶⁴.

Başlangıçta kapitülasyonların olumsuz bir sonucu görülmezken özellikle XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bu imtiyazlar Osmanlı Devleti'ni siyasî ve ekonomik açıdan Batı Avrupa'ya bağımlı hale getirdi. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî açıdan zayıflaması, kapitülasyon hükümlerinin bunlardan yararlanan ülkelerce suiistimal edilmesi ve imtiyazların Bâbiâli'nin aleyhinde yorumlanarak genişletilmesi sonucunu doğurdu³⁶⁵.

Osmanlı Devleti'nin egemenliğini sınırlayan ve zamanla Osmanlı ekonomisinin gelişmesini köstekleyen kapitülasyonların olumsuz sonuçları XIX. yy' da daha belirgin hale geldi. Yerli sanayi dalları kapitülasyonların korunması altında ülkeye giren yabancı mallarla rekabet edemeyerek çökme noktasına kadar vardı. Kapitülasyonlar, Osmanlı maliye ve ekonomisini olduğu kadar modernleşmesini de olumsuz etkilemişti. Ayrıcalıklar nedeniyle yabancılardan maliyeyle ilgili vergilerin tam olarak tahsil edilememesi, Osmanlı Devleti'nin yatırım imkânlarının kısıtlanmasına neden olmuştu. Bu durum, ülkenin bayındır hale gelmesinin önündeki en önemli engellerden biriydi. Osmanlı maliyesinin yanı sıra meydana getirdiği iktisadî eşitsizlik yüzünden Osmanlı halkının ticarî faaliyetlerini de olumsuz yönde etkileyen imtiyazlar Osmanlı ekonomik hayatının gelişmesini de önlemişti.

³⁶³ Bahadır Apaydın, *a.g.e.*, s.279.

³⁶⁴ R.Ekrem, *a.g.e.*, s.402.

³⁶⁵ M.E.Külünk, *a.g.e.*, s.310

Kapitülasyonlara bağı olarak Osmanlı topraklarındaki yabancı uyruklar insan hakları ve bireysel özgürlükler bakımından üstün ve ayrıcalıklı bir konum kazandılar. Osmanlı tebaası ise yine büyük bir ayrıcalık olan Islahat Fermanı ile kendi ülkesinde Gayrimüslimlere göre azınlık durumuna düşmüştür.

Osmanlı Devleti Paris Kongresi ile Avrupa devletleri arasına alınmış, ama yine de kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırma gücünü kendinde bulamadığı için, sadece ilgili devletlerin elçiliklerine kapitülasyonların aksayan yönlerini belirtmekle yetinmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ise Osmanlı Devleti, tek taraflı bir nota yayınlamaya (8 Eylül 1914), kapitülasyonları 1 Ekim 1914'ten itibaren kaldırdığını ilân etmiş ve bunu derhal uygulamaya sokmuştur³⁶⁶. Ancak nota, antlaşmalara dayanan bir düzenin tek taraflı bir işlemle ortadan kaldırılamayacağını ileri süren Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya'nın sert protestolarıyla karşılaşmıştır. Savaşta Osmanlı Devletinin müttefiki durumundaki Almanya ve Avusturya bile Osmanlı Devleti'nin bu kararına karşı çıkmış³⁶⁷, ancak Almanya daha sonradan Osmanlı Devleti ile yaptığı gizli bir antlaşma ile (11 Ocak 1917), diğer devletlerin de kabul etmesi şartıyla, kendi kapitülasyon haklarından vazgeçmeyi kabul etmiştir³⁶⁸.

Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918) sonrasında İstanbul'un işgali ile kapitülasyon ayrıcalıkları yeniden gündeme geldi, Sevr Antlaşması'nda ise kapitülasyonlar, daha önce bu haklardan faydalanmayan devletleri de kapsayacak şekilde yeniden kabul edildi. Kapitülasyonlar, 24 Temmuz 1923'de, Lozan Barış Antlaşması'nın, "Yüksek âkit taraflar, Türkiye'de kapitülasyonların, bütün noktaların, tamamen ilgasını, her biri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler" şeklindeki 28. maddesi ile kaldırıldı.³⁶⁹

Kapitülasyonların tümünden kaldırılamayacak kadar genişlediğini ve kendilerini sarmaladığının farkında olan devlet adamları, bunun tek yolunun, kapitülasyonlardan dolayı ortaya çıkan sorunların tek tek giderilmesi olduğunu da anlamışlardı.

³⁶⁶ Bozkurt, *a.g.e.*, s.256.

³⁶⁷ Bilsel, *a.g.e.*, s.65-67.

³⁶⁸ Ahmet Mumcu, *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, Ankara, 1983. s.74.

³⁶⁹ Ergin Nomer, "Devletler Hususi Hukukunda "Milletlerarası Yetki" Mefhumu", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 40, S. 1- 4, 1974, s. 406.

Nitekim özellikle Tanzimat döneminde bunun adli yönüne önem verilmiş ve bu amaçla kanunlaştırma hareketleri ön planda tutulmuştu. Özellikle muktebes olarak Alman Ticaret, Ceza ve Usul kanunlarının ve bu kanunları uygulayacak mahkemeler ve üst yargı organlarının yeniden düzenlenmesinin en önemli nedeni, Osmanlı hukuk yapısını Avrupa düzeyine getirerek, hem Müslüman hem de gayrimüslim vatandaşlarına eşit muamelede bulunulmasının sağlanmak istenilmesiydi. Çünkü, adli kapitülasyonlar söz konusu edildiğinde yabancıların en önemli dayanak noktaları olan, Osmanlı hukukunun şeri kanunlara dayanıyor olması nedeniyle, İslam hukukunun Hıristiyanlara uygulanamayacağı şeklinde şikayetleri yabancıların kendi haklarını oluşturmalarını sağlamıştı. Bu nedenle Tanzimat Fermanı ile, gayrimüslim ve Müslüman uyrukların hukuk alanında eşit olduğu vurgulanarak Osmanlı vatandaşlığı statüsünün oluşturulmasında da aynı şekilde, gayrimüslim ve yabancıların ayrıcalıklarına engel olunması amaçlanmıştır. Gayrimüslimlerin fermana karşı çıkışı da bunu göstermektedir.

Bütün bu gelişmelere rağmen 10 Ağustos 1920 tarihli Sevres Antlaşması kapitülasyonların yeniden kurulmasını öngörmüştür. Bununla birlikte Bolşevik İhtilalini yaşayan Rusya 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile kapitülasyon haklarından vazgeçmiştir³⁷⁰. Kapitülasyonların hiçbir kuşkuya yer vermeyecek şekilde ve genel olarak ortadan kalkması ise, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile mümkün olabilmıştır³⁷¹. Şüphesiz bu sonucun elde edilebilmesi büyük mücadeleleri gerektirmiştir.

Kapitülasyonların kaldırılması için büyük mücadeleler verilmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması üzerine yabancıların hukuksal statülerinde meydana gelen boşluğu devletler hukuku ilkelerine göre doldurmak için de siyasi, hukuki ve idari anlamda çok yoğun bir mesai sarf edilmiştir. Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası ölçekte hem siyasi hem de hukuki egemenliğini tesis etmiştir. Hukuki egemenliğin tesisi, doğrudan doğruya kapitülasyonların kaldırılmasının sonucudur.

---

³⁷⁰ Pazarıcı, *a.g.e.*, s.79.

³⁷¹ Ekrem, *a.g.e.*, s.438.

Kapitülasyonlar yerine yeni sistemin tesis edildiği Lozan sonrasındaki süreçte, çağdaş yasalardan iktibas edilmek suretiyle Türk Medeni Kanunu, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu, Ceza Kanunu ve daha bir çok temel yasa yürürlüğe girmiştir. Bu yasalar, kapitülasyonlardan egemen Türk hukuk sistemine geçişin de temel dinamikleri olmuştur. Böylece Kapitülasyonların sonuçları Osmanlı Devleti zayıflayıp da, kaldırılması imkansız taahhütler haline geldiği zaman tezahür etmiştir. Öyle ki, bunların bağımsız bir devletin hakimiyet haklarıyla teklifi kabil olmayacak şekilde bir suiistimal ve tazyik yoluna sokulduğu ve milletin ekonomi hayatını zehirleyici bir hale geldiği görülmüştür³⁷².

Gerçekten de kapitülasyonlar, adli, mali, iktisadi. İdari, dini alanlarda Osmanlı'yı tamamen denetim altına almış bulunuyordu. Bu nedenle daha ilk girişiminin olduğu 18. Yüzyılda bile, tümünden kapitülasyonlara değil, ondan doğan beratlı tercümanlığa karşı bir mücadele söz konusuydu. Bilinçsiz de olsa, o dönemde devlete zarar veren bir kurumun ortadan kaldırılması olarak algılanan bu dönemden sonra özellikle Âli Paşa'nın Paris Konferansı'nda devletlerin tutumunu görmesinden sonra ise tamamen bilinçli bir hareket halini almıştı.

Ayrıca eşitlik ilkesinin kendilerini Müslümanlarla bir tutmasından dolayı da esik ekonomik ve dini ayrıcalıklarından yararlanamayacakları korkusu da bulunmaktaydı. Bu dönemdeki kanunlaştırma hareketleri ayrıcalıkları ortadan kaldırmayı amaçlamıştı ancak, önemli bir eksiklikten dolayı bu başarılı sonuç vermemişti. Bu önemli eksiklik, Osmanlı hala İslam dinine dayalı olmasıydı. Bundan dolayı ülkede kanunların şahsiliği devamlı geçerli olmuş ve bu da yabancıların ayrı hukuk oluşturmalarını ve çok hukuklu bir sisteme devam edilmesini kolaylaştırmıştır. Tanzimat döneminde adli kapitülasyonları yok etmek amacıyla gerçekleştirilenler, ülkede laik bir hukukun olmaması nedeniyle devamlı olarak başarısız olmaya mahkum kalmış ve kanun önünde eşitlik ilkesi de bu çok hukuklu sistemde geçerli olamayacağından dolayı, yabancı devletlerin müdahalesine de ortam yaratmıştır. Bu nedenle Osmanlı'nın 1914'e kadar özellikle adli alanda kapitülasyonları kaldırma yönündeki tüm iyi niyetli girişimleri, devletin çok hukukluluğu ortadan kaldıramamasından, kanun önünde herkes için eşitliği

---

³⁷² Bahadır Apaydın, *a.g.e.*, s.218.

sağlayamamasından ve laik devlet sistemini oluşturamadığından dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

9 Eylül 1914 tarihinde, I.Dünya Savaşı'nın uygun ortamından yararlanan İttihat ve Terakki hükümeti, savaş öncesi başlattığı görüşmelerden sonuç alamayınca kendi başına hareket etmeye karar vermiştir. Uzun bir mücadelenin ardından Kapitülasyonların savaş ortamında kaldırılmış olması uygulamadaki sonuçlarının görülmesini engellemiştir. Ancak ne olursa olsun uygun bir ortamı yakalayarak önemli bir kararı kendi başına almayı başaran ittihat ve Terakki hükümeti yıllardan beri zararı olan ve kaldırılmasının söz konusu bile olmadığı bir sömürü rejimini yok etmiş, yerine eksik de olsa uluslararası hukuka dayalı yeni bir rejim getirebilmişti³⁷³.

Artık yeni Türk devleti yabancılara yüzyıllar boyunca verilmiş olan bütün imtiyazları ve kapitülasyonları kesin olarak kaldırmaya karar vermişti³⁷⁴. Bu yolda ilk önemli girişim yeni Türk devleti ile Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinde yapılan anlaşmada gerçekleşmiştir. Söz konusu anlaşmanın 7. maddesi ile kapitülasyon usulünün her memleketin ulusal gelişmesinin serbest ilerleyişi ve egemenlik haklarının tam yürüyüşü ile bağdaşmadığını tasdik ederek Türkiye'de bu yöntem ile her hangi bir suretle ilişkisi olan bütün işlemlerin ve hukukun kullanılmasını hükümsüz ve kaldırılmış sayar, hükmünü içermekteydi³⁷⁵. 1923 yılında yapılan Lozan Barış Konferansı'nda yeni Türkiye devleti uzun ve şiddetli çekişmelerden sonra kapitülasyonları kaldırmayı başardı³⁷⁶.

Kapitülasyonların kaldırılması kararını öğrenen Osmanlı halkı gerek İstanbul'da gerekse taşrada yaptığı gösteri ve kutlamalarla ilgadan duyduğu memnuniyeti ortaya koymuş; özellikle İstanbul'da yapılan etkinlikler görkemli olmuştur³⁷⁷.

Tarihin çok eski çağlarından beri var olan kapitülasyonlar, altı yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve ekonomik hayatına etkide bulunmuş, hatta egemen olmuştur. Önceleri yabancı ilişkileri düzenleyen ve Türkiye'ye olumlu

³⁷³ M. E. Elmacı, *a.g.e.*, s.238.

³⁷⁴ M. E.Elmacı, *a.g.e.*, s.75.

³⁷⁵ M. Cemil.Bilsel, *a.g.e.*, s.75.

³⁷⁶ O. Nebioğlu, *a.g.e.*, s.19

³⁷⁷ Bahadır Apaydın, *a.g.e.*, s.236.

etkilerde bulunan kapitülasyonlar, zaman içinde yozlaşmış, Osmanlı İmparatorluğunun siyasal güçsüzleşme süreci içinde nitelik değiştirmiş ve ülkenin yarı-sömürge oluşunda rol oynamıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki mutlu bir geleceğe yönelen kuşaklar başka uluslarla, kendi ulusları adına ilişki kurarlarken, anlaşmalar yaparlarken, çok dikkatli olmalı ve gözlerini açmalıdırlar; başka ulusların avı olmamak için kapitülasyonların tarihini ve bunların yarattığı yıkıcı sonuçları düşünerek anlaşmaların şimdi ve gelecekte yaratacağı tehlikeli sonuçlardan sakınmalıdırlar. Tarih dersler ve uyarışlarla doludur, bu dersleri almayan kuşaklar hüsranla karşılaşır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet, C.1-12**, İstanbul, 1892.
- Ahmed Reşid, "Kapitülasyonlar", **Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.6**, İstanbul,1928, s.3-38.
- ALTUĞ, Yılmaz, **Yabancıların Hukuki Durumu**, İstanbul,1968.
- AKAD, Mehmet, **Genel Kamu Hukuku**, İstanbul ,2006.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul,1995.
- AKTAR, Yücel, " Demokratikleşme Sürecindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun Anatomik Yapısı", **4. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler**, Ankara, 1989, s. 7-8.
- AKŞİN, Sina , "Kurtuluş Savaşında ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul, 1978, s.55-68.
- _____, **Siyasi Tarih**, İstanbul, 1990.
- _____, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Mutlakiyete Dönüş (1918–1919)**, 1998, Ankara.
- _____, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, 2001.
- ARI, Bülent, **Osmanlı Kapitülasyonlarının Tarihçesi ve Mahiyeti** , İstanbul, 2000.
- ARSEL, İlhan, **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İstanbul ,1987.
- ARSLAN, Ozan, **I. Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat Ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması Ve Bu Gelişme Karşında Büyük Güçlerin Tepkileri**, İzmir, 1999.
- ARSLANOĞLU, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlar Sorunu", **Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, C. IV, Sayı 1. 1973,s.120-121.**
- APAYDIN, Bahadır, **Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli Ve İdari Modernleşmesine Etkisi**, İstanbul, 2009.
- AYBARS, Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", **Ankara Üniversitesi Dergisi, C. 51, sayı 2, 2002, s.3-5.**
- AYDEMİR, Şevket S, **Cihan İktisadiyatında Türkiye**, Ankara, 1931.

AYMARD, Maurice, "Göçler", **Akdeniz İnsanlar ve Miras**, Çev: Aykut Derman, İstanbul, 1999.

BAĞIŞ, Ali İhsan, "Harp Hatıralarım", **Birinci Dünya Harbi**, C.V, İstanbul, 1990, s. 217-218..

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, Ankara, 1957.

_____, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Ankara, 1995.

BELİK, Mahmut R. , **Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü**, İstanbul, 1962.

BERKES, Niyazi , **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Çöküşü**, İstanbul ,1975.

BERKİ, Şakir , **Devletler Umumi Hukuku**, Ankara ,1968.

BİLGE, Köksal , **Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi**, İstanbul ,1973.

BİLSEL, Cemil, "Tanzimatın Haricî Siyaseti", **Tanzimat**, C. II, 2. bs., İstanbul, 1999, s. 692-693.

BİRSEN, Kemaleddin , **Devletler Hususi Hukuku**, İstanbul ,1936.

BOSTAN, İdris, "Karadeniz'in Dış Ticarete Kapalı Olduğu Dönemde Trabzon Limanı", **Trabzon**, 1999. s.303-305.

BOZKURT, Gülnihâl, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu**, Ankara ,1989.

_____, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, Ankara ,1996.

BOZKURT, Mahmut Esat , **Devletler Arası Hak (Hukuk- 1 Düvel)**, Ankara , 1940, s.103.

BOZKURT, Mahmud Esat, "Osmanlı kapitülasyonları Rejimi Üzerine", Çeviren:Ahmet Öylek, Ankara: **Türk Hukuk Kurumu**, 2008, s.115-117.

BUDAK, Mustafa, **İdeal'den Gerçeğe: Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika**, İstanbul ,2002.

CEM, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, 1973.

COLLAS, Bernard Camille , **1864'te Türkiye**, İstanbul, 2005.

- ÇANKAYA, Ali, "Kapitülasyonlar", **Türk Ansiklopedisi**, Ankara, 1974, s.67-74.
- ÇAVDAR, Tevfik, **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, İstanbul, 1970.
- ÇUFALI, Mustafa, **Kapitülasyonların Mahiyeti ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışındaki Rolü**, İstanbul, 2000.
- CİN, Halil, **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Konya, 1992.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Asya Tipi Üretim Biçimi ve Osmanlı Toplumunu**, İstanbul, 1982.
- DOĞAN, Cahit, "Kapitülasyonların Siyasi ve İktisadi Sebepleri", **Türk Dünyası**, İstanbul, 1980, s. 127-166.
- DURU, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul, 2001.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul, 1971.
- ELDEM, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, 1994.
- ERASLAN, Cezmi, **II. Abdülhamit Ve İslâm Birliği**, İstanbul, 1995.
- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Ankara, 1953.
- EROL, Mine, **Birinci Dünya Savaşı'nın Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karsı Tutumu**, Ankara, 1976.
- ERYILMAZ, Bilâl, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul, 1992.
- FALAY, Nihat, **Maliye Tarihi: Ders Notları**, İstanbul, 2000.
- FENDOĞLU, H.Tahsin, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, 2000.
- FERAŞERLİ MEHDİ, **İmtiyazat-ı Ecnebiyenin Tatbikat-ı Hazırası**, Samsun, 1325.
- GENÇ, Mehmet, "Fethin İktisadi Sonuçları", **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İ.Ü, 2002, s.321-322.
- GÖNEN, Yasemin Saner, **Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Adli Ayrıcalıkları**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yakınçağ

Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1998.

_____, " Hukuki Kapitülasyonlar ve Sonuçları", **Osmanlı**, Ankara ,1999, s. 340-353.

GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi**, Ankara, 1998.

GÜRSEL, Haluk F. , **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri**, İstanbul, 1968.

GÜRSOY, Bedri, " Muharrem Kararnamesinin 100. Yılı ", **Atatürk dönemi Ekonomi politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara 1982, s. 219-303.

HEYD, W. , **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Çev.: Enver Ziya Karal, Ankara, 1975.

İLERİ, Suphi Nuri, **Türkiye'de Yabancıların Hukuku ve Statut Personelle Meselelerinin Tatbiki**, Ankara, 1938.

İLGÜREL, Mücteba, "III. Mustafa", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. XI, İstanbul, 1993, s. 285, 332.

İNAN, A.Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1973.

İNAN, Yüksel, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Ankara, 1986.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı'nın Avrupa İle Barışıklığı: Kapitülasyonlar ve Ticaret", **Doğu-Batı**, İstanbul ,2003, s. 60-61.

İŞIKSAL, Turgut, "Kapitülasyonlar, Lozan'da İngiliz Heyeti'ne Verilen Gizli Raporun Tanı Metni", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 16. Mayıs 1998, s.80 - 81.

KARAL, Enver Ziya, **Selim III' ün Hatt-ı Hümayunları Nizam-ı Cedit (1789-1807)**, Ankara, 1988.

KARLUK, Rıdvan, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul, 1983.

KAŞGARLI MAHMUT, **Divan-ü Lügati't Türk**, İstanbul, 2005.

KAZGAN, Gülten, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi:1.Küreselleşmeden 2.Küreselleşmeye**, İstanbul, 1999.

KAZIM KARABEKİR, **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?**, İstanbul ,1995,

C.II, 2. baskı, s.80.

KIRAY, Emine, **Osmanlıda Ekonomik Yapı Ve Dış Borçları**, İstanbul, 1993.

KODAMAN, Bayram , "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları (1838-1914) ", **Milli Kültür**, C.II, sayı :1 , Ankara,1990, s. 23-33.

KOLOĞLU, Orhan, **Türk Çağdaşlaşması**, İstanbul, 1995.

KONGAR, Emre, **21. yüzyılda Türkiye**, İstanbul, 2001.

KORAY, Meryem, **Sosyal Politika**, Ankara,2005.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, İstanbul,1981.

KÖPRÜLÜ,Fuad, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**,Ankara ,1959.

KÖSE, Osman, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)**, Ankara, 2006.

_____, **Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu Ve Faaliyetleri**, Balıkesir, 2006.

KURAT, Akdes Nimet, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi**, Ankara ,1953.

KURDAKUL, Necdet, **Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, İstanbul,1981.

_____, **Ticaret Anlaşmaları**, İstanbul 1985, s. 666-667.

KÜLÜNK, Muhammet Emin, **Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)** ,İstanbul, 2006.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Balta Limanı Muahedesi**, İstanbul, 1992, s.38.

_____, **Osmanlı – İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580 – 1838)** , C.I, Ankara,1974, s.92-93.

_____, **Ahidnameler ve Ticaret Muahedeleri**, Ankara, 2000, s. 223.

MERAY, Seha L. , "Lozan Barış Konferansı Tutanakları", **Belgeler**, Ankara, 1971, s.1-49.

- MUMCU, Ahmet, **Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, Ankara 1983.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, **Netâyic Ül-Vukuat**, çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1999.
- MİNİBAŞ , Türkel, **Çağ Atlama Serüveni**, İstanbul ,1994.
- NEBİOĞLU, Osman **Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar**, Ankara,1986.
- OĞUZ, Arzu, "Hukuk Tarihi ve Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Uluslararası Ticaret Hukuku", A.Ü.H.F.D, C.50, S.3, 2001, s. 11-53.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, 1995.
- _____ , **Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, İstanbul, 1983.
- _____ , "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat ". Osmanlı Devleti Tarihi (Ed.: E. İhsanoğlu), C. I, **Feza Yayınları**, 1999, s.290.
- OSTRIGORSKY, George, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev: Fikret Işıltan, Ankara, 1999.
- ÖKÇÜN, Gündüz , **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri**, Ankara, 1997.
- ÖNSOY, Rıfat, **Osmanlı Borçları 1854-1914**, Ankara, 1999.
- ÖNER, Erdoğan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, Ankara, 2005.
- ÖZTÜRK , Serdar ve YILDIRMAZ, Fatih ,''Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Çöküşü Ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları'',**C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.10, Sayı 2, 2009, s.147-150.
- ÖZCAN, Mehmet Tevfik, **Hukuk Sosyolojisine Giriş**, İstanbul, 2001.
- PARVUS EFENDİ, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, İstanbul, 1977, s.38.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, "Kapitülâsyon", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1993, s.178-182.
- PAKER, Esat Cemal, **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, İstanbul, 2000.
- PAMUK, Şevket, **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, İstanbul, 1999,

s.206-209.

_____, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500 -1914**, İstanbul, 2001.

_____, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, İstanbul, 2008.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet , "Bir Türk Diplomatının On sekizinci Yüzyıl Sonunda Devletler Arası İlişkilere Dair Görüşleri", **Bellekten** , 1983, s. 527- 545.

PAZAR, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Ankara,1998.

REŞAT EKREM, **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi**, İstanbul, 1934.

SANDER , Oral , **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara, 1993.

SARICA, Murat , **Siyasal Tarih**, İstanbul, 1983.

SAYAR, Nihad S., **Türkiye imparatorluk Dönemi Siyasi, Askeri, idari ve Mali Olayları**, İstanbul 1978.

SERDLER, G.L. , **Bizans Siyasal Düşüncesi**, Çev: Mete Tuncay, İstanbul, 1997.

SÜLKER, Kemal, **Dünya'da ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu**, İstanbul, 1998, s.11.

SÜRGEVİL, Sabri "Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişinin İzmir Basınındaki Yankıları", **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi**, 1983, S.1, s.113-128.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, Ankara, 1989.

ŞAHİN, M. Süreyya, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul ,1996.

ŞAHİN, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa ,2007.

ŞEKER, Murat, "Osmanlı Devletinde Mali Bunalım Ve İlk Dış Borçlanma", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, 2007, s. 95-115.

TABAK, Faruk, **Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, İstanbul, 1978.

TABAKOĞLU, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, 1985.

_____, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul, 1998.

TAHIROĞLU, Bülent ve ERDOĞMUŞ, Belgin, **Roma Hukuku Dersleri**, İstanbul, 2003.

TANER, Tahir "Lozan Muahedesi ve Kapitülasyonların İlgası" Muammer Reşit Seviğ'e Armağan, **İ.Ü. Hukuk Fak. Yayını**, 1942, s.64 -72.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul, 1999.

TENGİRŞENK, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul ,1967.

TEZEL, Yahya S. , 1986, **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)**, Ankara 1986.

TEZCAN, Durmuş, "Bozkurt-Lotus Davasının Uluslararası Hukuktaki Önemi ve Yeri", **Dokuz Eylül Ün. Dergisi**, 1994-1995, s.266-274.

TIZLAK, Fahrettin, **Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışı (İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı Hâzırası)**, Yazan: Mehdî Fraşerli, Isparta, 2008.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1998.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Ankara, 1982.

_____, "Eski Türkçe Yazında Temel Hak ve özgürlükler", **Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, 1992, s. 531-555.

TURAN, Osman, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, Ankara, 1958.

TURAN, Şerafettin, **Türkiye-İtalya ilişkileri I, Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine Kadar**, İstanbul, 1990.

TURGAY, A. Üner, **Trabzon**, İstanbul, 1994.

TÜRKGELDİ, Emin Ali, "Brest-litovsk Konferansı Hatıraları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 1986, S. 13, s.51-52.

UÇAROL, Rıfat, **Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1839'a kadar Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul, 1989.

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih**, İstanbul, 2000.

UMUR, Ziya, **Roma Hukuku**, İstanbul ,1999.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi I** , Ankara,1972.

URAN, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara, 1959.

ÜÇOK, Coşkun, **Siyasal Tarih (1789-1960)**, Ankara, 1980.

ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi**, Ankara, 1977.

YILDIRIM, İsmail, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918) ", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.11, Sayı.2, Elazığ, 2001, s. 313-326.

YILMAZ, B. Elif ,“Osmanlı İmparatorluğu’nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç”, **Akdeniz Üniversitesi Dergisi**, 2002, s.186–198.

YILMAZ, Veli, **I. Dünya Harbinde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul, 1993.

YÜCEKÖK, Ahmet, "Emperyalizm Yörüngesinde Osmanlı İmparatorluğu’”, **1838 Ticaret Sözleşmeleri**, Ankara, 1968, s.396.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı ve Soyadı: Ayşe Yerlikaya

Doğum Yeri: Muğla

Doğum Yılı : 1979

Medeni Hali: Bekar

Eğitim Durumu:

Lise: 1993 - 1996

Lisans: 2000-2004

Yüksek Lisans: 2008-2011

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi:

I İngilizce İyi düzey

İş Deneyimi:

2004-2006 Özel bir dershanede öğretmenlik

2006-2010 Özel bir dershanede öğretmenlik

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar:

1 .....

2 .....

4.

5.

Diğer: